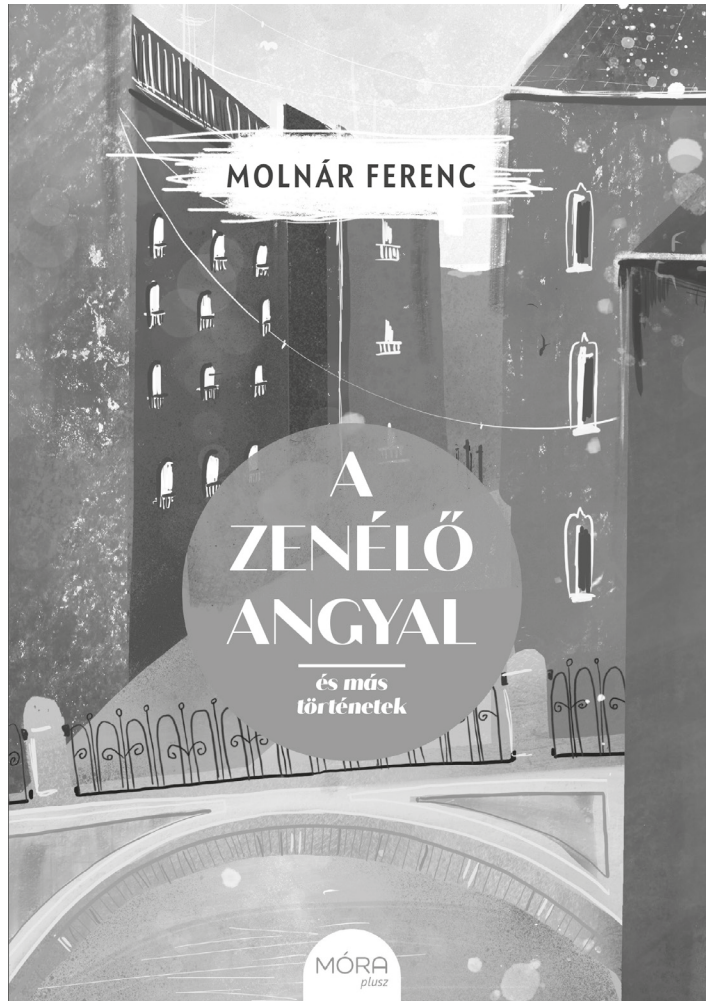

Ára: 900 Ft

Molnár Ferenc: A zenélő angyal (Sorozat- és borítóterv: Hitka Viktória)

Magánszemélyeknek 20%, intézményeknek 35% kedvezmény.
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom
a Móra Könyvkiadótól – www.mora.hu

11

MOZGÓ VILÁG

2019/11

2019/11

Meg lehet-e szabadulni a maffiaállamtól?
Magyar Bálinttal Kardos Ernő beszélget
● Lázár Domokos és Sik Endre tanulmánya
● Szöllősi Mátyás regényrészlete
● Révész Sándor és Lővei Pál esszéje

Almási Miklós ● Csengery Kristóf ● Csepeli György ● Dalos György ● Farkas Arnold Levente ● Fáy Miklós ● Gárdonyi László ● Hargitai Miklós ● Kőrösi Imre ● Közjáték Csoport ● László Ferenc ● Nagy Lea ● Parászka Boróka ● Pető Iván ● P. Szűcs Julianna ● Vadas József ● Végel László

MOZGÓ VILÁG

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ÁBRAHÁM ERIKA 1967-ben született Gyulán. Budapesten él, költő, szerkesztő.

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Nemzet és migráció* (Örkény Antallal, 2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

ECSÉDI ORSOLYA Budapesten él, író, költő. 2018-ban a JCDecaux Hungary Álljon meg egy novellára! pályázatának nyertese.

FARAGÓ DÁNIEL 1985-ben született Budapesten. Költő, tanár, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Lehull a lepel* (2015).

FARKAS ARNOLD LEVENTE 1979-ben született Nagyváradon. Költő. Legutóbbi könyve: *Anyám teste* (2015).

FARKAS NÓRA 1985-ben született Budapesten. Fordító, szerkesztő, költő. Legutóbbi könyve: *Összeköt a szeretet* (2018).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

ISTÓK ANNA 1977-ben született Budapesten. Költő. A Gödöllői Városi Könyvtár munkatársa.

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

LÁZÁR DOMOKOS 1989-ben született Mezőtúron. Jogász. Az Eötvös Károly Intézet munkatársa, az ELTE jogtudományi karának PhD-hallgatója.

LŐVEI PÁL 1955-ben született Budapesten. Művészettörténész, az MTA doktora.

NAGY LEA 2000-ben született Szolnokon. Költő, szerkesztő. Legutóbbi könyve: *Légörvény* (2018).

OCISOVSZKY ZSÓFIA 1975-ben született Szegeden. Költő. Jelenleg Gödöllőn él.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÚCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

SIK ENDRE 1948-ban született Budapesten. Szociológus, a Társi vezető kutatója, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A kapcsolati tőke szociológiája* (2012).

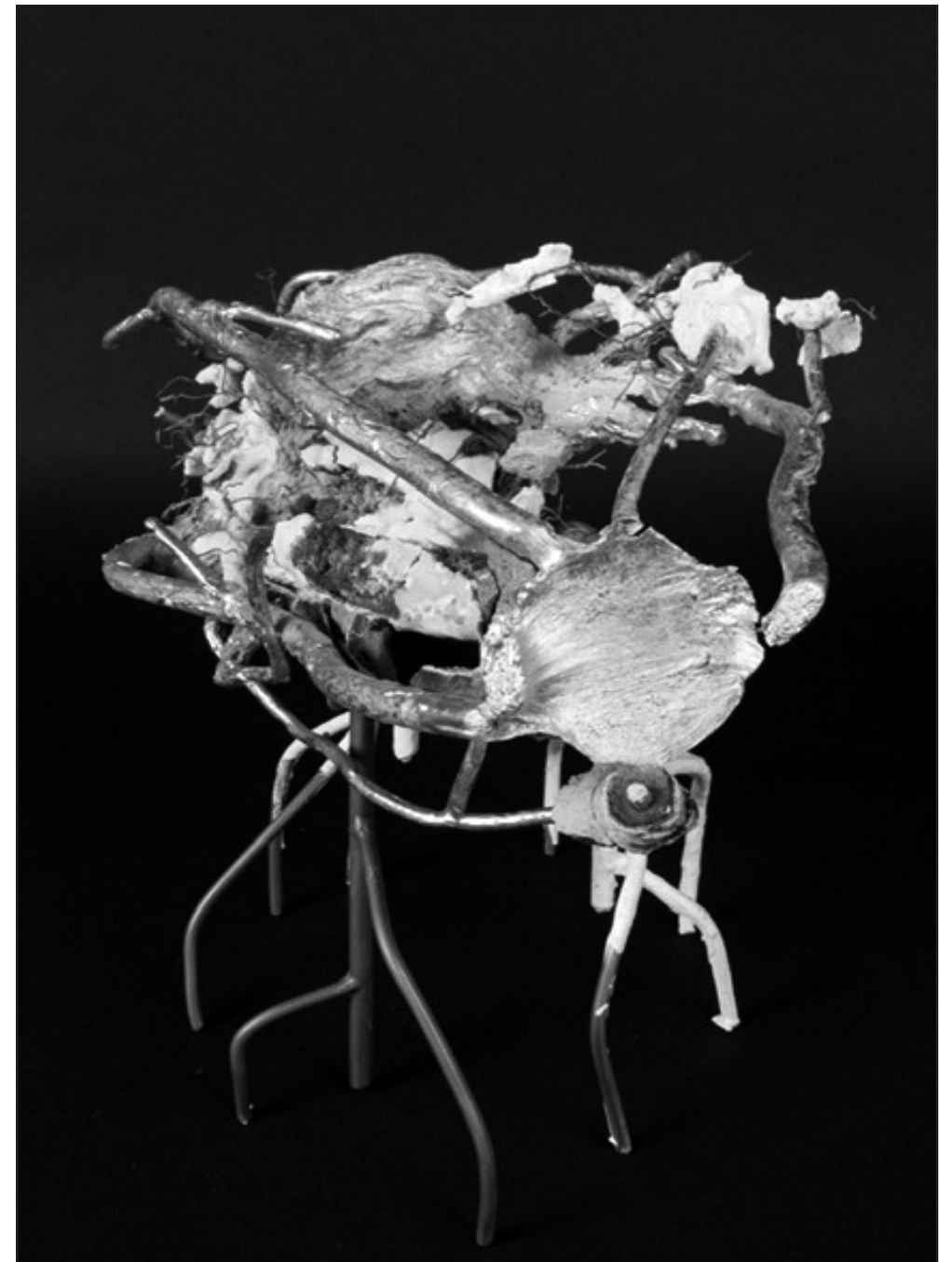
SZÖLLŐSI MÁTYÁS 1984-ben született Budapesten. Író, költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Váltóáram* (2016).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Somogyi Fanni munkái

Kardos Ernő

3 Meg lehet-e szabadulni a maffiaállamtól?
Beszélgetés Magyar Bálinttal

Lázár Domokos – Sik Endre

15 A morálistpánik-gomb 2.0 *Tanulmány*

Gárdonyi László

33 Az idegen természet *Somogyi Fanni munkáiról*

Farkas Arnold Levente

39 szavak nélkül *Vers*

Nagy Lea

42 Hegycsúcs, Vonulás, Temető *Versek*

Ocsovszky Zsófia,

Ábrahám Erika, Farkas Nóra,

Ecsédi Orsolya, Istók Anna,

Faragó Dániel

44 Közjáték *Versek*

Szöllősi Mátyás

50 Illegál *Regényrészlet*

Hónapló

Dalos György

65 Árvaságok

Hargitai Miklós

68 Az elmúlt kilenc év

Végel László

72 Lesipuskások és idealisták

Parászka Boróka

75 A lenácizástól a megbékélésig

Reflex

Révész Sándor

79 A rendszertagadás viszontagságai

Lővei Pál

90 A jeruzsálemi Szentély egy 16. századi metszetsorozat nyomán

-ról; -ről

Pető Iván

95 Rendszerváltó staféta

Almási Miklós

99 Hős vagy áruló? A digitális kor skizofréniája

Csepeli György

104 Mindenki szem a láncban

Kőrízs Imre

107 A porcelánelefánt

Fáy Miklós

112 Hát ez igazán szörnyű

Csengery Kristóf

114 Filmzenéből koncertzene?

Vadas József

117 Keleti udvarház párizsi passzázzsal

P. Szűcs Julianna

123 A halott körme tovább nő

László Ferenc

126 Magyarország választ – Sztárban sztár leszek!

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2019/november

negyvenötödik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművész), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Meg lehet-e szabadulni a maffiaállamtól?

Kardos Ernő Magyar Bálinttal beszélget

A választás előtt még azt mondta, hogy nagyon szelíd a Budapest viszsza-vételét ígérő jelszó. Drámai hang-ütésre lenne szükség, amely a főváros felszabadítását és kifosztásának leállítását ígéri. Az ellenzék maradt a szelídebb szlogennél, mégis komoly befolyást szerzett. Ön nem érzékelte a választók „kormányváltó” hangulatát?

A politikában soha nem lehet elő-re tudni, melyik az utolsó csepp, amelytől már túlcserdul a pohár. Ha megnézzük az arab tavasz előzmé-nyeit vagy a posztszovjet térségben lezajló úgynevezett színes forradal-makat, akkor azt tapasztaljuk, hogy egy perccel a társadalmi mozgás előtt látszólag még nincs baj. Gyű-lik, halmozódik a feszültség, de a társadalmi elégedetlenség erőteljes manifesztálódásának ideje kiszámít-hatatlan.

Kétségtelen, hogy a hatalomváltó hangulatot még a közvélemény-kuta-tók sem érzékelték sem a fővárosban, sem a nagyvárosokban. Így utólag meg lehet mondani, hogy mi volt az a bizonyos utolsó csepp a pohárban?

Egyelőre csak azt tudjuk, hogy a szavazóknál betelt a pohár. Ezt már sejteni lehetett a magas részvételtől is. Az urnához nyomuló emberek el-szántságát figyelve a sikeres magyar film, a *Kincsem* csúcspontja jutott eszembe. Emlékezhünk rá: a cso-dapariját a tulajdonos utasítására a zsoke erőszakkal akarta visszafogni,

de hiába. A ló versenyszelleme fel-lángolt, s hiába akadályozták, fékte-len vágtába kezdett, s végül a kétség-beesett lovas csak az állat sörényébe tudott kapaszkodni. Kincsem pedig megnyerte azt a versenyt is. Nagyjá-ból ezt a hangulatot lehetett érzékel-ni, hozzátevé: a hazai választót végül a Borkai-ügy tüzelte fel. Az ebben átélhetően megmutatókozó rendszer-jellemzők miatt érezte ellenállhatat-lanul, hogy el kell mennie választani. Ezzel együtt a győri polgármester pornóbotránya önmagában még nem eredményezte volna az ellenzéki sza-vazók aktivizálódását. Kellott hozzá az ellenzék 2010 óta tartó választási kudarcorozata, amelyből végre kín-keservesen megtanulták, hogy koor-dinált együttműködés nélkül képtelenség legyőzni a Fidesz jelöltjeit. Az ellenzék teljes összefogásának ered-ményeként – Haraszi kifejezésével élve – megszületett „az ellenzéki választó”, és ez megszüntette a cent-rális erőteret. Vagyis vége van an-nak az időnek, amikor a megosztott, szétmorzsolódott ellenzék képtelen volt eséllyel indulni a Fidesz állan-dó és elkötelezett híveivel szemben. Főleg úgy, hogy eközben a választás szabályait folyamatosan a hatalom igényeihez igazítják. Lényegében az aránytalan, manipulált és önkényes eljárásokkal megspékelt választá-si rendszer révén megszerzett par-lamenti kétharmad szolgáltatta a Nemzeti Együttműködés Rendszeré-nek legitimációs alapját.

A teljes összefogás eredményeként legfeljebb megerősödött az ellenzék, ráadásul az önkormányzati választás más, mint az országgyűlési. A kutatások szerint a megszerzett szavazatokkal a Fidesz akár kétharmados kormányzása is fennmaradna. Sokan mégis ellenzéki győzelemről beszélnek. Nem önbecsapás ez?

Az ellenzék komolyan megerősödött az önkormányzati választáson. Ezt kár volna vitatni. Az viszont tény, hogy egy újabb választáson Orbán uralmát csak egy valóságos, tehát nem pusztán választástechnikai kérdésekre szorítókozó ellenzéki együttműködés képes legyőzni. Az „összefogás” önmagában kevés lesz, az egymás számára meglehetősen idegen pártok együttműködésében más minőségre lesz szükség.

Mire gondol?

4 Már az is örvendetes, hogy felismerték azt a trivialitást, miszerint karizmatikus jelöltek nélkül nem lehet választást nyerni. Önkritikusan elismerem, hogy az előválasztást ötletét szkeptikusan fogadtam. Elsősorban attól tartottam, hogy ezen túlságosan kevesen vesznek majd részt, s ha az előválasztási szavazóköroket az MSZP pártirodáiban rendezik be, akkor jórészt a szűk párttagság futtatja majd be a szoci pártbürokrácia jelöltjét. Hál' istennek nem ez történt, s ahol előválasztást tartottak, ott az jót tett a politikai versenynek is. Karácsony Gergely lényegében ezzel érett be. A rivalizálás tehát segítette a jelöltek kiválasztását, és hasznos volt a választók mozgósításában. Erre a jövőben is szükség lesz, mert kinyitja a lehetőséget a párton kívüli, de alkalmas jelöltek előtt. A pártbürokráci-

ák helyett a választók szelektálhatnak. Tehát hiába osztják fel a pártok egymás közt a választási körzeteket, ha kihívó érkezik, a jelölteknek meg kell velük mérkőzniük. És ez a pártokat is arra ösztönözheti, hogy a győzelem esélyét hordozó jelölteket indítsanak. Illetve hogy olyan jelöltek bevonását kezdeményezzék, akik nem a pártkarriererek kontraszelektált világában szocializálódtak. Ilyennek érzem például a politikába frissen belépő Pikó András esetét, aki hiteles személyiséggel és a mögötte kialakult pártösszefogás eredményeként nehezen nyerhető kerületben ért el sikert.

A pártok ugyan kiálltak az összefogás mellett, mégis mindenki a saját jelöltjét hirdette. Lehet, hogy ez a helyzetből adódó identitászavar volt?

A választáson induló pártok programja közötti különbséget csak akkor tudják következmények nélkül zárójelbe tenni, ha az együttműködni kívánó pártok – a politikai helyzetből adódó feladatnak megfelelően – nem kormány-, hanem rendszerkritikai paradigma talaján állnak. Vagyis mindenekelőtt nem pusztán Orbán Viktor kormányának, hanem a rendszerének a megdöntésére szövetkeznek. Mivel nem egyszerű kormányváltásra van szükség, hanem a rendszer leváltására. Ezt a feladatot az októberi választáson csak félig teljesítette az ellenzék. Már meghaladták Kuncze Gábor 2014-es bonmot-ját, miszerint az ellenzéki pártok csak külön sírhelyért küzdenek a közös temetőben, de ha nem a rendszert akarják egy közös stratégia alapján megbuktatni, akkor az ellenzéki pártok a következő országgyűlési választáson is csak

a temető csendjében osztozhatnak egymással. Csak a rendszerkritika bázisán felépülő együttműködéssel lehet kitörni abból a helyzetből, ahogyan Orbán rendszere paralizálta az ellenzéki pártstruktúráját is.

*A most megrogyant centrális erő-
térre gondol?*

Nem pusztán erre, hanem arra is, hogy az ellenzéki pártok ideológiai irányultságától függetlenül van egy más típusú betagozódás is. A posztkommunista autokráciák ugyanis az ellenzéki pártokat vagy marginalizálják, vagy háziasítják, vagy likvidálják, vagy éppenséggel maguk gründolnak kamupártokat. Nálunk mindegyikre van példa. A rendszerkritikai bázison történő összefogás akarva-akaratlanul, de ellene hat ezeknek a Fidesz által előállított áellenzéki párt szerepeknek is. De mindezen túl az ellenzéknek meg kell találnia a saját nyelvét, amelynek használatával a választók számára is egyértelművé teszi: itt valóban az egész autokratikus rendszert kívánják megbuktatni, s nem csupán egyes kormányintézkedéseket bírálni.

*Beszélgetésünk elején már említet-
te, hogy szépeltő jelszavak helyett
drámai szövegeket kell nyomni. Nem
gondolja, hogy a gorombaság inkább
taszít?*

A világos, egyenes és – ha akarom – kemény beszédnek semmi köze az öncélú gorombáskodáshoz. Mikor az ellenzéki kritika a közpolitikai vita síkján ragad, akkor először is feltételezi, hogy a kormány szándékai is nemesek, csak éppen nem megfelelő eszközökkel kívánja azokat elérni, másrészt azt, hogy közös értékek

talaján állunk, és ezzel az ellenzéki kritika morális bázisát valójában ön-maga számolja fel.

*Végül is a választók a szelídebb,
kevésbé dramatizált változatot is
megértették, visszavették Budapestet
és a tíz nagyvárost. Vagyis a gyakor-
lat mintha nem önt igazolná.*

A kampány utolsó egy-két hete erősen más hangvételű volt, mint az azt megelőző időszak. Azt kellene érteni, hogy a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz. A nyelv az összekötő elem a vízió, a program, a kritika jellege és a választók között. A nyelv a politikai alapállás maga, és mint ilyen, nagyon is árulkodó. Például tükrözi, hogy a versengő politikai szereplők úgy tekintenek-e magukra, mint azonos értékrenden belüli riválisokra, vagy mint eltérő értékrendet képviselő ellenfelekre. Hosszú éveken át értetlenül hallgattam, hogy amikor a Fidesz következetesen hazaárulónak nevezte az ellenzékot, akkor az ellenzék emelkedetten csak úgy válaszolt, hogy „tisztelt miniszterelnök úr” vagy „képviselő úr”, ön bizonyára téved. Egy ilyen reakálás, a politikai csendőrpertu elfogadása ugyanis legitimálja a kormánypártok gyalázkodását, és a nagyközönségnek nem azt üzeni, hogy az ellenzék milyen kulturált, hanem azt, hogy fél. Ha pedig fél, akkor a kormánykritikus választó miért vállalja egy reménytelen ügy érdekében a személyes kockázatot? Amikor a Fidesz a magyar polgárok felét kitagadja a nemzetből, akkor arra az adekvát válasznak inkább az: nem mi vagyunk hazaárulók, hanem az a bűnszervezet, amely kirabolja saját nemzetét.

Most Orbánról beszél?

Nyilvánvaló. A folyamatot, ami Orbán hatalmi monopóliumát megteremtette, Vörös Imre egykori alkotmánybíró joggal nevezte alkotmányos puccsnak.

Azt azért elég nehéz vitatni, hogy Orbán törvényes választáson jutott hatalomba.

Ez kétségtelen. A Fidesz kétharmados parlamenti súlyát eredményező 2010-es politikai összeomlás sok tényező szerencsétlen együttállásának a következménye: a szocialista-liberális kormány hibáinak, korrupciós ügyeknek, a pénzügyi világválságnak, a korábbi költségek nyomán előálló megszorítási kényszernek, az őszödi beszédnek, a Fidesz által irányított ügyészségnek és természetesen az aránytalan választási rendszernek. De ahhoz kellett egy politikai ragadozó is, aki ezt a kivételes alkalmat kihasználva a demokratikus intézményrendszert autokratikusra cserélte. Orbán kizárólagos uralmát igyekszik ugyan törvényekkel alátámasztani, de ezek a törvények ellentétesek a jogállami elvekkel. Ellentmondanak még a maguk által alkotott Alaptörvénynek is, amely tiltja a kizárólagos hatalomra törekvést. Orbán rendszerének két motivációja van: a hatalomkoncentráció és a családi vagyonosodás. A maffiaállam nem más, mint amikor egy politikai vállalkozás bűnszervezeti formában működő gazdasági vállalkozássá válik.

Mindez elég durván hangzik, nem tart attól, hogy beperlik ezért a somnás véleményért?

Eddig soha nem pereltek be. Ehhez is racionálisan viszonyul a hatalom: nincs szükségük bíróságra

előtt zajló vitára arról, hogy ők egy centralizált, antropológiai mintáit tekintve maffiaszerű bűnszervezetként üzemeltetik-e a kormányzatot. Az orbáni és egyéb posztkommunista maffiaállamokról már évek óta írok. Igyekszem a dolgokat a nevükön nevezni, de szociológusként nem morális, hanem leíró kategóriákkal dolgozom. A posztkommunista maffiaállamról először 2001-ben írtam, amikor ez a mai rendszer még csak embrionális állapotban létezett. Már akkor világos volt, hogy a mai berendezkedés megteremtésének akkor a legfőbb akadálya a parlamenti kétharmad hiánya volt. A 2010-es politikai összeomlás után ez is elhárult. A rendszer „genetikájában” azóta már nem változott, a különbség a kialakulása és a mai működése között csak annyi, amennyi egy csecsemő és egy fiatal felnőtt között van. Napjainkra pedig már végképp nyilvánvaló a rendszer öndefiníciójának álságossága, ugyanis a Nemzeti Együttműködés Rendszere valójában se nemzetinek, se együttműködésnek nem nevezhető. Ezért sem kellene az ellenzéki szereplőknek a rendszer megnevezésére a NER-t használniuk. A nemzet gyarapodásán ugyanis a hatalom lényegében egy Orbán által felügyelt bűnszervezet gazdagodását, az együttműködés helyett pedig az emberek kiszolgáltatott, vazallusi helyzetbe hozását és manipulálását érti. Aki pedig nem alázkodik meg, hanem igyekszik megőrizni a méltóságát, azt megpróbálják egzisztenciálisan ellehetetleníteni és kitagadni a nemzetből.

Néhány politikus használja is ezt a nyelvet, hivatkozik is rá. Lehet, hogy a többség mesterkéltnek érzi?

Ellenkezőleg. A Medián Közvélemény-kutató Intézet 2017. decemberi felmérése szerint például az ellenzéki és bizonytalan szavazók 30 százaléka hét lehetséges rendszermegnevezés közül a maffiaállam meghatározást választotta a rendszer leírására. Ráadásul – az én meglepetésemre is – a vidéki városokban és falvakban jóval nagyobb arányban, mint Budapesten. Vagyis a kisebb, átláthatóbb közösségekben még inkább szembetűnő a hatalom erőszakos és harácsoló, egyben kriminális jellege. Én nyelvet adtam a rendszerkritikához, az már a politikai szereplők ügye, hogy használják-e. A felmérések azt mutatják, hogy értő közönség éppen lenne rá. Ha az ellenzék nem képes megteremteni a saját rendszerkritikus nyelvét, akkor a választók is nehezebben értik a választások valódi tétjét. Bár e téren ma már sokat változott a helyzet, akár a néhány hónappal ezelőtthez képest is. Más kritikai megnevezések, mint amilyen például a hibrid rezsim, illiberális rendszer, új-feudalizmus stb., a rendszerelemzésből kilúgozzák a kriminalitás elemét. A maffiaállam-leírás az, mely az egyéb rendszermegnevezésekkel szemben a kriminalitást rendszeralkotó tényezőként és nem devianciaként vagy esetleges elemként írja le.

Borkai után: esetleg botlásnak...

Ó persze, botlásnak, ahogyan azt a Századvég vagy a Nézőpont Intézet kormánypropagandista elemzői teszik. Pedig ma a rendszer épp arról szól, hogy a kormányzat bünszervezetként működik, vagyis bűnöző államról beszélhetünk. Ez a bünszervezet újabb és újabb családok befogadása révén folyamatosan bő-

vül. Ezért nevezhetjük az uralkodó elitet fogadott politikai családnak, amelynek élén a keresztapa, a patriarchális családfő áll. Ő egyben a végrehajtó hatalom feje is. Ez egy olyan klán típusú szerveződés, melyben a nem vérségi kapcsolatokat kvázi vérségi kapcsolatokká alakítják. S amennyiben egy ilyen politikai-gazdasági klán bünszervezetként működik, akkor ezt maffiának nevezhetjük. Miután ez a szervezet egészében kisajátította az államot, ezért nem szervezett alvilágról, hanem szervezett felvilágról beszélhetünk. A maffiaállam-leírás – túl a számomra nyilvánvaló szociológiai relevanciáján – azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy a kormánypárti szavazót nem a jobboldali értékei miatt támadja. Így nem is az az elvárása, hogy ha szembe kíván szállni Orbán rendszerével, akkor a teljes identitását fel kell adnia. Amikor az ellenzék meghatározó része a saját baloldaliságát hangsúlyozza, és a választókat az „igazi” baloldali értékek melletti elköteleződésre kapacitálja, akkor indirekt módon teljes identitásváltást vár el a kormány jobboldali kritikusaitól. Az ellenzéknek világossá kellene tennie, hogy most nem a baloldal harca van napirenden a jobboldallal szemben, hanem a demokrácia játékszabályait elfogadó erők csatáznak egy maffiakormányval.

Az is tény, hogy az ellenzéki erők csak az utóbbi években használják politikai érvként a maffiaállam kifejezést. Mit gondol, mi ennek a késlekedésnek az oka?

A rendszer maffiaállamként való jellemzésének igazságtartalmát az ellenzéki politikai elit csak nagyon

lassan ismerte fel, ellentétben a Fidesz kommunikációs stábjával. Ugyanis amikor 2013 júniusában az *ÉS*-ben megjelent velem egy interjú *A posztkommunista maffiaállam* címmel, pár napra rá a Fidesz elkezdte a „maffiabaloldal” kifejezést használni. Mikor látták, hogy a baloldal nem él a leírásban rejlő lehetőséggel, akkor ők is abbahagyták. A háziasított ellenzéki párti helyzetet az is világosan jelzi, hogy a 2014-es országgyűlési választási kampányban mindössze két héttig tartott a szocialisták „Simicska, Orbán – maffiakormány” feliratú gigantposzterkampánya, majd – állítólag némi külső ráhatás nyomán – eltűnt még a kommunikációjukból is. Akkoriban történt az is, hogy az MSZP vezérkarából leszóltak az egyik ellenzéki laphoz: ne foglalkozzanak Rogán ingatlanügyeivel. A Simicska–Orbán-háború nyomán aztán a Jobbik kezdte el gyakrabban használni a maffiakormány megjelölést. Majd megjelent a „Ti dolgoztok – Ők lopnak” plakátkampányuk, melyre a Fidesz az Állami Számvevőszék büntetőakcióján keresztül a párt pénzügyi ellehetetlenítésével válaszolt. A Fidesz tehát csak elővágásként, korlátozottan alkalmazza ellenfeleivel szemben a maffiabaloldal kategóriáját. Tudja, hogy nem érdemes divatba hoznia, mert valójában rájuk illik a leírás. Ezekben a helyzetekben a Fidesz hideg, racionális döntéseket hoz. Nem az érzelmek mozgatják.

Visszatérve az önkormányzati választásra: a totális Fidesz-befolyás alatt működő kormánymédia hosszú ideig dermedt csendben ült, nem adták közre a végeredményt, majd a

veszteségek ellenére igyekeztek újabb kétharmados győzelemnek beállítani a voksolás kimenetelét. S persze az ellenzék is győzelemről beszél. Ön szerint ki nyert?

Nagy az ellenzéki siker, hiszen a főváros, a budapesti kerületek többsége, tíz megyei jogú város és a húszezer lakosúnál nagyobb városok közül 67 került ellenzéki vezetés alá. Különösen nagy teljesítmény, ha tekintetbe vesszük a választás egyenlőtlen feltételeit: a Fidesz több tízmilliárd forintot költött a kampányra, kezdve a 9 ezer forintos rezsiutalványoktól a krumpli osztogatásán át a közmunkások zsarolásáig bezárólag. Ennek ellenére ért el komoly stratégiai sikert az ellenzéki együttműködés, ami feltétele annak, hogy a 2022-es országgyűlési választásról ne mint egy már lefutott meccsről beszélhessünk.

A fővárost és a kerületek egy részét a kormány elbukta, de azért elég sok megyei közgyűlés és település irányítása maradt az ellenőrzése alatt. A rendszer tehát aligha bukott meg. Nincs ennek veszélye?

Természetesen van. Viszont a kétségtelen siker azért is fontos, mert ha az ellenzék választási esélyei minimálisak lennének, akkor az emberek, vagy a szavazók késztetést éreznének a hatalmi gépezet elvárásainak megfelelő betagozódásra. Ha a kormány leváltásának még csak esélye se lenne, akkor a polgárok a szembeszegüléssel személyes életükben aránytalanul nagy egzisztenciális kockázatot vállalnának. A Fidesz hatalomgyakorlása ugyanis a normatív viszonyokat és a normatív juttatásokat diszkrecionálissá alakítja. Vagyis patrónus-kliens személyi füg-

géseket hoz létre. Ez nagyon fontos. Talán csak a nyugdíjasok és a diákok mentesek ettől a függő viszonytól, hisz a nyugdíj normatív, mindenkinek jár. Az ellenzéki győzelmet hozó városokban azonban a kormánnyal szemben kritikus polgárok kiszolgáltatottsága jelentős mértékben csökkent. Ady versét parafrázálva mondhatjuk, hogy Budapest az én Bakonyom. Az itt élőknek kevésbé lehet olyan érzésük, hogy mindenképp be kell tagozódniuk Orbán rendszerébe, mert különben egzisztenciális problémáik lesznek. Ez pedig az ország harmadában megalapozhatja a következő választás sikerét, hisz az ellenzék által megnyert önkormányzatok a „szabadság szigeteiként” tudnak működni.

Ez jól hangzik, a szabad városok bejáratához ki is írhatnák: zsarolásmentes település!

A települést még tudják majd zsarolni, hisz a keresztapa – nevezzük Orbán Viktornak – minden olyan bevételt, amely az ő személyes döntésétől függ, fel akar számolni. Azért, hogy kiiktathassa a rendszerével szembeni kritika potenciális bázisát, felszámol minden autonómiát. Ezért alakították át a jórészt már eddig is irányítottan áramló TAO-pénzeket központi elosztású pénzforrássá, amiből csak az kap, aki „megszolgálja”. Ezért szüntették meg a CEU-t, és üzentek hadat minden független intézménynek, köztük a civil szervezeteknek is.

Még az amerikai elnöknél is eljár-tak, hogy csökkenthessék a civilek befolyását. Ezek tényleg komoly veszélyt jelentenek a kormányfő hatalmára?

Hogyne, éltetik a független kritika lehetőségét. Az Ökotárs Alapítványra is ráhívták a rendőrséget, a munkatársaikat látványosan meghurcolták, és inkább beáldozták a Norvég Alap hetvenmilliárdját, semhogy tőlük független döntés születhessen néhány milliárd forint felhasználásáról. De emlékezhetünk az ellenzéki polgármester által vezetett Esztergom vagy Hódmezővásárhely önkormányzataira is, ahol a Fidesz cinikus módon mindent megpróbált tönkretenni. De most, miután a helyhatósági választáson megnőtt az ellenzéki vezetésű önkormányzatok száma, ezután már szabad települések tömegével kell szembenéznie. Nem alkalmazhatja a következetes ellehetetlenítés politikáját. Rafináltabban kell eljárnia.

Jó, de a centralizált kormányzati igazgatás továbbra is a Fidesz kezében van. Ehhez mit szól?

A maffiaállam bizonyos szempontból saját híveivel is könyörtelen. Gondoljon bele: Tiborcz „LED-es lámpaüzleteihez” hány embert, hány képviselőt kellett szabálytalanságra, törvényteleniségre rávenni? Az érintettek maguk is tudták, hogy törvényt sértettek, de a hűség fejében a „keresztapa” a legfőbb ügyészen, Polt Péteren keresztül eddig védelmet biztosíthatott nekik. Ezért is mondott nemet Magyarország kormánya az európai ügyészséghez való csatlakozásra. Ezzel ugyanis rés támadt volna a fogadott politikai család védelmén, hiszen egy független szervezet indítványozhatott volna bírósági eljárásokat olyanokkal szemben, akiknek a büntethetetlenségét eddig Orbán garantálta. Ez pedig a rendszer lényegét érintené, hisz a

politikai család tagjai esetében a korrupció nem kizáró ok, hanem foglalkoztatási feltétel. Különben nem lehet zsarolni őket, nem lehet bízni a feltétlen engedelmességükben és lojalitásukban.

A mai államrendben Polt Péter helye stabilabb, mint Orbáné. A legfőbb ügyészt csak kétharmaddal lehet megválasztani. Ha a leváltásához nincs meg a minősített többség, akkor Polt a helyén marad. Végül is a védelem örök érvényűnek látszik, nem?

Az önkormányzati választáson 67 városban olyan elszánt civilekből áll össze az ellenzéki vezetés, mint például a ferencvárosi Baranyi Krisztina. Említhetném még Karácsony Gergelyt vagy a miskolci Veres Pált, akinek húsz év után azért nem hosszabbították meg iskolaigazgatói megbízását, mert beállt a „kockásingesek” mozgalmába, ráadásul bíráltni merészelt a kormány oktatáspolitikáját. Vagy ott van még az orvos László Imre esete, akit szexuális zaklatás hamis vádjával próbáltak eltenni az útból. Ezeket az embereket bátor kiállásuk és zsarolhatatlanságuk hitelesíti a rendszerkritikus szerepre. Ezen a téren remélhetőleg világossá válik az ellenzék számára, hogy csak olyan politikusokat engedjen szerephez jutni, akik nem zsarolhatók. Mert ellenkező esetben az embereit a Fidesz vagy „levadássza”, vagy „beszervezi”. Az ellenzéki irányítású önkormányzatokban sorra dőlhetnek majd ki a csontvázak a szekrényből. Ez aligha a bosszúállás következménye lesz, elég, ha csak kinyitják a szekrényeket. Már ha maradt valami bennük, mert nem véletlenül darálják sok helyen a dokumentumokat. Ezekhez az

ügyekhez már kevés lesz Polt Péter védelme. Ha az önkormányzatok által jól dokumentálható törvénytételek kerülnek nyilvánosságra, akkor a főügyész hiába dobja vissza vizsgálat nélkül a feljelentéseket. Politikai értelemben Orbán már képtelen lesz megvédeni a politikai család törvénytételeit.

Sokak szerint Borkai magával rántotta a Fideszt, ami azért vicces, mert a nemzet gázszereelője, Mészáros Lőrinc addigra már megvette a fél országot, a másik felét a miniszterelnöki vő, Tiborcz István, s akkor nem beszéltem Kósa Lajos idős anyukájáról, aki pedagógus létére disznóhizlaldát működtet, és papíron a fia BMW motorkerékpárját is ő vásárolja. Közben még börtönbe is került egyik-másik „maffiózó”. A nép mégis újra kormányra juttatta a Fideszt. Miért pont most lett elégük az embereknek a maffiaállamból?

Borkai szexpartiját látva mindenki ledöbbsent, a képek hatása drámai volt. Miközben a miniszterelnök meghirdette a kereszténydemokráciát, majd a keresztény szabadságot és a magasabb rendű életet. S ezek után bemutatják ezt az orgiát, ami nem fér össze a meghirdetett értékekkel, ráadásul ezt is az adófizetők-től ellopott közpénzből fizették. Sokak számára ez volt az utolsó csepp a pohárban. Az emberek szembesültek vele, hogy így néz ki a fideszes „családpolitika”: a papa lop, a mama pedagógusfizetésből szerez négyhektáros birtokot tenispályával és lovardával, közben valamilyen uniós projektet gardíroz. Az ifjú Borkai milliós fizetést kap munka nélkül egy nem működő cégtől. A család leány tagja pedig mélyen a piaci ár

alatt kap üzletrészt egy olyan cégből, amely a várossal köt korrupt üzletet. A Borkai családban, ahogy a többi fideszes maffiózó esetében, a romlottság nem eseti dolog, itt komplett családi stratégiáról van szó. Nyilvánvaló és egyértelmű, hogy a hatalmon lévő maffia a saját nemzetét rabolja ki. Ez a mai rendszer lényege. Baráti oligarchákat építenek egy klánszerű közösségben, szerintem ezt értették meg az emberek. Borkai szexorgiája világos helyzetet teremtett.

Ez lenne az erkölcsi lázadás, amely képes megbuktatni a maffiaállamot?

Erkölcsi lázadás nincs, de az biztos, hogy amíg autokráciát, diktatúrát lehet amorális alapokra építeni, ezeket megdönteni ugyanezen az alapon nem lehet. Az autokrácia megdöntéséhez ugyanis komoly személyes áldozatokat kell hoznia azoknak, akik vállalják az ezzel járó kockázatot. Az ellenzéki tábor pedig csak abban az esetben erősödhet meg, ha tiszta marad. A Fidesz aligha tud megtisztulni, mert képtelen elengedni azok kezét, akiket korrupt üzletekkel finanszíroz. Ugyanis az Orbán famíliától kezdve a Rogán, a Kósa, a Lázár és a Borkai famíliákhoz hasonlókra épül az egész rendszer. Állami szintre emelve központosítják és monopolizálják a korrupciót, s bizonyos részeit leosztják alsóbb szintekre, amit a keresztapa felhatalmazásával továbbosztanak. Ettől a büntől a mai Fidesz azért nem tud már megszabadulni, mert nyakig benne van. Ez nem deviancia, ez a rendszer lényege.

Ez a középosztály megteremtésének módja, hogy a nagy klasszikust idézzünk. De lenne más út is?

Sajnos ami ma épül, az nem középosztály, hanem vazallusi réteg. A magyar vállalkozónak a tulajdona nincs biztonságban, mert a keresztapa az állami fenyegetés, zsarolás és zaklatás eszközeivel bármikor elveheti. Ami ma épül az országban, az egy Orbánhoz lojális, ám versenyképtelen, járadékvadász réteg, ami azokra a pozíciókra ül rá, amelyekből teljesítmény nélkül, állami segédlettel járadék húzható. Egy kezelhető példa: Mészáros Lőrinc alapít egy céget, a tőzsdére viszi, és miközben még nem csinált semmit, elkezd szárnyalni az árfolyam. Ez lényegében arról szól, hogy a részvények ára a korrupciós várakozások miatt nő. Nem a cég teljesítményét árazza a piac, hanem Mészáros kormányzati kapcsolatait.

Az önkormányzati választás utáni első napot viszont Mészáros Lőrinc 13 milliárdos veszteséggel zárta. Ez volt a piac reakciója a választási eredményekre. Mi történt?

Az a korrupciós potenciál, amit az önkormányzatok jelenthetnek, kisebb lett. Nem tűnt el, csak öszszement. De ezenkívül maradt még a kínai vasút Belgrádtól Budapestig, Paks 2. meg számtalan állami nagyberuházás.

A választások előtt azt nyilatkozta, hogy ha az ellenzék nyer, akkor zár a kétharmados olló. A kormány megbéníthatja a fővárosi önkormányzatokat és az összes többi. Ehhez képest az első parlamenti beszédében még a kormányfő is inkább együttműködést ajánlott. Lehet, hogy rossz jósnak bizonyul?

Az ellenzéki győzelem tömegesége korlátozza a kormányzat el-

lenzéki önkormányzatokat ellehetetlenítő képességét. Nyílt háborút kétségtelenül nem hirdettek, de az sem véletlen, hogy a fővárost ismét eladósították. 2013-ban kiegyenlítették Budapest tartozásait, Tarlós lelépése előtt viszont ismét 80 milliárd körüli lett az adóssága. Ez pont elég ahhoz, hogy a város életét megkeserítsék anélkül, hogy nyílt konfliktust generálnának. Ezenkívül korábban már elfogadtak egy olyan törvényt, amely kimondja, hogy a 700 millió forint feletti közbeszerzések odaítéléséről nem az önkormányzat, hanem az állam által alapított ügynökség dönt. Egyetlen kézmozdulattal államosították a települések beruházási célú forrásainak nagy részét, így még akkor is az állam dönthet a kivitelezőkről, ha az önkormányzat saját jogán, uniós pályázattal nyerte el rá a forrást.

12

Egyelőre politikai harcról valóban nincs szó, hisz Orbán Viktor a választás éjszakáján – bár győzelemnek maszkírozta – mégis elismerte a vereséget, később a parlamentben is együttműködést ígért. S a jelek azt is mutatják, hogy ahol a Fidesz elbukott, ott átadja a hatalmat is. Néhol ugyan perelnek. Kósa Lajos erre hivatkozva azt mondta, hogy végül is ez a demokrácia. Ön szerint is?

Tudjuk, hogy Orbán nem mindig azt mondja, amit csinál. Már a külföldi politikusokat is felkérte: ne a szavait, hanem a tetteit figyeljék. Erre azonban várni kell néhány hónapot. Szerintem ezekben a napokban Orbán hideg fejjel megpróbálja átgondolni, hogy milyen stratégiát válasszon a győztes önkormányzatokkal szemben. Szerintem szelektív politikát fog alkalmazni.

Most sietve bejelentette, hogy a Tarlósnak ígért ezermilliárdot Karácsony számára is fenntartja.

A Tarlósnak ígért ezermilliárdot nehéz Karácsony győzelme után visszavenni, bár Orbán Viktor ezzel is fenyegetőzött, és a kampány jó része is erre épült. A konfliktus akkor kezdődik majd, ha el kell dönteni, hogy Csepel északi csücskében valóban megépüljön-e a 40 ezres atlétikai stadion, vagy sem. Ez ugyanis a választók akaratával szembemenő, lopakodó felkészülés lenne az olimpia megrendezésére. A kormányzati vállalat ugyanakkor csak a beígért kormányzati projektekre vonatkozik, és nem magára a támogatás összegére. Nem is szólva a Fidesz ilyenkor alkalmazott átláthatatlan közbeszerzési eljárásairól. Ha az ajándék lónak minden második fogát saját zsebre meg akarják tartani, az bizonyosan komoly konfliktust gerjeszt a kormány és a főváros között.

A szakértők is azt mondták, hogy minden idők legmocskosabb kampánya van mögöttünk, sorra kerültek elő a titkosszolgálati eszközökkel készült videók, hangfelvételek. Békeidőben pedig az állam ellenőrző szervei, a számvevőszék, az ügyészség, a rendőrség tartja szemmel az ellenzék. Előfordulhat, hogy a következő választás előtt már mindent bevetnek?

Ez bizonyára be is következik majd, nem csupán előfordulhat. Már ma normál üzemmódban is szemmel tartják az ellenzéki politikusokat, ezért is kulcsfontosságú, hogy az önkormányzatokba kerülő képviselők, közszerelő, polgármesterek tiszták legyenek, és azok is maradjanak. A hatalom biztosan

kipécéz majd néhány embert, többen közülük számíthatnak visszautasíthatatlan ajánlatokra is. Ha esetleg elfogadnák, majd lebuknának, akkor néhány embert el is visznek közülük, és rajtuk keresztül próbálják besározni az egész ellenzékét. A legtöbben számíthatnak majd nemtelen támadásra is. Tehát létfontosságú, hogy a politika új szereplőit ne vádolhassák korrupcióval, ne legyenek zsarolhatók, mert az a teljes ellenzék hitelét rontaná. A másik vonalon pedig megpróbálják majd az önkormányzatokat ellehetetleníteni, hogy az alkalmatlanságot rájuk bizonyíthassák. Ilyen példa a 3-as metró felújítása, ami Tarlós presztízsét is alaposan megtépázta. Addig húzták-halasztották a korszerűsítést, amíg a saját polgármesterük tudomásul nem vette, hogy be kellett érnie – Orbán korrupció üzlete révén – az elavult, légkondíció nélküli belorusz szerelvényekkel. Ebbe az utáca Karácsony nem mehet be, mert az az út a bukáshoz vezet. Ugyanakkor a megalakuló önkormányzatok képesek lehetnek maguknak újabb médiafelületet teremteni, amelynek segítségével eljuthatnak saját választóikhoz. Ez lehetővé teheti, hogy a politikai konfliktusokat ne csak egyoldalúan, a kormánypropaganda oldaláról ismerjék meg a választók.

Az ellenzéki települések fejlődésének egyik forrása az uniós pénz, de ha jól értem, azt a kormány egy törvénnyel megpróbálja „lenyúlni”. Milyen gazdasági eszközei maradnak még az ellenzéki településeknek, hogy a kormányzati befolyástól függetlenségük magukat?

Néhány kerületi polgármester kezdeményezése példaadó lehet. Az el-

lenzéki önkormányzat pénzcspajait is el lehet majd zárni az illetéktelek elől. Leépíthetik azokat az állásokat, amelyek csak pénzkifizető helyek voltak. A parkolási rendszer bevételei is komoly tartalékot jelenthetnek, ha nem lopják el a pénzt. Elég jelentős az iparüzési adóból származó bevétel, amelyet más módokon is lehet növelni. Sorolhatnám a lehetőségeket, de nem akarok tippet adni. A lényeg, hogy szerintem, ha nem is túlságosan nagy, de azért van mozgástér. A pénznél azonban fontosabb, hogy az új vezetés erkölcsi bázisa ne erodálódjon. Már csak azért se, mert ha a kormánnyal folytatott harcban a választóktól áldozatot kérnek, azt csak szilárd erkölcsi alapokon állva lehet elvárni.

Ön szerint a maffiaállam tudomásul veszi-e, hogy az ellenzék fölénybe kerül, esetleg le is győzi egy választáson?

Ez nyitott kérdés. Ha nem lennének az Európai Unióban belül, a magyar rendszerhez hasonló maffiaállamok – Oroszország, Azerbajdzsán és az egykori közép-ázsiai utódállamok – mintájára Orbán biztosan nem tűrné el. Igyekezne a politikai vereséget az állami kényszer és erőszak eszközeivel ellensúlyozni. Még ezernyi trükk elképzelhető, amit az állam bevethetne. Ilyen csel lehet az orosz recept szerint az ellenzéki képviselők levadászása. Ehhez segítség, hogy egy friss törvény szerint a képviselőjelölteket már nem illeti meg a mentelmi jog. Innen már csak egy lépés a putyini gyakorlat alkalmazása: kétharmados többséggel egy hétvége alatt megszavazhatnak egy törvényt, amely szerint aki ellen büntetőeljárás folyik, nem lehet

képviselőjelölt. A húzóneveket ilyen módszerrel ki is vonhatják a választási forgalomból. Sorolhatnám még a trükköket, ezeknek a lépéseknek van egy belső logikájuk, amelyről már tíz éve írok. Egyelőre azonban kétlem, hogy az unióban ezeket megmernék csinálni. De kormányzati igény talán már lenne rá.

Meg lehet egyáltalán szabadulni a maffiaállamtól?

Azért nehéz a kérdés, mert a liberális demokráciában a választás tétje az, hogy valamely politikai kormányra kerül vagy ellenzékbe. Még a lengyel autokratikus kísérletnek is csak ennyi a választási tétje. Ugyanis ha Jarosław Kaczyński elvesztette volna a választást, akkor pártjával, a Jog és Igazságossággal (PiS) ellenzékben lenne. De nem börtönben. Amikor a maffiaállamról beszélünk, akkor nyilvánvaló, hogy a kriminalitás nem pusztán devianciája a rendszernek, hanem a rendszert alkotó, konstituáló tényező. Erre épül a rendszer, ami számukra azt is jelenti egyben, hogy a választás nyomán a teljhatalomból börtönbe kerülnek-e, vagy sem. Ha a kelet-európai autokratikus rendszereket vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy Macedóniából Gruevszki, a Moldovai Köztársaságból Plahotniuk, Ukrajnából Janukovics elmenekült,

mert a korrupt magatartásuk miatt a hazájukban hatályos törvények alapján mindegyiküknek börtönben lenne a helye.

Ez lenne az eredménye, pontosabban a következménye a maffiaállam megbuktatásának?

A helyzet azért bonyolult, mert nem kiszámítható, hogy mi történik akkor, ha a jelenlegi ellenzék nem szerez kétharmados többséget. Hiszen akkor a politikai rendszer számos intézménye – mint például az ügyészség, a költségvetési tanács, az alkotmánybíróság – továbbra is a maffiaállamot szolgálná. 1990-ben a pártállami rendszert tárgyalásos alapon le lehetett váltani egy folyamatosan retiráló MSZMP-vel, miközben a jogfolytonosság fennmaradt. De az már erősen kétséges, hogy a maffiaállam a jogfolytonosság bázisán lebontható-e. Hivatali idejük alatt ugyanis, hogy bebetonozzák magukat, olyan hatalomkoncentrációt, kontrollálhatatlanságot és a kulcspozíciók sokaságában olyan elmozdíthatatlanságot teremtettek, amely még az általuk elfogadott alaptörvény szellemének is teljesen ellentmond. Nem tudhatjuk, hogy ha az ellenzék megnyeri a következő parlamenti választást, akkor az erőszak és a káoszteremtés milyen fokozataira számíthatunk.

A morálistpánik-gomb 2.0*

2016-ban a *Mozgó Világ*ban a következő szöveg vezette fel jelen tanulmány első változatát:

„Rendhagyó nem-tanulmányt kap most kézhez a Nem-Olvadó. A mű nem-tanulmány jellege elsősorban abban ölt testet, hogy nincs neki szövege. Rossz szöveg írása helyett ugyanakkor összeszedtem, és egy lehetséges rendbe össze is szerveztem azokat a gondolatokat, amelyeket a tanulmányban elemezni kellene. Ezeket az ötleteket aztán idézetekkel, képekkel, ábrákkal raktam körül. Ezekről azt sejttem, hogy a majdani tanulmány kifejtésénél fontos szerephez jutnának mint empirikus érvek, mint elméleti aládúcolások, mint a kontextust megérteni segítő adalékok. Ugyanezeket a célokat szolgálják reményeim szerint a majdani mű lábjegyzetei és irodalomjegyzéke is. Összefoglalóan tehát, ami itt olvasható, az mások gondolatainak újrahaznosítása, másutt leírt szövegek kompilációja és máshol látható képek kollázsa, illetve mindezek elegye, s egyben reményeim szerint egy embrionális állapota egy majdan megírandó tanulmánynak.” (Sik, 2016: 67)

Íme a tanulmány. Célunk most is korlátozott: bemutatni, hogyan teljesedett ki 2015 óta a morálistpánik-gomb (MPG) technológiája. Ezt a célt szolgálja egy rövidke elméleti felütés, amelyben a tanulmány alapfogalmát mutatjuk be, amit a kiinduló helyzet tömör bemutatása követ. A morálistpánik-gomb tizen-

hét nyomásának jellemzése után felvázolunk néhány gondolatot, amelyben az MPG várható jövőjét és hatásait – a tanulmány 3.0-s változatának vázlatos gondolatmenetét – taglaljuk megint csak olyan röviden, ahogy tudjuk.¹

A morálistpánik-gomb

Mivel a 2. számú lábjegyzetben felsorolt munkákban bemutattuk a morális pánik fogalmát, s foglalkoztunk azzal is, hogy mennyiben tér el ettől az MPG fogalma, ezért e helyütt csak röviden foglalkozunk a fogalmak elméleti hátterével.

A morális pánik egy olyan helyzetet jelent, amikor az emberek veszélyben érzik azt a világot, amiben élnek, fenyegetettnek képzelik azt az erkölcsi rendet, ami számukra biztonságot, a világ dolgaiban való eligazodást segíti, s rettegni kezdenek. Ez a folyamat elindulhat alulról, de kezdeményezhetik „erkölcsalakító vállalkozók” is felülről. A pánik felerősödését a média előbb fokozza, majd kiterjeszti, hogy aztán feledésre ítélje.

Az MPG olyan morális pánik, amit az állami propaganda talál ki és fej-

* Tudásunk szaporításáért köszönettel tartozunk Csizmadia Péternek, Gerő Mártonnak, Huszár Ákosnak, Illésy Miklósnak, Ságvári Bencének és Szabolcsi Zsoltnak.

¹ Azok, akik a morálistpánik-gombbal kapcsolatos folyamatban lévő elemzéseinkkel alaposabban meg akarnak ismerkedni, a következő olvasnivalókat javasoljuk: Barlai-Sik, 2017, Bognár et al 2018, Gerő-Sik, 2019, Sik-Meleg, 2017, Sik-Simonovits, 2019a, 2019b.

leszt. Ebben az esetben is lényeges, hogy a téma alkalmas legyen az emberek félelmeinek fokozására (a migráció erre szociológiai sajátossá-gai miatt kiválóan alkalmas). Kell továbbá bűnbak (még jobb, ha több, egymáshoz jól illeszthető bűnbakkal dolgozik az MPG kiagyalója), aki(k) megtestesíti(k) a fenyegetést. Szükséges olyan nyelv és beszédmód (a téma keretezése), amely az emberek ősi ösztöneire rájátszva jól átérzhetővé teszik a félelmet. Mindebben szükséges az állami hegemonia a médiában, hogy minden csapból és állandóan folyjon manipulatív tartalom. Az MPG ezen túlmenően is használ propagandaeszközöket, amelyek elől a médiát nem használó populáció sem menekülhet, mert a propaganda „házhoz jön”. Ilyenek a push poll-szerű nemzeti konzultációk, illetve a demokratikus intézmények (választás, népszavazás) alkalmazása.

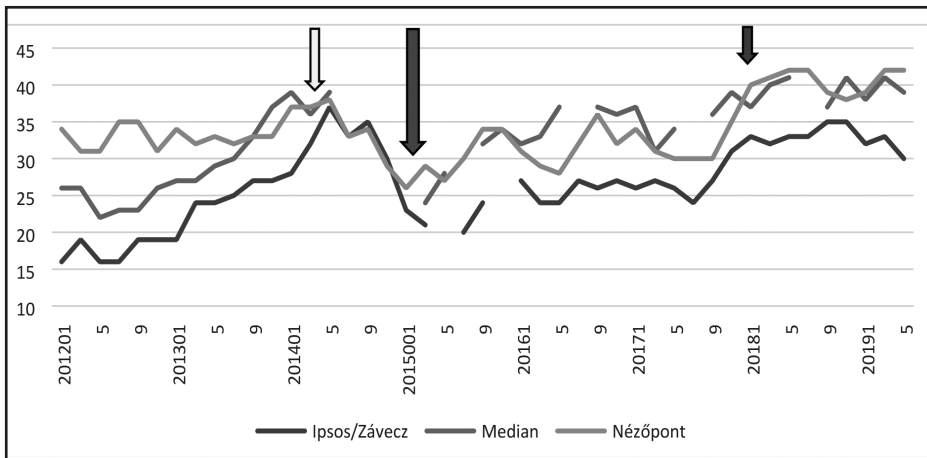
A kiindulási helyzet

2014 őszén a kormánypártok veszíteni kezdtek a 2014. évi parlamenti

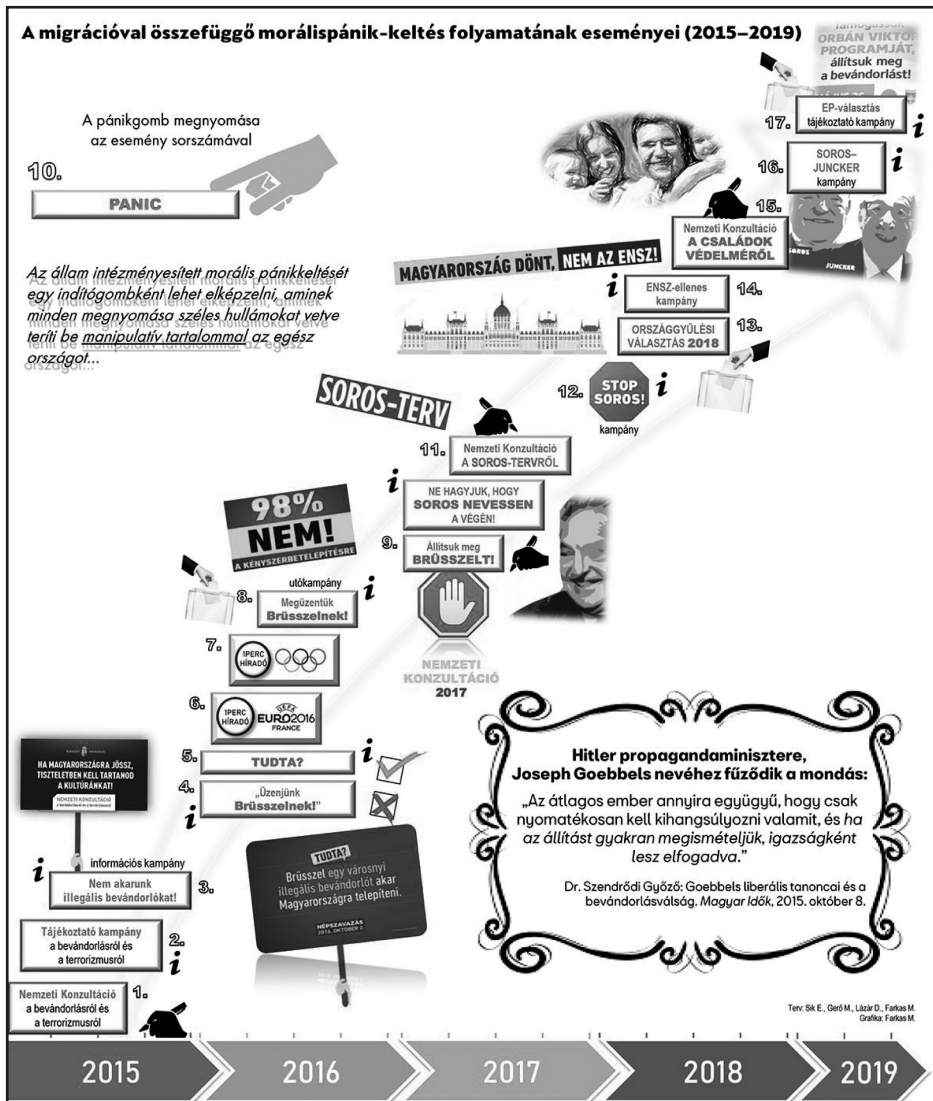
választás utáni népszerűségükből (1. ábra, üres nyíl). A mélypont a netadó bevezetése elleni tüntetéseket követő hónapok voltak (1. ábra, tele nyíl).

Hogy visszanyerje veszni látszó népszerűségét, a kormány keresni kezdte azokat a témákat (halálbüntetés visszaállítása, a civil társadalom pellengérré állítása), amelyek a lakosság szimpátiájának visszaszerzésére a legalkalmasabbnak látszóttak. Ilyen volt az idegenellenesség is, hiszen a magyar lakosság idegenellenességét európai összevetésben, illetve az idegenellenesség mértékének növekedését Magyarországon sok tanulmány igazolta, lásd legutóbb Messing–Ságvári (2019).

Utólag a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni párizsi terrortámadás (2015. január 7.) után kialakult kormányzati kommunikációt tekinthetjük talán az MPG béta tesztelésének. Hiszen Orbán Viktor miniszterelnök 2015. január 11-én Párizsból már azt üzenté, hogy „Európának új véderőművekre és stabilizátorokra

1. ábra. A Fidesz támogatottsága a szavazásra jogosultak körében (2012. január – 2019. május)
 Forrás: Az ábra alapjául három olyan közvélemény-kutató adatait használtuk, amelyek a vizsgált időszak alatt (majdnem) folyamatosan végeztek politikai közvélemény-kutatást.

2. ábra. Az MPG tizenhét megnyomása

van szüksége ahhoz, hogy megakadályozza a biztonságát fenyegető rengéseket és mozgásokat”. Ettől kezdve a kormány folyamatosan napirenden tartotta a bevándorlás és az azzal összekapcsolt terrorizmus témáját.

Az MPG tizenhét árnyalata
Ezután a gépezet beindult, s a kor-

mány létrehozta, majd 2015 és 2019 között tizenhét alkalommal megnyomta az MPG-t (2. ábra).

A fejezet további részében bemutatjuk az MPG egyes eseményeinek leglényegesebb vonásait. Törekszünk arra, hogy az eseménytörténet bemutatása során a lehető legpontosabban (a kormányzat kom-

munikációjából, mint „tisza forrásból” merítve) járjunk el, elkerülendő a félreinterpreterálás vádját.² Ugyanez okból, az eseménytörténettől minden esetben jól elkülöníthető módon mutatjuk be azokat az értelmezéseket, amelyek ezen eseményeket az MPG részeként felfoghatónak ítélik.

Az első két gombnyomás

A morálistpanik-gomb első két (egymással szorosan összefüggő) eseményére 2015. május és július közepe, illetve június eleje és július közepe között került sor. Kovács Zoltán kormányzóvivő 2015. február 11-én jelentette be, hogy a kormány támogatja a Fidesz azon kezdeményezését, „hogy a megélhetési és gazdasági bevándorlás ügyében nemzeti konzultáció induljon”. Orbán Viktor 2015. április 24-én a Kossuth Rádió *180 perc* című műsorának adott interjújában erősített rá: a legfontosabb európai szintű kérdés a migráció megállítása. A miniszterelnök ismertette azt is, hogy a témában hamarosan kiküldik a nemzeti konzultációs kérdőíveket. Május 5-i sajtótájékoztatóján Kovács Zoltán kormányzóvivő is megerősítette, hogy készülnek a bevándorlásról szóló nemzeti konzultáció nyomtatványai, amelyeket május közepén juttatnak el a magyar emberekhez. Ennek megfelelően 2015. május 13-án meg is kezdődött a konzultációs ívek (1. kép) kiküldése valamennyi magyar háztartásba.

Ahogy arra hazai társadalomkutatók nyilatkozatukban felhívták

a figyelmet, a nemzeti konzultáció egy kérdőíves felmérésnek látszik, de az valójában a közvélemény-kutatás módszerével való durva visszaélés, úgynevezett „push poll”³, vagyis olyan politikai (tele)marketing technika, amelynek célja nem a vélemények mérése, hanem a választók meggyőzése és gondolkodásuk manipulálása. E módszer sajátossága, hogy a kérdés magában hordozza „a helyes” választ, illetve a felkínált válaszlehetőségek a kérdező szándékainak megfelelően torzítanak. Mindennek szemléltetésére vegyük szemügyre a következő két kérdést és a lehetséges válaszokat:

Első kérdés: „Sokféle véleményt lehet hallani az erősödő terrorcselekményekkel kapcsolatban. Ön mennyire tartja fontosnak a terrorizmus térnyerését (a franciaországi vérengzés, az ISIS riasztó cselekményei) a saját élete szempontjából? – Nagyon fontos; Fontos; Nem fontos.

Harmadik kérdés: „Vannak, akik szerint a Brüsszel által rosszul kezelt bevándorlás összefüggésben van a terrorizmus térnyerésével. Ön egyetért ezekkel a véleményekkel? – Teljesen egyetérték; Inkább egyetérték; Nem értek egyet.

Az 1. kérdés felvezetése azáltal kelt félelmet, hogy sejteti a terrorizmus terjedését, majd a kérdésben olyan fogalmakat használ (vérengzés, riasztó), amelyek fokozhatják a félelem érzetét. A válaszlehetőségek kiegyensúlyozatlansága – háromból két válaszlehetőség a kormány által sugallt üzenetet hordozza – biztosítja, hogy az előfeltevés elfogadása mellett (ami megteremti a beszél-

² A tanulmány interneten letölthető változata (amit a papíralapú változat megjelenése után azonnal feltöltünk az academia.edu oldalra) tartalmazza az összes linket, amin az eredeti forrásokat ellenőrizni lehet.

³ <https://www.aapor.org/Education-Resources/Resources/What-is-a-Push-Poll.aspx>

NEMZETI KONZULTÁCIÓ

a bevándorlásról és a terrorizmusról

FELELŐS KIADÓ: MINISZTERELNÖKSÉG

Töltse ki a kérdőívet!

1] Sokféle véleményt lehet hallani az erősödő terrorcselekményekkel kapcsolatban. Ön mennyire tartja fontosnak a terrorizmus térnyerését (a franciaországi vérengzés, az ISIS riasztó cselekményei) a saját élete szempontjából?

Nagyon fontos Fontos Nem fontos

2] Ön szerint az elkövetkező években lehet-e terrorcselekmény célpontja Magyarország?

Komoly esély van rá Előfordulhat Teljesen kizárt

3] Vannak, akik szerint a Brüsszel által rosszul kezelt bevándorlás összefüggésben van a terrorizmus térnyerésével. Ön egyetért ezekkel a véleményekkel?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

4] Tudta-e Ön, hogy a megélhetési bevándorlók törvénytelennül lépik át a magyar határt és az elmúlt időszakban húszszorosára nőtt a bevándorlók száma Magyarországon?

Igen Hallottam róla Nem tudtam

5] Sokféle véleményt hallani a bevándorlás kérdésével kapcsolatban. Vannak, akik szerint a megélhetési bevándorlók veszélyeztetik a magyar emberek munkahelyeit és megélhetését! Ön egyetért ezekkel a véleményekkel?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

6] Vannak, akik szerint Brüsszel politikája a bevándorlás és a terrorizmus kérdésében megbukott és ezért új megközelítésre van szükség ezekben a kérdésekben. Ön egyetért ezekkel a véleményekkel?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

7] Támogatná-e Ön a magyar kormányt, hogy Brüsszel megengedő politikájával szemben szigorúbb bevándorlási szabályozást vezessen be?

Igen, teljes mértékben támogatnám
 Részben támogatnám Nem támogatnám

8] Támogatná-e Ön a magyar kormányt, hogy szigorúbb szabályokat vezessen be, ami alapján őrizetbe vehetők a magyar határt törvénytelenül átlépő bevándorlók?

Igen, teljes mértékben támogatnám
 Részben támogatnám Nem támogatnám

9] Egyetért-e Ön azzal a véleménnyel, hogy a magyar határt törvénytelenül átlépő bevándorlókat a lehető legrövidebb időn belül vissza kell fordítani a saját hazájukba?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

10] Egyetért-e Ön azzal, hogy a megélhetési bevándorlók, amíg Magyarországon tartózkodnak, saját maguk biztosítsák az ellátási költségeiket?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

11] Egyetért-e Ön azzal, hogy a bevándorlás elleni küzdelem legjobb eszköze, ha az Európai Unió tagországai segítik azon országok fejlesztését, ahonnan a bevándorlók érkeznek?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

12] Egyetért-e Ön a magyar kormánnyal abban, hogy a bevándorlás helyett inkább a magyar családok és a születendő gyermekek támogatására van szükség?

Teljesen egyetértek Inkább egyetértek Nem értek egyet

1. kép. A kérdőív

getés „közös hátterét”) az emberek egyetértésnek a felkínált üzenettel. A kérdőív e manipulatív hatását segíti az is, hogy nincs semleges vagy „nem tudom” válaszlehetőség.

A 3. kérdésben a bevándorlás és a terrorizmus – a konzultáció alcímében jó előre sulykolt – összekapcsolására kérdez rá a kérdőív, miközben már előre belerángatja az összefüggésbe a kiszemelt bűnbakot, az EU-t (s talán,

hogy jobban érthető legyen), ehhez a „Brüsszel” fogalmat használva. A válaszlehetőségek kiegyensúlyozatlansága az 1. kérdéshez hasonlóan mestersegesen növeli az egyetértés esélyét.

A hivatalos adatok szerint a 2015. július 15-én záruló nemzeti konzultáció eredményeként 1 millió 254 ezer kérdőívet küldtek vissza postai és más formában, az online válaszadási lehetőséggel pedig 57 973 al-

kalommal éltek. Ennek értelmében a válaszadásra jogosultak 13 százaléka élt a „konzultáció” lehetőségével. A válaszadók túlnyomó többsége a kormányzati narratívát támogatta.

Kovács Zoltán 2015. május 31-én azt is bejelentette, hogy a nemzeti konzultációhoz kapcsolódóan tájékoztató kampányra kerül sor (2., 3., 4. kép).

Noha a tájékoztató kampány cím-

A harmadik gombnyomás

2015. július 8-án jelentette be a kormány, hogy a nemzeti konzultáció „sikerét” és a „magyar reformokat” propagáló újabb „tájékoztató” kampányt indít, amely során többek közt a következő üzenettel árasztották el az országot: „Nem akarunk illegális bevándorlókat. A magyar reformok működnek!” (6. kép). A kampány

2. kép

3. kép

4. kép

zette látszólag a (lekezelő módon letegezett) bevándorló, valójában a félelemkeltő plakátszövegek valódi célközönsége a magyar lakosság, hiszen a szövegeket magyarul írták, s a legtöbb plakátot ott helyezték ki, ahol a menedékkérők nem fordultak elő (Nagy 2016).

Noha a nemzeti konzultációk választásai nem reprezentálják a magyar lakosságot (hiszen nem véletlenszerű, hogy kik töltik ki és küldik vissza a kérdőíveket), 2015. július 25-én Orbán Viktor Tusnádfürdőn elmondott beszédében, 2015. július 27-én Kovács Zoltán sajtótájékoztatóján egyfajta háborús győzelemről szóló jelentés formáját öltve értékelte a konzultáció eredményét (5. kép).

5. kép

keretében, szeptember második felében, a magyar háztartások számára „a magyar reformokat” propagáló tájékoztató kiadványokat is kiküldtek. Ez a kampány 2015. szeptember végén zárult. A kampány közben folyamatosan zajlott a műszaki határzár építése a magyar–szerb határon.

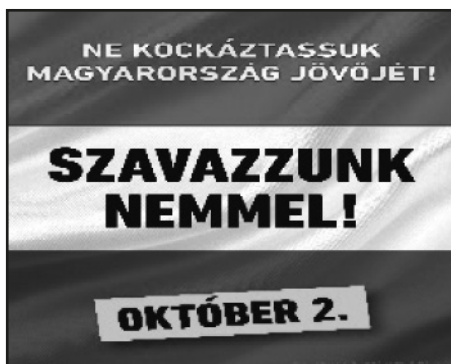
6. kép

Ennek a gombnyomásnak a következő jellemzői tekinthetők manipulálónak: (1) tájékoztatás helyett a kormány üzenete a kampány tárgya, (2) az alany megnevezéséhez egy negatív jelző társul, (3) az üzenet küldője (vagyis a magyarság megtestesítője) ezzel szemben vonzó (mosolygó, csinos és nő), s végül (4) az üzenetbe belekevernek egy pozitív üzenetet „itthonról”, aminek semmi köze az

előzőhöz, s tisztázatlan a tartalma is (Mi az, hogy reform? Mit jelent az, hogy működik?)

A negyedik és az ötödik gombnyomás

Az úgynevezett kvótanépszavazás (lásd később a 8. gombnyomás alcíménél) kezdeményezését 2016. február 24-én jelentette be Orbán Viktor rendkívüli sajtótájékoztató keretében, s a kormányzati kommunikáció az MPG vad nyomogatásába kezdett. 2016. május közepén kezdetét vette – valamennyi médiafelületen (plakátokon, újsághirdetéseken, valamint rádió- és tévéreklámokban) – az „Üzenjünk Brüsszelnek, hogy ők is megértsék!” és a 2016. október 2-án megtartandó kvótanépszavazáson való nemmel szavazásra buzdító kampány (7. és 8. kép). Miután az Országgyűlés 2016. május 10-én megszavazta a kormány által

7. kép

8. kép

kezdeményezett népszavazást, Tuzson Bence államtitkár 2016. május 13-án akként nyilatkozott, a kormány kötelessége, hogy tájékoztassa az embereket, és felhívja a figyelmüket a kényszerbetelepítés veszélyeire, ezért indít kampányt.

2016. július 18-án a kormány újra rátenyerelt a morálispánik-gombra.⁴ Ekkor indult útjára – szintén plakátokon, újsághirdetéseken, valamint rádió- és tévéreklámok formájában – a „Tudta (...)?” kampány, amellyel

9. kép

a kormányzat azt kívánta sugallni, hogy egyértelmű összefüggés van a migrációs folyamatok, a menekülteket támogató civil szervezetek, a terrorizmus és más erőszakos cselekmények között (9. kép).⁵

⁴ Noha a jogszabályok értelmében hivatalosan csak 2016. augusztus 23-án indulhatott volna a 2016. október 2-i úgynevezett kvótanépszavazást megelőző kampány, a morálispánik-keltés újabb hulláma – ahogy az a fentiek alapján látható – az ezt megelőző időszakban, május közepétől kezdve beindult. Az, hogy az efféle szabályszegések (politikai és jogi) következmények nélkül maradnak, a politikai és a jogi kultúra végletesen leromlott hazai állapotáról tanúskodik.

⁵ Óriásplakáton, újsághirdetéseken és reklámspotokban innentől kezdve hónapokon át szerepeltek a következő üzenetek:

„Tudta? A bevándorlási válság kezdete óta Európában több mint 300-an haltak meg terrortámadásban.”

„Tudta? Tavaly másfél millió illegális bevándorló érkezett Európába.”

„Tudta? Csak Líbiából közel egymillió beván-

A hatodik és hetedik gombnyomás

A rövid, egy-két perces villámhíradók 2015. március 15. óta állandó elemei a közszolgálati média különféle csatornáin futó adásoknak, azokkal akár napi 40-50 alkalommal is találkozhatnak a tévénézők. Az ilyen típusú híradások a média-manipuláció tökéletes példái. Mivel ezeket a villámhíradókat olyan tartalmak közé ékelik be, amelyeknek semmilyen közük nincs a hírekhez, azokat olyanok is látják, akik egyébként nem fogyasztanak ilyen jellegű politikai médiatartalmakat. A rövid, erejüket intenzív témák gyors egymásutániságából nyerő villámhírek vonzzák a figyelmet. Tartalmi szempontból kommunikációsan jól bejáratott, előzetesen már megfelelően „felépített” témákra építenek. Emiatt e hírek funkciója elsődlegesen az, hogy a néző fejében már meglévő tudástartalmakat hívjon elő.⁶ E rövid hírblokkok tömörített formában tartalmazzák a nézők felé korábban már gondosan kommunikált és elültetett tudást.

A morálistánc-gomb e sajátos formájának működését figyelhetjük meg a 2016-os labdarúgó Európa-bajnokság és a 2016. évi nyári olimpiai játékok közmédia-csatornáin futó tévéközvetítései szünetében folyamatosan sugárzott „Egy Perc Híradó”

dorló akar Európába jönni.”

„Tudta? A párizsi merényletet bevándorlók követték el.”

„Tudta? A bevándorlási válság kezdete óta úgrásszerűen emelkedik a nők elleni zaklatások száma Európában.”

„Tudta? Brüsszel egy városnyi illegális bevándorlót akar Magyarországra telepíteni.”

⁶ Más szóval, a villámhíreket olyan katalizátorként kell elképzelnünk, amely képes mozgásba hozni, aktiválni a korábban elsajátított, szunnyadó tudást.

kapcsán. A kormányzat migrációval kapcsolatos morálistánc-keltése fő üzeneteit a sportesemények közvetítése szüneteiben sugárzott „Egy Perc Híradó” formájába csomagolva közvetlenül tudta eljuttatni a közvetítéseket követő, a közmédia felületeire más esetben nem vagy csak ritkán tévedő lakosoknak.⁷ A villámhírek a hazánk felé tartó menekültekről minden esetben negatív kontextusban, a migráció és a bűnözés közé egyenlőségelet téve, illetve a menekültek („köztük”) és a magyar emberek között („köztünk”) lévő kulturális különbségeket hangsúlyozva szólnak.

Az Eb 2016. június 10-től 2016. július 10-ig tartott, a morálistánc-gombot az „Egy Perces Híradó” formájában tehát ezeken a napokon nyomogatta a propagandagépezet. Szűk négy hét kihagyás után a morálistánc-gombot újraélesztették, a 2016. évi nyári olimpiai játékok – amely 2016. augusztus 5. és 2016. augusztus 21. közt zajlott – közvetítései alatt az Eb esetében már jól bejáratott séma szerint zúdult a nézőkre a manipulatív tartalom.⁸

⁷ A közmédia sportcsatornája, az M4 saját kimutatása szerint például a labdarúgó Európa-bajnokság alatti időszakban naponta 2 millió 669 ezren kapcsolak az adóra, ami a teljes népesség 30 százaléka. Az Eb ideje alatt – a június 10-től július 10-ig tartó időszakban – összesen 7 millió 246 ezren néztek bele hosszabb-rövidebb időre az M4 Sport valamelyik műsorába, ez a magyar népesség 82 százaléka. Az MTVA összesített adatközléséből az is kiderül, hogy a 2016. évi nyári olimpiai játékok 16 napjából 13 napon volt piacvezető a csatorna, és összesen 11 sportesemény nézettsége haladta meg a 600 ezer főt és további 31 esemény nézettsége volt 500-600 ezer között.

⁸ Az „Egy Perc Híradó” jellemző tartalmairól, köztük a migrációval kapcsolatos morálistánc-keltés elemeiről szóló összeállítást lásd: <https://444.hu/2016/07/18/van-egy-perce-egy-kicsit-atmosnank-az-agyat-a-meccs-szűnetekben>.

A nyolcadik gombnyomás

A 2016. október 2-i népszavazás kérdése a következő volt: „Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhasssa nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?”

A kérdés alapvető torzítása az, hogy a kvótareferendumra mint már eldöntött EU-s javaslatra hivatkozik (Bognár [et al.] 2018). A kérdés szerkezete olyan, mintha azt kérdeznénk valakitől: „Egyetért-e, hogy a polgármester az Ön családja megkérdezése nélkül eldönthesse, ki költözzön az Ön otthonába?” A kérdés tehát értelmetlen, de nem is ez lehetett a kérdés megfogalmazóinak szándéka, hanem az, hogy elborzaszták a kérdeztet, hiszen ki szereti, ha fenyegetik a magánszféráját?

A népszavazás érvénytelen lett, ugyanis azon a szavazásra jogosultak kevesebb mint 50 százaléka vett részt. Ennek ellenére – arra hivatkozva, hogy a szavazáson részt vevők 98 százaléka kvóta ellen szavazott – a kormányzati kommuniká-

ciós eszközként használta az eredményt, igyekezve azt úgy beállítani, mint amely informális felhatalmazást adott a kvóta elutasítására. A kvótanépszavazás „eredményeit” intenzív információs kampány keretében kommunikálták, a kormány a népszavazást követően, 2016 októberében elárasztotta a kék alapon nagy „Megüzentük Brüsszelnek: 98 százalék nem! a kényszerbetelepítésre” feliratú óriásplakátokkal (10. kép).

A kilencedik gombnyomás

2017 tavaszán a kormány intézkedéseit élesen kritizáló Európai Uniót – mint a magyarok legfőbb ellenségét – vette elő ismét a kormány a morálistánc-gomb újabb megnyomásához. Az „Állítsuk meg Brüsszelt!” nemzeti konzultáció és az ahhoz kapcsolt kampány megindítását Orbán Viktor 2017. február 20-án jelentette be. Innentől kezdve a kormányzati kommunikáció azon volt, hogy megágyazzon az MPG újabb használatának (11. kép). 2017. március 26-án Dömötör Csaba jelentette be, hogy a következő héten elkezdődik a nemzeti konzultáció, s a postán kiküldött ívek 2017. március 31-től indultak el a háztartások felé.

A konzultációs kérdőív hat kérdése ismét azt próbálta sulykolni, hogy világos összefüggés van a migráció és az erőszak/terrorizmus között, ugyanakkor ehhez a propaganda által már évek óta hangoztatott állításhoz a menedéket kérők mellett két bűnbakot is hozzárendelt: az Európai Uniót és a menekültek jogaiért küzdő civil szervezeteket. A nemzeti konzultációs kérdőívhez csatolt miniszterelnöki levél állításait vizsgálva jól illusztrálható az MPG működése:

10. kép

„Azért írok Önnek, mert ismét nagy döntések előtt állunk.” – pánik
 „Brüsszel több olyan tervvel állt elő, amelyek veszélyeztetik a nemzeti függetlenségünket és az ország biztonságát.” – veszély

„A bürokraták...” – Ellenszenves bűnbakok arctalan tömege.

„...arra akarnak kényszeríteni minket, hogy [...] engedjük be az illegális bevándorlókat.” – Fenyegetés.

„Brüsszelt meg kell állítanunk! Nem fogjuk engedni, hogy a fejünk fölött hozzanak döntéseket. A határainkat meg kell védenünk, a betelepítést pedig meg kell akadályoznunk.” – Harc, háború a már ismert bűnbak (elnyomó külső hatalom) ellen.

„Ahhoz, hogy sikeresen akadályozzuk meg a veszélyes brüsszeli terveket, szükség van a magyar emberek támogatására.” – Az üzenet summázata, s az ajánlott megoldás: egyet kell érteni a kormányzattal, ami mert az (és csak az) képes megvédeni a népet.

A sugalló kérdés és a torz válasz alkalmazására a második kérdés tökéletes példa:

„Az elmúlt időszakban egymást követték a terrortámadások Európában. Ennek ellenére Brüsszel kényszeríteni akarja Magyarországot, hogy az illegális bevándorlókat engedjük be. Ön szerint mit tegyen Magyarország?”

a) A magyar emberek biztonsága érdekében felügyelet alá kell helyezni az illegális bevándorlókat addig, amíg a hatóságok döntenek ügyükben.

b) Engedjük, hogy az illegális bevándorlók szabadon mozoghassanak Magyarországon.”

A kérdés az MPG három szokásos összetevőjét (terrorizmus, mig-

ráció és Brüsszel) olvasztja egybe. Megfigyelhető továbbá a terrorcselekmények rendszeressé válásának túlhangsúlyozása, a migráció kifejezésnek (amely önmagában negatív konnotációval bír) a legtöbbször szintén negatívként alkalmazott „illegális” jelzővel való együttes használata, valamint Brüsszel elnyomóként való ábrázolása (hasonlatosan ahhoz a módhoz, ahogyan a hazánkat a múltban elnyomó török, osztrák birodalmakra vagy a Szovjetunióra szokás hivatkozni). A lehetséges két válasz egyike (a.) a biztonsági diskurzust a bürokratákról szóló diskurzussal keverve alkalmazza, a b. válasz karikatúraszerűen hangsúlyoz túl egy liberális (laissez-faire) alternatívát.

A nemzeti konzultációs kérdőívek megválaszolására – az eredetileg kitűzött 2017. május 20-i határidőt meghosszabbítva – 2017. május 31-ig adott lehetőséget a kormány. Kormányzati szereplők a nemzeti konzultáció utolsó napján, 2017. május 31-én és az azt követő napon, 2017. június 1-jén is nagy sikerként (1,7 millió válasz érkezett be, amely a válaszdadásra jogosultak 21 százalékéa) propagálták a kampányt.

A kampányt 2017. július 15-ig úgynevezett „utókampány” követte. Ennek részeként a kormány a nyilvánosság előtt folyamatosan a nemzeti konzultáció eredményeivel büszkélkedett, illetve a nemzeti konzultáció eredményeit hirdető új plakátokat is kihelyeztek (12. kép). Mindeközben 2017. június 13-án az Országgyűlés elfogadta a kormánykritikus civil szervezetek működésének megnehezítését célzó, „külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról” szóló 2017. évi LXXVI. törvényt (a „civiltörvényt”).

11. kép

12. kép

A tizedik gombnyomás

Amint véget ért az „Állítsuk meg Brüsszelt!” nemzeti konzultáció (és utókampánya), 2017. június 30-án a kormány bejelentette, hogy a 2017-es nemzeti konzultáció „eredményei” alapján új „tájékoztató” kampányt indít. A morálispánik-keltés ezen újabb eseményének fő bűnbakja Soros György és az ő világméretű összeküvése lett. A kampány üzenetei (13., 14. kép) által kiváltott nemzet-

13. kép

14. kép

közi felháborodást látva a kormány ezzel a morálispánik-gombnyomással nagyon gyorsan, alig tíz nap alatt felhagyott.

A tizenegyedik és

a tizenkettedik gombnyomás

2017. szeptember 18-án Orbán Viktor miniszterelnök napirend előtti felszólalásában jelentette be, hogy a kormány újabb nemzeti konzultációt indít, ezúttal a „Soros-tervről”. Kovács Zoltán kormányzóvivő 2017. szeptember 28-án jelentette be, hogy október második hetében kipoztázzák a konzultációs kérdőíveket. A kérdőív 2017 októberének második hetében érkezett meg a magyar háztartásokba.

A konzultációs kérdőív hét kérdése és az ahhoz csatolt alapos magyarázatok elemzése külön tanulmányt érdemel, de a válaszlehetőségek legalább kiegyensúlyozottak voltak: „igen”, támogatom a „tervet”, „nem”, nem támogatom a „tervet”. A csatolt kép (15. kép) Soros már korábban látott mosolya volt, ami a „nevető zsidó” nációk által terjesztett antiszemita toposzára emlékeztet (Stein–Zimmermann 2017).

25

15. kép

A nemzeti konzultáció hivatalosan 2017. október második hetétől 2017. december 1-jéig tartott, ugyanakkor a kormányzat nyilvános kommunikációjában a nemzeti konzultáció ered-

ményeire való hivatkozás 2017. december végéig folyamatosan jelen volt.

A nemzeti konzultáció időszaka alatt a kormányzati kézivezérlés alatt álló média szorgalmasan dolgozott azon, hogy a lakosság „helyesen” válaszoljon. A „Soros-terv” keretezésének fő jellemzőit vizsgáló tanulmány kimutatta, hogy a vizsgált időszakban a közszolgálati hírműsorok gyakorlatilag mindennap foglalkoztak a Soros-tervvel (Bencsik 2018). A keretezés központi elemét az képezte, hogy az Európai Parlament és az Európai Bizottság a menekültügyi rendszer reformjával a Soros-tervet akarja végrehajtani. Ennek alátámasztására a közmédia híradásai igyekeztek lerántani a leplet azon európai parlamenti politikusokról, akik „Soros legfőbb támogatói”, olyan módon, hogy azzal ellenérzéseket keltsenek a nézőkben. A hírműsorok minden esetben közvetítették a kormánypárti politikusok felhívását, „hogy az emberek vegyenek részt a Soros-tervvel kapcsolatos nemzeti konzultáción, töltsék ki a konzultációs kérdőívet, mert így védhetik meg a hazájukat.” (Bencsik 2018: 22)

Amint kifutott a „Soros-tervről” szóló nemzeti konzultációs kampány, a kormány 2018 januárjában ismét rátenyerelt az MPG-re. 2018. január közepén jelent meg a Soros Györggyel és a migrációval riogató kampány újabb üzenete (16. kép). Okkal feltételezhető, hogy ezt a kampányt tudatosan időzítették a kormány 2018. február 13-án benyújtott ún. „Stop Soros” törvénycsomag-tervezet megalapozásához.⁹

16. kép

A tizenharmadik gombnyomás
2018. január 30-án jelentette be a kormány a parlamenti választáshoz kapcsolódó kampányt, amelynek az egész országot februárban elárasztó plakátjai (17. kép) a magyar ellenzéki pártok vezetőit Soros György ölelésében ábrázolják, drótvágókkal a kezükben a migráció megállítására hivatott kerítés előtt.

Ezt a „Stop Soros” kampánnyal átlapoló kampányát a kormánypárt ismét a migrációs veszéllyel kapcsolta össze: „Az ellenzéki vezetők számára Soros akarata az első. Készek végrehajtani a Soros-tervet: lebontanák a határzárát és betelepítenék a bevándorlókat. Ezért hiába látszanak reménytelenül bénának, mégis veszélyesek. Erre a veszélyre hívjuk fel mostantól a figyelmet az alábbi plakáttal. Nekünk Magyarország az első, ezért mindent meg fogunk tenni annak érdekében, hogy megakadályozzuk a Soros-tervet. Add tovább!” (A Fidesz hivatalos Facebook-oldalán 2019. január 30-án közzétett bejegyzés szövege.)

A plakátok egészen a választásig (április 8.), sőt április második feléig láthatók voltak országsszerte (a választásokon induló pártok 2018. május közepéig voltak kötelesek eltávolítani őket¹⁰).

⁹ Erről bővebben lásd az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet jogi elemzését: [http://](http://ekint.org/lib/documents/1516798824-StopSoros20180124_OK.pdf)

ekint.org/lib/documents/1516798824-StopSoros20180124_OK.pdf

¹⁰ A választási törvény szerint a szavazás nap-

17. kép

A tizennegyedik gombnyomás
Mindeközben a kormányzati kommunikáció már elkezdte előkészíteni az MPG ENSZ-ellenes kampányát. 2018. február 27-én Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter nyilvánosan is javaslatot tett arra, hogy a kormány indítson „tájékoztató” kampányt az ENSZ migrációs csomagjáról, majd 2018. március 1-jén valóban be is jelentették, hogy „tájékoztató” kampány indul „a migráció témakörében”. Az ENSZ-ellenes kampány keretében – az országgyűlési választások kampányával átfedésben – a kormány folytatta a feltartóztathatatlan migrációs hullámmal való riogatást (18. kép):

18. kép

„Az ENSZ azt akarja, hogy folyamatosan fogadjunk be migránsokat. Magyarország dönt, nem az ENSZ!”

„Az ENSZ azt akarja, hogy fizessük a migránsok letelepedését és munkavállalását. Magyarország dönt, nem az ENSZ!”

jához képest egy hónapon belül, tehát 2018. május 8-án 16 óráig kellett eltüntetni a plakátokat.

A kampány keretében 2018. március végén jelentek meg azok a plakátok, amelyekeken menekülteknek tömegét (mind férfiak) és egy óriási STOP-táblát lehet látni (19. kép). Az ENSZ-ellenes kampány részeként bevezetett plakát alig egy hétig le-

19. kép

hetett kint, ugyanis a Kúria annak további közzétételétől 2018. április 6-án kelt határozatában¹¹ eltiltotta a kormányt.¹²

A tizenötödik gombnyomás

A kormány 2018. október legvégén jelentette be, hogy nemzeti konzultációt indít a családok védelméről. A 2018. november elején induló kampány azért része az MPG-nek, mert rögtön az első kérdés a következőképpen fogalmaz:

„Európa és Magyarország jelentős problémája a népességfogyás. A brüsszeli bürokraták szerint a népességcsökkenést bevándorlók betelepítésével kell orvosolni. Brüsszel ezért akar állandó betelepítési mechanizmust és európai bevándorlási ügynökséget,

¹¹ A Kúria Kvk.III.37.421/2018/8. számú határozata.

¹² A Kúria többek között azért tiltotta el a kormányt e plakátok használatától, mert a kormány képviselői nem tudták indokolni, hogy a plakát milyen közfunkciót teljesítene be, illetve mert meglátása szerint azzal a Fidesz-MPSZ és KDNP jelölőszervezetek választási kampányát erősítette (a kampánytevékenység pedig ezt az időszakot tekintve jogszabályi tilalom alatt állt).

amely menedzseli a folyamatos migrációt. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy bevándorlás helyett a gyermeket nevelő családok fokozott támogatására és a gyermekvállalás ösztönzésére van szükség. Egyetért-e Ön azzal, hogy a népeségfogyást nem bevándorlással, hanem a családok erőteljesebb támogatásával kell orvosolni?”

Dömötör Csaba, a Miniszterelnöki Kabinetiroda parlamenti államtitkára a 2018. október 28-i sajtótájékoztatón akként fogalmazott, hogy azért döntöttek a konzultáció elindítása mellett, mert „az európai és a magyar politika legfontosabb vitapontja: eldönthetik-e mások helyettünk, kivel élhetünk együtt”, azt is hozzátéve, hogy „Brüsszel ezt helyettünk akarja eldönteni”. A „migrációs veszélyre” utalva pedig azt is hozzátette, hogy „a bürokraták támogatják a bevándorlást, többek között arra hivatkozva, hogy az megoldaná a népesedési problémákat”.

2018. november 5-én Novák Katalin család- és ifjúságügyért felelős államtitkár jelentette be, hogy a konzultációs kérdőíveket elkezdték kipostázni, a nemzeti konzultáció hivatalosan 2018. december 21-én ért véget. A kormányzat az eredményeket azok kommunikációja során is igyekezett összekötni a migráció témájával. Dömötör Csaba államtitkár 2019. január 22-i sajtótájékoztatóján például úgy nyilatkozott, hogy a válaszok alapján egyértelmű, az emberek azt szeretnék, hogy „Magyarország maradjon magyar ország, és legyen családbarát hely”.

A tizenhatodik

és a tizenhetedik gombnyomás
2019-ben két, egymással szorosan összefüggő MPG-nyomásra került

sor. 2019. február 15-én a kormány bejelentette, hogy tájékoztató akciót indít „a bevándorlást ösztönző brüsszeli tervekről”. Pár nappal később, 2019. február 18-án egy, a kormány Facebook-oldalán közzétett bejegyzésben elhelyezett kép alapján az is kiderült, hogy ez a „tájékoztató akció” tartalmilag Soros György és Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke arcképét felhasználva az „Önnek is joga van tudni, mire készül Brüsszel!” szlogenre épül (20. kép). A kampány során használt plakátokon, újsághirdetéseken, valamint rádió- és televízióreklámokban a következő állításokat fogalmazta

20. kép

meg a kormány: „Be akarják vezetni a kötelező betelepítési kvótát. Gyengíteni akarják a tagállamok határvédelmi jogait. Migránsvíziummal könnyítenék a bevándorlást.”

Ez a propagandatechnika magán hordja az MPG valamennyi elemét: hamis és álhírek összemosása a világméretű összeesküvést sejtető többszereplős bűnbakgárda (külföldi elnyomó és spekuláns) gonosz (gúnos?) öregemberi vigyorával.

E kampányt (és különösen Juncker arcképének felhasználását) erős nemzetközi felháborodás kísérte, a kormány a „tájékoztató akciót” a 2019. május 23. és 26. között esedékes európai parlamenti választásokra készülő európai aktorok és különösen az Európai Néppárt – amely pártcsaládhoz a Fidesz is tartozott – politikusainak nyomására 2019. március közepén leállította.

Az MPG újbóli megnyomására azonban nem kellett sokáig várni. Az európai parlamenti választási kampány részeként Orbán Viktor 2019. április 5-én „hét pontos programot”¹³ hirdetett a bevándorlás megállításáért. A „hét pont”, amely az MPG már jól ismert elemeivel (bűnbakképzés, pánik, félelem, harc, illetve az emberek és a kormány szövetsége, mint felkínált megoldás a veszélyekre, álhírek, stb.) dolgozik, – a következő volt:

1. „A migráció kezelését el kell venni a brüsszeli bürokratáktól és vissza kell adni a nemzeti kormányoknak!”

2. „Egyetlen ország se legyen kötelezhető migránsok befogadására akarata ellenére!”

3. „Senkit se engedjenek be Európába érvényes igazolvány, dokumentumok nélkül!”

4. „Szüntessék meg a migránskártyákat és a migránsvízumot!”

5. „Brüsszel ne adjon több pénzt Soros György bevándorlást segítő szervezeteinek, ehelyett térítsék meg a határvédelem költségeit!”

6. „Európában senkit se érhessen hátrányos megkülönböztetés azért,

mert kereszténynek vallja magát!”

7. „Bevándorlást ellenző vezetők legyenek az uniós intézmények élén!”

Az európai parlamenti választások kampányidőszaka hivatalosan 2019. április 6-tól május 26-ig tartott. Április 6-án kerültek ki a hirdetőoszlopokra a kormánypárt újabb plakátjai, jelentek meg nyomtatott újság- és online-hirdetése, rádió- és televízióreklámjai, valamint egyidejűleg elindult a Fidesz „országos aláírásgyűjtő akciója” is. A plakátokon, hirdetésekben, reklámokban és az aláírásgyűjtő íveken – amelyek a kormánypárt országszerte felállított köztéri standjainál, valamint interneten is kitölthetőek voltak – egyaránt szerepelt a Fidesz kampányának fő üzenete: „Támogassuk Orbán

21. kép

Viktor programját, állítsuk meg a bevándorlást!” (21. kép), amivel Orbán személyéhez kötötte az EU-választást.

A kormánypárti propaganda a választási kampány kezdete óta gondosan ügyelt arra, hogy a különböző kommunikációs platformokon újabb és újabb formában jelenítse meg a „migrációs veszélyt”. 2019. május 3-án például egy olyan videót publikáltak, melyben egy Magyarországon elfogott terroristagyanús

¹³ A miniszterelnök által meghirdetett „hét pont” szerepel a kormánypárt „országos aláírásgyűjtő akciójának” ívein is.

személy példáján keresztül magyarázzák el, mi várhat Európára, ha a magyar választók nem a Fideszre szavaznak.

Gondolatok az MPG és Magyarország jövőjéről

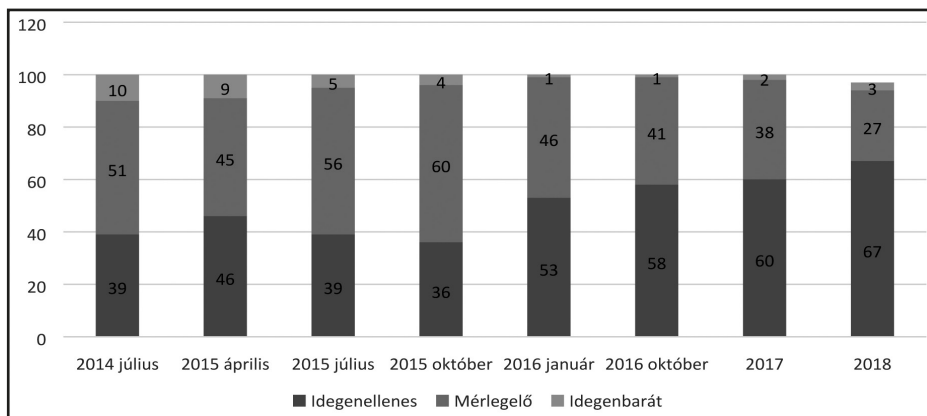
1. Kezdjük azzal, hogy noha a korábban megismert MPG-technikákat felhasználó médiabeli manipuláció és helyi politikusok migránsozása bőven volt a 2019. évi önkormányzati választások idején, de nem láttuk jogosnak ezeket egy önálló MPG-aktusként leírni, mert nem tudtunk azonosítani olyan központilag irányított és finanszírozott tevékenységet, ami definíciónk szerint elengedhetetlen az MPG létehez. A kérdés ezután az, hogy vajon véget vetett-e a kormány az MPG nyomogatásának? A kérdést majd a tanulmány 3.0 vagy 4.0 változataiban fogjuk megválaszolni.

2. Azt, hogy az MPG már rövid távon is hat az emberek gondolkodására (illetve ennek ösztönös reakciókkal való felváltására) az idegenellenesség mértékének alakulásával lehet illusztrálni. Mint a 3. ábra

mutatja az idegenellenesség mértéke akkor ugrott meg, amikor véget ért a menedéket keresők tömeges átáramlása Magyarországon, s az idegenellenesség 2018-ig tovább nőtt.

Feltételezzük, hogy ez a trend az MPG hatásának tudható be. Ezt sejtetheti az idegenellenesség más európai országokhoz képesti gyorsuló növekedése is. Összehasonlítva több európai ország idegenellenességének alakulását, a kutatók azt találták, hogy Magyarország volt az egyetlen, ahol az idegenellenesség 2014 és 2016 között ugrásszerűen megnőtt (Messing–Ságvári 2019).

3. Az MPG rövid távú hatásának tudjuk be azt is, hogy míg minden vizsgált országban a kutatók találtak olyan társadalmi csoportokat, amelyek az átlagnál sokkal jobban vagy kevésbé voltak idegenellenesek, addig 2016-ban Magyarországon ilyen eltérések nem léteztek (Messing–Ságvári 2019). Vagyis ez egy olyan ország, ahol minden társadalmi csoportban azonos arányban vannak azok, akik ugyanazt gondolják: hogy nem szabad menedéket keresőket beengedni.

3. ábra. Az idegenellenesek, mérlegelők és idegenbarátok aránya 2014 júliusa és 2018 között.
Forrás: Tárki 2014–2018

Az MPG hatása abban is érzékelhető, hogy miközben 2002-höz képest két kivétellel¹⁴ minden társadalmi csoportban csökken a kü-

lönbség a társadalmi csoportok idegenellenességének mértéke között, több dimenzióban (kor, jövedelem) ez a folyamat 2014 és 2016 között felgyorsult.

¹⁴ A nemek között sosem volt eltérés, a társadalmi státuszcsoportok esetében 2014-hez képest (ekkor volt a különbség a legalacsonyabb) a képzetlen dolgozók idegenellenessége jobban nőtt, mint a vezetőké/értelmiségieké (15% és 9%).

Végül egy táblázat. A releváns társadalmi dimenziók ellentétes pólusainak idegenellenessége közötti különbség 2002, 2012, 2014 és 2016-ban Magyarországon.

	2002	2012	2014	2016
Férfi – nő	3	1	3	1
70 feletti – 19 alatti	20	17	15	8
Felsőfokú – általános iskolai végzettségű	x	20	16	14
Falusi – nagyvárosban élő	15	11	4	6
Rosszul – jól élő	24	17	19	14
Alacsony – magas jövedelmű	x	16	9	1
Képzetlen munkás – vezető/értelmiségi	21	18	10	16

x – adathiány

Forrás: European Social Survey 2002, 2012–2016

Barlai Melani – Endre Sik (2017) A Hungarian Trademark (a “Hungarikum”): the Moral Panic Button, in: *The Migrant Crisis European Perspectives and National Discourses* eds.: Melani Barlai, Birte Fachnrich, Christine Griessler, Markus Rhomberg, LIT, pp. 147-168. https://www.academia.edu/33599524/A_Hungarian_Trademark_a_Hungarikum_the_Moral_Panic_Button

Bencsik Márta (2018): A közszolgálati média szerepe az álhírek és dezinformáció elleni üzdelemben in *Mérték Füzetek* 16. 14–21. <https://mertek.eu/wp-content/uploads/2018/11/16-mediamegfigyeles-hun-2018-11-04-01-single.pdf>

Bernáth Gábor – Messing Vera (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. Médiakutató

<http://www.socio.mta.hu/bernath-gabor-messing-vera-2015-bedaralva>

Bognár Éva – Ráchel Surányi – Endre Sik (2018) The case of Hungary – de Wilde goes wild CEASEVAL Working Paper No. 8, Chemnitz, http://ceaseval.eu/publications/08_BognarSik_Suranyi_The_case_of_Hungary.pdf

Gerő Márton – Endre Sik (2019) The Moral Panic Button: Construction and Consequences, Manuscript, Budapest.

Lázár Domokos – Sik Endre (2019) Ez a szupermanipuláció az igazságra törekvés értékét is eltüntetheti, 24.hu <https://24.hu/belfold/2019/05/31/sik-endre-moralis-panik-propaganda/>

Messing Vera; Ságvári Bence (2019): “Still divided but more open: Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis”, FES, Budapest, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15322-20190505.pdf>

Nagy Zsófia (2016): Repertoires of Contention and New Media: The Case of a Hungarian Anti-billboard Campaign, *Intersections*. EEJSP 2(4): 109–133. <https://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/279/127>

32

Sik Endre (2018): “Nyomkodja a kormány a pánikgombot, így egyre jobban irtózunk az idegenektől”, 24.hu <https://24.hu/belfold/2018/12/19/migrans-moralispanik-kutatas/>

Sik Endre – Melegh Attila (2017) A view from Eastern Europe: Tentative thoughts on crisis and calamity Beyond the Migration and Asylum Crisis, ed.: Ferruccio Pastore, Views, Aspen Intitute Italia, Treccani, pp. 72-77. <https://www.aspeninstitute.it/en/programs/E-book/beyond-migration-and-asylum-crisis-options-and-lessons-europe-0>

Sik Endre – Simonovics Bori – Szeidl Blanka (2016) Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban REGIO 24 (2):81-108 http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/114/pdf_95

Sik Endre – Bori Simonovits (2019a) The sociological characteristics of the discourse on relocation quotas in Hungary, Tárki, Budapest, Ceaseval Working Paper.

<http://www.tarki.hu/eng/ceaseval-working-paper-sociological-characteristics-discourse-relocation-quotas-hungary-endre-sik>

Simonovits Bori – Endre Sik (2019b) The first results of the content analysis of the media in the course of migration crisis in Hungary, Tárki, Budapest, Ceaseval Working Paper.

<http://www.tarki.hu/index.php/eng/ceaseval-working-paper-first-results-content-analysis-media-course-migration-crisis-hungary-endre>

Stein, Shimon – Moshe, Zimmermann (2017): Analysis The ‚Laughing Jew’: The Nazi Backstory of Hungary’s anti-Soros Poster Campaign. Haaretz.com, Jul 13, <https://www.haaretz.com/opinion/the-laughing-jew-the-nazi-backstory-of-hungary-s-anti-soros-poster-campaign-1.5493827>

Az idegen természet

Somogyi Fanni szobrairól

A rizóma bármely pontján képes bármely más ponttal összekapcsolódni, vonásai nem szükségszerűen azonos természetű vonásokra utalnak, igen eltérő jelviszonyokat hoz működésbe, sőt nem-jel állapotokat is.
Gilles Deleuze és Félix Guattari: Rizóma

Az organikus kifejezés általában egy jól meghatározható asszociációs kört ébreszt az emberekben. Az organikus természetes, magától kibomló, önmagával nem ellentétben álló, hasznos, ergonomikus – sorolhatnánk tovább a jelzőket – és nem utolsósorban szép. Az organikusról fák, ligetek, talán vízinövények jutnak először az eszünkbe. Pedig ezek a társítások egyáltalán nem a fogalom sajátjai, a definíciójából (szerves, szervi, az élőlények világába tartozó vagy az ő szervezetük rendezettségével rendelkező) nem következnek. Amikor az élővilágról beszélünk, mindig a látható, ismert és esztétikus növény- és állatvilágra gondolunk, elfelejtkezve a gombákról, arról, hogy a látható, ismerős flóra és fauna mellett a föld alatt ott vannak a fungik is. Ez a jellemzően sötét és dohos világ ellenáll a mindennapi fogalmainknak: a talaj sötétjében kiépült hatalmas rendszerek, végtelennek tűnő genetikai diverzitás, fajok közötti szimbiózis, lassú kémiai kommunikáció.

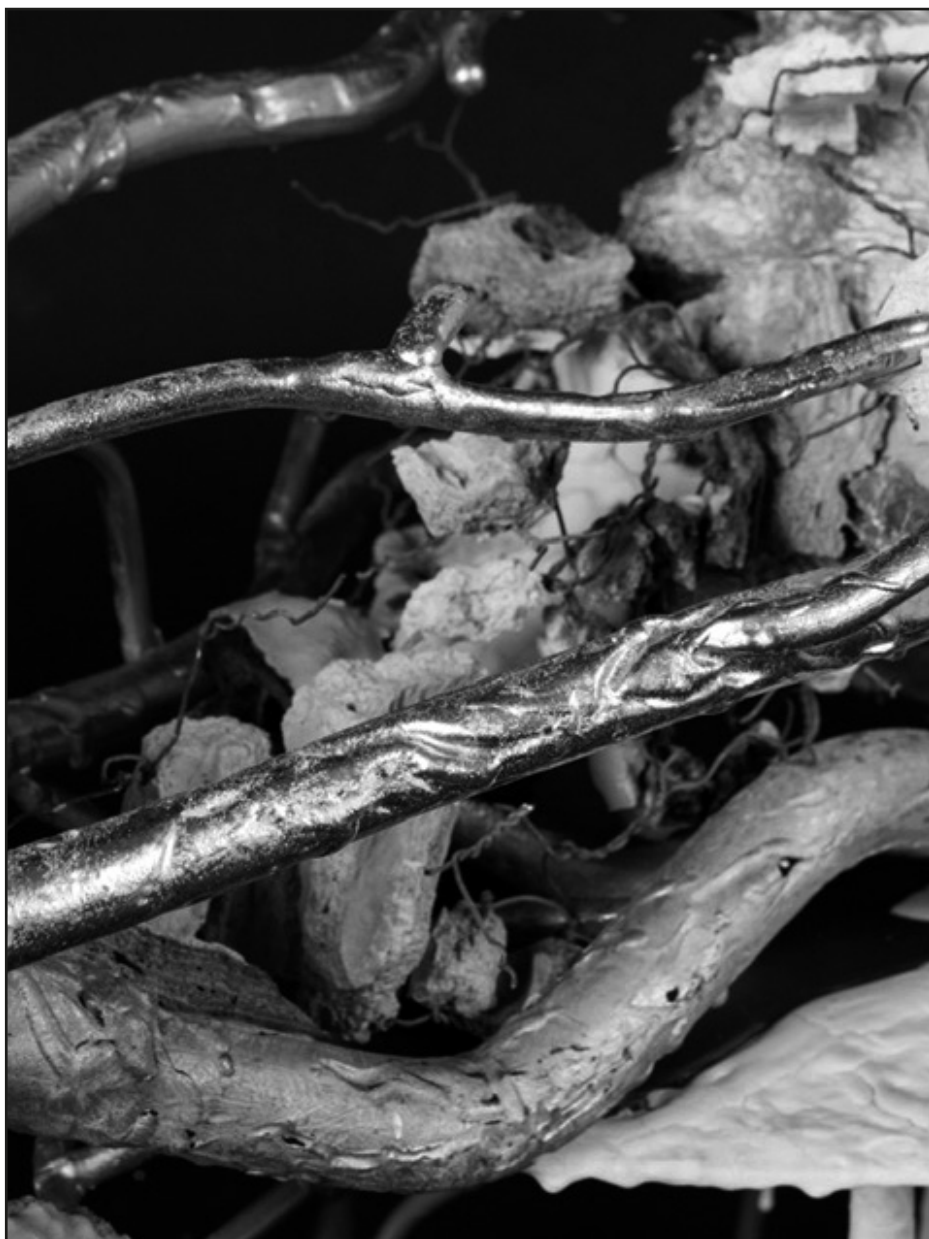
Erről a világról nincsenek igazán tapasztalataink, így szavaink se. Az élőlények különböző részeit nem tudjuk egymástól megkülönböztetni, ami idegenkedést kelt, a szó esztétikai értelmében. Még a szerves és a szervetlen is összekeveredik, ahogy vizuálisan elválaszthatatlanná válik a gombatelep és a földréteg. Somogyi Fanni *Colocated Current* sorozatának darabjai ugyanezt az érzést váltják ki. A különböző anyagok (fém, kerámia, viasz) egymásra rakódnak, összekeverednek, szétválnak, olykor megismétlik egymás formajegyeit, néha csak helykitöltésként hatnak. A szemlélő számára kaotikus, idegen alakzatokba állnak össze, amelyek egyaránt származhatnának a világúrból vagy a föld ismeretlen mélyéről. Nem lehet leírni a látványt, mert nincsenek ismert, jól bejáratott formák, a tekintet nem tud megkapaszkodni sem a felületen, sem a tömegformáláson. Legközelebbi asszociációink a gyökerek és az ideghálózatok, mindazok a szerveződések, amelyek a természetnek ahhoz az elfelejtett részéhez tartoznak, amely nincs mindennap a szemünk előtt. Az élővilágról alkotott mindennapi, naiv, képünk bicsaklik meg ezeken a műveken, melyek egy olyan szerves egészt képeznek, amely éppen hogy nem felel meg a fogalom klasszikus esztétikájának.

Somogyi Fanni: Felmerülve az időben

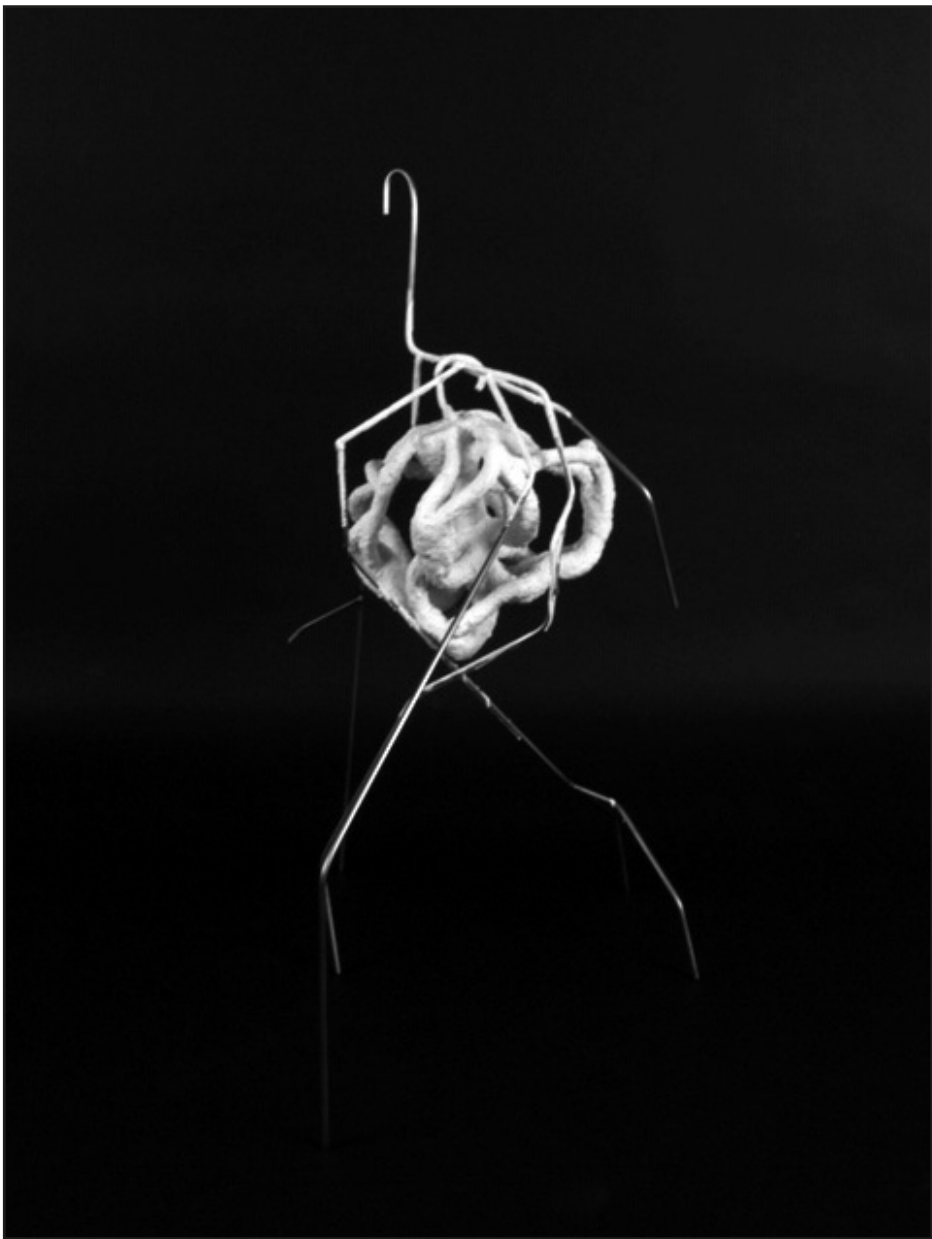
Somogyi Fanni: Megtalálva az imitáló rendszerekben

Somogyi Fanni: Megfoghatatlan valóságok

Somogyi Fanni: Csatorna szisztéma

Somogyi Fanni: Növekvés az áramlásban

Farkas Arnold Levente

szavak nélkül

név a béke városában
hangsúlytalan templom
rom tövében rózsza nyí
lik ha elkerül a sorsom
lét pócsmegyer tizenkilenc
július hat szombat tél
krisztus se gondol más
ra tréfálkozik a holnap
hó hull a téli tájra kré
tát használ a honlap lét
szavak nélkül a versek
bibábu megtörténnek tél
bolond ki földre rogy
ván a rímet nem felej
ti halott a tévedés már

név az angyal holttesté
ben táncolnak néma fér
gek szavak nélkül a ver
sek hajnalban megtörtén
nek lét akkor most bemu
tatom a zenekar tagjait
pócsmegyer tizenkilenc jú
lius hét vasárnap a tél
monológja tél havazom
hó hull a téli tájra
krisztus se gondol más
ra bolond ki földre rogy
ván nem felejt a rímet
karácsonykor a fények
osztatják a homály ho
mályát lét bolond ki
testet öltött testet ölt
vén nyelvet a hallgatás

név három sovány öreg
 asszony meg egy kövér
 azon verseng hármuk
 közül ki a ledér tél pócs
 megyer tizenkilenc július
 nyolc hétfő egyik mondja
 nékem három szeretőm
 van lét másik mondja né
 kem is van hatszázhatvan
 név a harmadik meg se
 szólal mert ő a szűz
 némán hallgat a verseny
 hez semmit se fűz mári
 a test beszélni rest tél a
 lélek mélyén megtörté
 nik a mély én sír a
 feltámadás név rossz

tél hogyhogy rossz név
 hagyjuk el a máriás részt
 a végéről lét próba pócs
 megyer tizenkilenc július
 kilenc kedd tessék név há
 rom sovány öregasszony meg
 egy kövér azon verseng
 hármuk közül ki a ledér
 lét egyik mondja nékem
 három szeretőm van tél
 másik mondja nékem is
 van hatszázhatvan név a
 harmadik meg se szólal
 mert ő a szűz tél tehe
 tetlenség ezt a szót ír
 tam le a tél neve után

lét holnap pócsmegyer
 tizenkilenc július tizen
 kettő péntek krédóm a
 kézmosás név jézus tél
 kleofás szomszédja lét
 kleofás név bizonyta
 lanság hajnalban ez
 lét bizonytalan a cím

pogány nőstény a hím
ha ostoba a rím tél
a három király négy
égtáj felől érkezik név
miért vagytok úgy le
hangolva testvéreim
lét te volnál az egyet
len idegen jeruzsálem
ben aki semmit se tud
név jézus könnyekre fa
kadt tél nem hallottál
a názáreti jézusról lét
próféta volt ő prófé
tánál nagyobb név e
gész nap színes téгла
lét a hold fényét a
naptól kapja tél bolond
ki földre rogyván név
öregnek látja testét lét
kerülni vágyván önnön
tél kereszt alatt elestét
név ugyanazok a monda
tok ugyanaz a jelentés
tél megnyugtat az eső
lét minden név létezik
név mondtam már nek
tek én vagyok a kezdet

tél naplót ír a féle
lem pócsmegyer tizenki
lenc augusztus négy va
sárnap holnap jönnek
barnáék debrecenből lét
miért mondaná azt a
tél a színpadon hogy az
ember a szájáért fárad
a nap alatt ám a gyom
ra mégis üres marad
név üres szélkergetés

Nagy Lea

Hegycsúcs

A nap fehér fényleplet borít rám.

Pulzáló tengervíz szállítja a feledés sós-hideg illatát.
A sirályok lányhangon felkacagnak.

Minden lovag nyugodtan alszik az úrhölgy vulvája szélén.
Minden varázsló a sziklák tetején gyűlik össze,

és álmokat gőzölnek a továbblépéshez. Veszélyes álmokat, és a gonoszakat is.
Mindenki vonul, mindenki koldul. Apró léptek zaja a ravatalozónál.

A bábmadár a hegycsúcs tetején ráeszmél a vízimadárlét ellentmondásaira.
A tenger lüktet. Lüktetek én is.

A nap fehér fényleplet borít rám.

Vonulás

*Zöld takaró, ahogy végig
vonulunk a síneken.*

Most a világ összes
újszülött báránya egy pontban.

Mind ugyanolyan, mégis.
Mindegyik mástól fél.

Fodros irhájukon végig
vonul a múlás szele.

Utoljára felsírnak a
kasmírkék hullámokon.

Temető

Fekete-kék színek az ajtó túlsó oldalán.
Üres konténeren hatalmasat ütnek a cseppek.

A hársfaágak ma sem ragadtak össze.
Sátorra lettek a csiszolt kövek felett.

Egy madár nedves páfrányból épít fészket.
A gyökerek bódultan nyögnek, amikor jön, és leszakítja őket.

A temetőtől nem messze áll a torony.
Délben és este is megszólal. Szép, de nem nagyon.

A vékony kötélén öreg költő billen.
Felsőhajt az Isten. Valahol valami újrendeződik.

KÖZJÁTÉK*

Ocsovszky Zsófia

Evolúció

egy

túl nagy a zaj,
sokadik a sorban,
még egy gyerek vagyok.

hét

Biciklin ülve felfelé mosolygok,
isten figyel.
Viharban, ha vakuz, ne pislogj.

tizennégy

negatív szűrés.
legjobb barátom a szomorúság.

tizenkilenc

saját tükörképem leszek,
bizonyítom magam.

huszonegy

korai következtetés.
ha széttárom a lábam
-teszt-re-teszt-
bejön-e ott az egyetlenegy?

* A Közjáték Csoport két és fél éve alakult együttes szöveggondozási céllal. Kéthetente találkozzunk, bárki hozhat saját – megbeszélésre, kritikára, javításra szánt – szöveget (ezek az ún. fikandók), illetve szoktam házi feladatot adni (mindig szorgalmi, nincs büntetés), akár egy-egy témát, formát, műfaj, ami épp szóba kerül. Szeptember óta működik a Facebookon a Közjáték közös versjátszótere, ahol ezek a feladatok, illetve a tagok versei olvashatók. (Kiss Judit Agnes)

huszonhat

magam után itt hagyom neked
fotelban a langyos süppedést-
testmeleg egyenetlenség
leszek én benned.

harminc

lézerpontossággal vágok el
minden fontosnak tűnőt;
csak az épet metszem,
a halott szövet érintetlen marad.
Növeszt majd bele
új eret a kétségbeesés.

harmincegy

tévedek

harminchárom

tévedünk

harminchét

kritikus pont:
az ürességet célzom magamban.
nem lehet nem eltalálnom.

harminckilenc

hajszálvékony egyenes
a felező, ami elválaszt
az igazságtól.
Még mindig
korai a következtetés.

negyvenkettő

És dúdol, dúdol, mintha volna,
mintha volna, mintha volna
mintha élete az övé volna.

Ábrahám Erika

Ahol a tengerek összeérnek

Kézzel írok, szeretem a rászánt időt,
ahogy a belső kép kiválik a noteszlapon,
számlán, rágópapíron, mások margóján,
vagy porba írok gallyal, kormos gyufával,
csirkecsonttal, ázott csikkel betonra,
krétát is tartok magamnál, jöhetnek
ázásig tartó, mocskos szavak.

Egyszer meztelen talppal jártam ki
egy verssort a homokban, a férfi,
akivel voltam, nem vette észre,
valami bűzös uszadékhoz tapadt
kagylót fotózott, érdekesnek találta,
elhagytam, élni agresszió, emlékszem,
kétféle színe volt a víznek a szorosban.

46

Farkas Nóra

Öt

(Pénélopé elrakja télire az elraknivalókat)

öt hónapja hogy elmentél vice volt csak most már gyere vissza
folyvást itt zakatolsz mintha örökké porszemcsék emlékem gépe-
zetében perc sem volt látod megdermedt kocsonyás az idő húsos
kis cafatokként fogja magába a lelkem megreszket ha böki na de
hát réges-rég nem böki senki nem közelít pajkos villa és éles kés
öt hónapja hogy elmentél szaglok már hát tényleg visszajöhetnél
úgy érzem igazán teltté értek bennem az ízek van most már sava-
nyú keserű is nem csak az édes átlátszón de puhán meg-megre-
megek még | míg élek remegek.

Ecsédi Orsolya

Hézag

kockás abrosznál ülünk előttünk pohár
beszélgetünk én és a hézag hajnalig
mi van veled kérdem ő nagyokat hallgat
pohara tele az enyémben már alig
máskor csak úgy összefutunk a hézaggal
intek de észre sem veszi és megy tovább
őszintén nem tudom miért siet annyira
sose árulja el a hézag az okát
éjszaka mint régen ülünk a teraszon
kipróbálni fellátunk-e még az úrig
de legjobban moziba járni szeretek
vele mert amíg megy a film fel se tűnik
hogy az összes popcornot magam zabáltam fel
van hogy a Deákon várom a hézagot
nem tudom hol akadt el talán a dugó
egy mail per évből nem derül ki és ha ott
nem jár mondjuk a busz órákba is telhet
ha megcsörgetem ő azonnal lemerül
helló hézag mondom megint nem válaszol
talán arra céloz hogy menjek egyedül
mégis mihez kezdjek veled hézag mondd meg
hogyan érted azt hogy ideiglenes halál
kevés hogy mindenszentekkor gyertyát gyújtsak
sok hogy ne szakadjon el a vezérfonál
egy hézaghoz jártam ebben a házban is
ide meg egy másik hézaggal szerdánként
úgy hasadtak ki hogy a helyük még látszik
lomtalanítom a múzeummá vált ént
üres tereimhez hozzánőtt az anyag
mint a sebet körömmel kell lekaparnom
szakadozok én is átfúj rajtam a szél
kergeti a zacskókat a Dunaparton
viszont az idő másik elágazásán
ez a hely nem üldöz nem küld el nem dobál
a tér sem szakadt meg nyolcszázezer helyen
kockás abrosznál ülünk előttünk pohár

Istók Anna

alanycsere

időről időre olyan vagy
mint párnában rekedt álom
megfoghatatlan

és amikor elébredek az olyan
mint izzadság szeretkezés után
tünékeny

és amikor felszáradsz a bőrömről az olyan
mint a fű növése éjjel
zöngétlen

és amikor letaposol az olyan
mint mikor ketten örök hűséget fogadnak
alárendelő

és mikor már nem beszélünk egymással az olyan
mint a hit istenben
szabályos

és amikor felcseréled az alanyt az olyan
mint szövegben a hiba
értelmetlen

Faragó Dániel

És a szél

Bekandikált az ablakon.
Bent gőzölgött az alkalom.
De szólt a szél, mely ott köröz:
„még várni kell, még nem te jössz” –
s becsapta, döndült vastagon.

Máskor megbotlott, s talp alatt
épp ott hevert a pillanat.
Hajolt, futott – nem érte el.
„Még nem te jössz, még várni kell” –
s a szél a kinccsel elszaladt.

Volt, hogy mögötte csattogott,
mint gyötrő farkasfogsorok.
Ha lankadt, látta, ránevet:
„még nem szabad, még nem lehet” –
s úzték tovább szél-ostorok.

Egy őszi sétáján megállt.
Mellette szellő fújdogált.
„Még várni kell? Még elszalad?
Vagy már lehet? Most már szabad?” –
s botjára támaszkodva várt.

Csak ő hallotta el neszét:
„te jössz, nincs már több szentbeszéd”.
Akár egy könnyű felleget,
szelíden úgy emelte meg –
s csak vitte föl, majd szerteszét.

Illegál*

Gyulának

1.

Szakad az eső. Valaki ezt kiabálja a folyosón. Elmerültem a számolásban. Föl se tűnt, hogy már öt óra is elmúlt, vége a munkaidőnek. Az iroda ablakán át a pályaudvarra látok. Mögötte a Vérmező fái fel-feltünedeznek. Az égen tornyosuló felhőktől a fény egészen szürke lett odakint, és mindent egy árnyalattal sötétebbnek mutat, mint amilyen. Indulás előtt mindig figyelem az utcát. Ahogy föltorlódnak az emberek a Nagyenyed utcai átkelőnél, és igyekeznek bezúfolódni a 17-es vagy a 61-es villamosba. A kocsisor hátrébb most jóval a benzinkúton túlra nyúlik. A Márvány utcától lefelé egyetlen tömb az egész. Nem tűnik jó ötletnek autóba ülni. Szerintem bent is hagyom a cég garázsában a kocsit, és metróval megyek haza. Tudom, hogy Enikő vár rám. Talán főz is valamit, bár kivételesen nem kért meg rá, hogy érjek haza legkésőbb hétre. Egy-két tómondaton kívül semmi az elmúlt napokban. Egyszerűen nincs mit mondani most. Vigasztalni hasztalan lenne, és egyébként is, ki vigasztaljon kit, mindketten ugyanúgy részesei vagyunk annak, ami történt. Vagyis annak, ami sehogy sem akar megtörténni évek óta már. Az összes vizsgálaton, terápián, beavatkozáson túl vagyunk, s mindketten úgy érezzük, mindenki, aki mostanában adni akar, inkább csak elvesz valamit. Legfőképp az időt, amit sehogy sem lehet visszahozni már. Az emberi beszéd a legveszedelmesebb. A közel állók susmorgásai meg a nyílt színi kérdések, mikor megérkeztek, és abban reménykedsz, hogy legalább most az egyszerű nem *ti* lesztek a téma. A véget nem érő kérdések és tanácsok. Hogy ezt vagy azt próbáltátok-e már, s hogy nem lehet, hogy amiatt, vagy hogy ezért? Dohányzás, alvás, étkezés, talán a cukor vagy a glutén. A jó levegő és a séta fontossága. Szűrt víz, rendszeres környezetváltozás, és semmi stressz. Mintha ezekre nem gondolna az ember magától is. De hát gondol, és itt a csavar az egészben, hiszen ez okozza az alapvető bajt. Mert nem elég, hogy gondolkodom magamtól is, minden erre sarkall, oldd meg, legyél erős, mindenre képesek vagytok, és amúgy is, most már itt az ideje, és biztosan sikerülni fog. Mint valami verseny, elvárás, szinte kényszer. Hányszor éreztem, hogy megvető az a pillantás ott szemben, mintha a szavakba öntött sajnálat mögött kimondatlan gyanú és bizalmatlanság bújna meg. Mintha betegek volnánk, akik lassú menthetetlenségre kárhoztattak. Az elmúlt hónapokban bármit megadtunk volna azért, hogy megszabaduljunk a nyomástól, amit a környezet „jó szándéka” zúdított ránk. És aztán kiderült, a türelem is hiábavaló volt. Hányan jelölték magukat önkéntes tanácsadónak, minthogyha a beszéd, hogy szó van róla, mindenáron segítene. Titkok nincsenek, már

tudom, csak titkolózás, és mindenképp ellened fordul. Hiába, elszólja magát, akiben bizodalmad volt. Nincs már egyedüllét. Számunkra a magány is kettős. Arra gondolok most, hogy vajon mi van Enikővel és velem valójában. Hogy honnan hová tartunk, és meddig jutottunk eddig. Figyelünk-e egymásra tényleg, vagy csak egy folytonos feladatként éljük meg a mindennapokat. Hirtelen nem is tudom, fogjuk-e egymás kezét séta közben, s hogy mikor is nevtünk úgy igazán utoljára együtt.

Szakad az eső. Most már én is látom. Srégen hullanak lefelé a cseppek. Kisebb tócsák kerekednek a betonon mindenfelé. Szél is lehet, méghozzá elég erős. A lent vonuló ernyők zilált mozgásából látom. Páran a szemközi pizzásbódé szűk eresze alatt várakoznak. Beleborzongok a gondolatba, hogy milyen lehet vizes pólóban álldogálni ott. A telefonom azt mutatja, hogy huszonegy fok van odakint, és az eső valószínűsége öt és hat között nyolcvankilenc százalék. Száz, gondolom, de végül is mindegy. Az esőről megint Enikő jut eszembe, meg az a nyári délután, amikor a Korond-pataktól nem messze, a Sóhegy háta mögött sétáltunk. Van ott egy kiszáradt rész két erdősáv között, ahol a kicsapódott só fehérré változtatja a repedezett talajt. Holdbéli táj, csak ott a neszek is hallhatók. A fák leveleinek zúgására figyeltünk. Senki sem járt arra órákon át. Az egyik fánál szeretkeztünk. Zuhogni kezdett az eső. Akkor nevtünk, tisztán emlékszem rá. Ijesztő, hogy egy boldog emlék is facsarni tud belül, mintha a jelenben történő események miatt érzett keserűség azt is megfertőzné valahogy.

Kint dörren egyet az ég. Az autók zaját is jól hallom, még a szigetelt ablakon át is. Nem bírom levenni a szemem az utca túloldalán állókról, mert közben ismerős lesz egy alak. A mozgása, ahogy elindul. Emlékeztet valakire, akit jó néhány éve nem láttam. Fölfelé megy, a benzinkút irányába. Egyre kisebb lesz, amint távolodik, a belógó akácfák is el-eltakarják már. Nem akarom végleg szem elől veszíteni. Gyorsan berakom a táskámba azt a néhány kalkulációt, amivel még foglalkozni kéne hétvégén otthon, szerencsére a kulcsomat is megtalálom az egyik paksaméta alatt, majd újra kinézek a nagy, négyzet alakú ablakon, hogy lássam, továbbhalad-e az Alkotás úton, vagy lekanyarodik valamelyik irányba. A Királyhágó utcánál halad át a zebrán, és úgy látom, elindul föl, a tér felé.

A lifthez sietek, hogy ne maradjak le teljesen. Ketten állnak az ajtónál, odabent meg kilencen leszünk hirtelen a nyolcszemélyes kabinban, ami galambszürke, és bármerre fordulok, fejeket, köztük a magamét látom. Besett az arcom. Nem nézek ki jól. Éjjelenként szinte csak forgolódom, és izzadok, ami a bennem növekvő feszültség miatt van, tudom. Napról napra előfordul velem, hogy ebben a zárt térben eszembe jut, vajon mit is keresek ennél a cégnél. Hogy a szakmai elhivatottság miatt maradok-e, mert szeretek befejezni egy projektet, amiért felelek, amiben fontos részem van, vagy azért, mert egyszerűen csak félek. Félek váltani, önállósodni. Nem egy zárt, biztonságosnak tűnő, kiszámítható, ám nagyon is felőrlő rendszerben működni. Úgy látszik, ilyen értelemben is rettegek magamra maradni. Harminckilenc vagyok. Vagyis eldönthetetlen, hová is tartozom. Hónapok óta nem hagy nyugodni ez a gondolat, és az is eszembe jut közben, hogy ha

mondjuk a következő választások után kormányváltás lesz, annak milyen következményei lehetnek a cégre s így rám nézve, és ha szigorú vagyok magunkhoz, be kell látnom, hogy katasztrofális.

Most veszem csak észre, hogy Tündikének, aki az egyik csinos HR-es a cégnél, épp mályvaszínű a körme. Jól látszik tőlem jobbra, ahogy megemeli a szolibarna karját, hogy a haját birizgálja vele. A vállán festékindákból szótt tetoválás kanyarog, és bekúszik a világoskék ruhája alá. Váratlanul rám néz. Pedig nem is szuggeráltam. Kerek arc, nagy szempillák, velőtrázó kék szemek. Elmosolyodik. A tükörben látom, hogy önkéntelenül én is. Hamar zavarni kezd az értelmetlen, csalóka vigyor az arcomon, úgyhogy inkább Tünde mozdulatlan tekintetét figyelem tovább. Nem tudom eldönteni, mi van az arcára rajzolva, de jól láthatóan nem zavarja, hogy nő vagyok, s hogy hét másik ember is tartózkodik a liftben, akik nem teljesen vakok. Hosszasan néz, és úgy tűnik, mondani akar valamit, vagy talán csak odanyúl, hogy megérintsen, amikor végre kinyílik szemben az ajtó, és fölfogom, hogy már a földszinten vagyunk.

Kipréselődünk a liftből. A szoros közelség után mindenki külön nyomvonalon közelíti meg a kijáratot. Páran megtorpannak. Talán mert nincs náluk ernyő. Nálam sincs, de arra gondolok, hogy bármennyire esik is, a térig annyira nem hosszú az út, főleg, ha sietek. Megvárom, amíg mindenki, aki a liftben volt, kilép az utcára. Tündike még egyszer rám néz, de nem érzékelhet semmi lelkesítőt rajtam, mert aztán csak a sziluettjét látom szétfoszlani az üvegen túl. Sejttem, hogy nem kellene sokat melóznom azon, hogy ágyba bújjunk. És nyilván jó is lenne, a haja, a barna bőre, az illata, de képtelen lennék egy számomra friss és bizonyára izgalmas együttlét miatt brutálisan megalázni, akit szeretek. Idő kell, hogy lecsendesedjenek a fejemben a gondolatok.

Kint tényleg szakad az eső. A hangzavar is nagy. Folyamatos túlkölés. Közben hallok a pályaudvar automata bemondóját. A foszlányokból kiviszem, és már mormolom is magamban, hogy a harmadik vágányra szerelvényt tolnak, a vágány mellett, kérjük, vigyázzanak.

Szerintem harminc másodperc sem telt el azóta, hogy elengedtem az ajtókilincset, de már csuromvizes a fejem. Érzem, ahogy egyre inkább a fejbőrömrre tapad a hajam, s hogy a víz már el is indult lefelé. Az ingnyak alatt a hátam tetejét simogatja, és csak idő kérdése, hogy derékban is élvezhessem a hűvös nedvességet.

Elhagyom az állatkereskedést, ahol az a hatalmas műanyag leguán nyújtózik kiterítve két méter magasban, majd tőlem balra hirtelen föltűnik egy szokatlan manóver. Egy Fiat, ha jól látom a szitáláson át, bekanyarodik a sínekre, és csak az első néhány pillanatban tűnik úgy, hogy lehetetlen az a döntés, amit a sofőr hozott, s hogy nem vette észre a fönti megállóból enyhén lefelé kanyarodó villamost a visszapillantón át, mert aztán kiderül, hogy nem, nem lehetetlen, hanem tényleg úgy van. Nem tudom, mennyi időn át koncentrálok arra, már összeszorított szemekkel, hogy ne történjen meg az ütközés, de mire a szándék tudatossá válik, egyben teljesen értelmetlenné is. Nagyon csúnya az egész, mert a Fiat lassan halad, hiszen át kell bukdá-

csolnia a félgömbszerű térelválasztókon. A villamos pedig a lejtős szakaszon már kellően begyorsult ahhoz, hogy a vezető ne legyen képes időben lereagálni az autós idióta döntését. Átvillan az agyamon, hogy ezt nem akarom látni, de mégsem hunyom le teljesen a szememet. Kurva nagy csattanás. Magamhoz szorítom a táskámat. Nyelek egy nagyot. Érzem az eső ízét a számban. A villamos nekiütközik a kocsinak, ami előrelendül, aztán a sárga test megint beéri, és elkezdi tolni a sötétkék dobozt. Az összetört üvegek szilánkjai permetként szóródnak szét. Egy sárhányó darabja repül oldalra, majd az egyik hátsó kerék szakad ki, és az autó csak megy össze, miközben a villamos tolja maga előtt.

Érdekes, mert már nem az jár a fejemben, amit látok, hanem egy régi emlék elevenedik föl, ami bár hasonlóan rövidnek és intenzívnek tűnik, akár csak az ütközés, végül mégiscsak kinyújtózik bennem. Eltelít, mintha most történe, megint. Látom a kupé belsejét. A fekete műbőrrel borított üléseket és a falra szerelt csomagtartó rozsdás fémszerkezetét. A beszakadt farostlemez arrébb. A kis Magyarország-térképet a falon, a már nyitott ablakot, amin sietve ugrálnak ki a többiek. Látom a villogó fényben a töltés köveit. A bokrokat, ahogy a sötét körvonaluk elmosódva fut arrébb az éjszakában. Érzem a szorítást. Valaki fogja a lábamat. Lógok a levegőben, a szél pedig úgy marja az arcomat, mintha égetnék valamivel. Kiabálás. Mielőtt érthetném, elnyeli a sötét. Közben a szorítás már a vállamon van, és az egyértelműen elválasztja egymástól a dolgokat. Hogy mi is történik most, és mi történt a múltban.

B. áll mellettem. Szóval tényleg őt láttam az iroda ablakából. Azt hittem, egészen a térnél járhat már, de itt van. Közben arrébb kúszik a tekintetem, mert ő is a velünk szemben elnyúl, kisiklott villamosra meg a végül félresodródott autóröncsra figyel, ahogy már mozdulatlanul áznak az esőben. A forgalom áll. Látom, hogy a túloldalon összegyűltek néhányan, hogy az ernyőjük alól vegyék szemügyre az esetet. Mentőautó szirénája hallatszik, ami a helyi viszonyok között még a helyzet súlyossága ellenére is igen korainak tűnik. Az Alkotáson ereszkedik lefelé, s mielőtt a benzinkút elé érne, lekanyarodik a Győri út irányába, tehát a közelben történt még más is. A hozzánk közeli buszmegállóban is elég sokan nézelődnek. Hallom egy nő hangját. Értetlenkedve sipítja, hogy te jó ég, a segítség miért nem ide jön.

Bent a síneken ketten már az autóröncsot vizsgálják. Egy férfi, ahogy látom, telefonál. A villamosvezető a kis oldalsó ablakon néz kifelé. Beszél. A távolság miatt nem értem. A szerelvényben megdőlt testeket látok, és néhány rémült arcot elmosódva az üvegen át. Szemből egy másik villamos érkezik. Lassít, majd meg is áll, mert a kisiklott szerelvény átlóg elé. Törmelek borítja a közelebb eső sínpályát.

- Bazdmeg, ez kőkemény – szólal meg B.
- Az – felelem egy újabb nyelés után.
- A sofőr mit képzel, mi lesz?
- Nem tudom.
- Eszedbe jutott, ugye? – mondja még.
- Hogy mi? – kérdezek vissza, mert a zuhogás megszűri a szavakat.

– Hát Pincehely.

Először az jut eszembe, hogy egyikünk sem köszönt. Ezek szerint hosszú évek után sincs szükség rá. Ott folytatódik minden, ahol abbamaradt. És hogy nem is a válasza vagy a helyszín említése ér váratlanul, inkább a hangja, meg a sűrű szakáll, ami az arcát sötét árnyékká terebélyesíti a félmosolya közben. Bólintok. Őt-hat ember már körbevette az összehérszélődött Fiatot. Látom, hogy teljesen esélytelen, hogy kiemeljék a fiatal srácot abból a tákolmányból, amit kocsinak már nem neveznék, közben a nő, aki az előbb is megszólalt, üvölteni kezdi, hogy miért nem hívja már valaki a mentőket és a tűzoltókat. Egy fejkendős néni, arrébb a buszmegállóban, sír. A forgalom mindkét irányban áll.

Jó néhány éve nem gondoltam arra, ami ott lent, Pincehelyen történt. Enikőnek, akivel most már hat éve vagyunk házasok, el se mondtam. Mélyre temettem magamban azt az egész időszakot. Most mégis újra elevenné vált. B. miatt, és talán azért, amit ott szemben, magunk előtt látunk. Mintha egy részem valahogy föltámadna hirtelen, mert volt egy pont több mint húsz éve a múltban, amikor egy kicsit meghaltam.

A parizeres szendvicsemet próbáltam magamba tömni, mialatt vártam. Rothadt gyümölcs- és húgszag keveredett össze a levegőben. Hiába húzódtam bárhová, követett. Tűzött a délutáni nap. Figyeltem a kissé ingázó csikokat rágás közben, amint láthatóvá válik egy-egy felém haladó arc, majd ahogy a következő árnyéksávban újra csak egy gyanús, fekete gömb lesz. A vonat már vagy húsz perce bent állt. A jegyet is megvettem, retúr. A kis függönnyel félig takart fülkéből kávészag áradt. Amikor magam elé engedtem egy szőke lányt, hogy elérje a debreceni vonatot, páran fölhördültek mögöttünk, hogy ők ehhez egyáltalán nem járultak hozzá. Szólnom se kellett, megtette helyettem a kasszásnő, hogy akinek nem tetszik valami, nyugodtan átállhat egy másik sorba. Ketten meg is tették. Közben a bemondó hangja sorjázta fönt árnyalatnyi különbséggel ugyanazt, meg a jegynyomtató eszközök kattogását hallottam ismétlődni ütemesen.

Kíváncsi voltam, hogy ha csak Simontornyáig veszem meg a jegyet, olcsóbb-e. Akkor ez nagyon is számított még. Hamar rájöttem azonban, hogy hajnalban, amikor elindulunk visszafelé, már a felszállás környékén kezelni fog a kaller, úgyhogy jobb, ha ilyen értelemben nem kockáztatok. A fülkében ülő nő megmondta az összeget, én meg betettem a pénzt a homorú alumíniumtartóba, majd vártam. Láttam, hogy kortyol a kávéból, mielőtt kiadná a jegyemet, aztán rám se nézve mondta, hogy hétkor és háromnegyed kilenckor indul olyan szerelvény, ami megáll ott, ahol le akarok szállni, és hogyha az utóbbival megyek, akkor már nem fogok tudni visszajönni ma, csak holnap, legkorábban a hajnali fél négyessel. Megköszöntem a kedvességét, de akkor se nézett rám, csak a keze ügyébe került dosszié tartalmát lapozgatta, mintha már ott se állnék. Közben odafurakodott mellém egy gurulós kocsi kapaszódó néni, és a sorban megint fölhördült egy fickó, hogyha végeztem, akkor legyen szíves arrébb vonszolni magamat, hogy haladhassunk.

Az óra 18:49-et mutatott, és a többiek még mindig sehol. Elég fiatal voltam ahhoz, hogy ne aggódjak, meg hát, utazhatunk a háromnegyed kilenccsel

is, gondoltam, bár nem volt túl sok kedvem a hűgyszagban várakozni még bő másfél órán át. Rengetegen álltak a kijelző előtt, talán azért is, mert a Délit akkor egy időre lezárták, és a Dunántúl felé tartó összes vonat indulását időszakosan a Keletibe helyezték át. Elég nehéz volt átfurakodni egészen a kijelző alá, hogy aztán oldalt állva nagyjából az egész tömegre ráláthassak. Hogy ki merre mozdul, ki kit takarhat ki, hol bújik elő egy ismerős arc a háttérben. Családok tagjai álltak szorosan együtt, sporttáskákkal maguk mellett a földön, arrébb egy népviseletbe öltözött asszony igazgatta a fejkendőjét, miközben hunyorgó szemmel a kijelzőt vizsgálta. Hátrébb néhány munkásforma fickó sört ivott egy műanyag állópultnál, s már inkább izzadságszag és a bódékban sült melegszendvicsek sajtos illata töltötte meg a teret.

Pár perc elteltével Supa feje tűnt föl a lépcső tetején. Elég gyakori a firászok között, ha valakit azon a néven szólítanak, amit ír. Aztán a csaja, K., egy szőke, aranyos lány, majd B., akkor még csupasz arccal, vékonyan, enyhén emelt vállal és finoman görbülő háttal, ami a kosarasokra jellemző igazán. Megemeltem a táskámat, és akkor tűnt föl először, hogy csörögnek benne a kannák. Csupa Belton. Akkor még csak azt lehetett kapni itthon. A Molotowról legfeljebb álmodoztunk, s addig a napig csak egy bécsi kirakatban láttam egyetlenegyszer.

Volt nálam vagy nyolc-tíz szín, hogy minden biztos legyen. Fesztettem már vonatot, de nem voltam képben *úgy igazán*. Hogy mit hogyan lehet majd, és mire leszek képes a rendelkezésre álló idő alatt. Pinchelyről jókat hallottam B.-től. Hogy nyugalom van, semmi para vagy másfél órán át az éjszakában. Festés közben az idő kulcsfontosságú, és persze rohadt nagy kockázat is. Kurvára idegtépő a vonat mellett állni. Amikor bárki fölbukkanhat. Legfőképp az, akire közben valahogy számítász is, egy vasutas az állomásról, vagy egy rendőrautó, amiben a faszfejeknek épp arra támadt kedvük furiázni. Vagy valami kóborló részeg, aki magával vitatkozva irgalmatlan zajt csap. Legtöbbször nem azért buksz le, mert kifigyelnek, hanem mert olyan hatalmas a csönd, hogy odavonzza a legyeket, mintha a teret, ahol nyugalom és alkotás van, össze kéne kuszálni valami otromba zajjal, és hiába, hogy nyár van, hűl a kezed, hiszen izgulsz, miközben fogod a kannát, benne a hideg gázzal, érzed a festék szagát, rakódik az arcodra, hamar a nyelved hegyét perzseli a kemikália, és attól csak még inkább pörögsz, s amikor megindul a szél a pusztán, egyre jobban és jobban kell koncentrálnod, hogy egy kibaszott egyenes vonalat sikerüljön húzni.

Két rendőrautó áll a belső sávban. Három mentőautó is jött, meg egy csapat tűzoltó. Elkezdték kibontani a kocsiját, hogy a fiatal gyerek kifeljen. Már behúzódtunk a megálló fedett része alá, onnan figyeljük szótlanul a történéseket. Ahogy föltűnik a srác feje, és szép lassan kiemelik az egész testét a roncsból. Időnként a közelemben állókat nézem, mert izgat, hogyan reagálnak, kinek mi tükröződik az arcán. Egy-egy grimasz vagy szó árulkodó lehet. A katasztrófa vonzza a szemet, és izgalmat nyújt a sivár hétköznapokban. Az eső alábbhagyott. Már csak cseperészt hallani. Közben a vezető valahogy kinyithatta a szerelvény ajtajait, mert páran már a villamos utasai közül is a sínen sétálgatnak, vagy a kocsik körül tevékenyke-

dőket figyelik. Két rendőr a téblábolókat igyekszik terelgetni. Látom, hogy egy fiatal nő a sínek mellett ül és zokog, egy anyuka, karján a gyerekével, a mentősökhöz megy, hogy segítséget kérjen. A buszmegállóban várakozók közül néhányan a telefonjukkal fényképeznek vagy videóznak, egy barna hajú, pufi srác, aki vagy két perce érkezett a Déli felől, nagylátószögű objektívvel fotózza a helyszínt.

Kíváncsi vagyok, vajon mennyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy mondjuk az *Index*en megjelenjen a hír. Elő is veszem a telefonomat, majd beindítom az alkalmazást. Egyelőre semmi nyoma a balesetnek. Pörgetem a híreket. Legfölül, vastag betűvel kiemelve az szerepel, hogy a miniszterelnök megint fapadossal utazott, majd lejjebb egy videós hír, hogy az UNESCO elmarasztalt minket egy műemlékvédelmi kérdésben. Ez érdekelne, de nem nyitom meg, haladok tovább. Arrébb, az oldalsávon azt veszem észre, hogy egy vadiúj, beköltözős valóságshow indul a jövőhéten, majd közvetlenül alatta, hogy még legalább egy hétig számíthatunk szórványosan esőre. Az újabb görgetés után azt olvasom, hogy egy közel száz kilométeres határszakaszon még biztonságosabb kerítés épülhet, meg hogy ezeröttszáz köbméternyi, illegálisan lerakott szemetet találtak Kecskemét mellett egy tanyán. Az első jó dolog, ami felbukkan az oldalon, hogy Milák Kristóf a tavalyi világbajnokság után most megint világcsúcsot úszott egy világkupaversenyen. Frissíték egyet. Pörgetek, de semmi változás.

B. közben már engem néz.

– Csak kíváncsi voltam, milyen hamar lesz ebből hír – mondom.

– Mire a Tik-Takba érünk, már fönt lesz – feleli rezignáltan.

Igaza lehet, gondolom. Elrakom a mobilt.

– Ugye iszunk egy italt?

– Mindenképp – felelem egy nagy lélegzetvétel után.

Fülledt, párás a levegő, mégis fázom. Enyhe légszomjam van. Enikőre gondolok, és arra, hogy azért mégiscsak szólnom kéne neki, hogy késve érek haza. Jobb is, ha elindulunk, mondom B.-nek, mert van elég tanú, aki elmondja, mi történt pontosan. Nem akarom, hogy a zsaruk minket vegzáljanak. Megint olyan érzés tör elő belőlem, ami nem a mostani életemhez tartozik, mégis reflexszerűen rántja össze a gyomorszájam.

A szerelvény első fele átlóg az ellentétes sínpályára. A fiatos gyerek már fönt fekszik a hordágyon. Látom, hogy rögzítve van a csípőjénél és a fejénél. Hárman igazgatják oda a mentő hátsó ajtajához, majd egy határozott mozdulattal beemelik a belső térbe. Vékonyka sávban kissé megnyílhattak a felhők, mert följebb, a magas tömbház melletti kis parkos részen elkezdenek világítani a dolgok. A 105-ös busz képtelen átvágni a felgyülemlt kocsik közt a hegy irányába, és megint a túlkölést hallgatjuk, meg néhány szitokszó röppen el. Araszolgatnak a kocsik. Sokan bámulnak kifelé az ablakokon, s közben még egy mentőautó érkezik a Déli felől. A szűrt fényben csillognak a szétszóródott üvegdarabok. Megint esik. B.-vel elindulunk a Királyhágón fölfelé.

Izzadtam. Lehetett vagy harmincöt fok a vagon belsejében. Ha azokon a műbőr borítású szerencsétlenségeken kellett ülnöm, ami akkoriban elég gyakori volt, mindig azt éreztem, hogy belesüppedek egy sötét és nehéz

masszába. Sokáig a tájat figyeltük az ablakon át, ahogy a beton és a fém lassan átalakul valami kopott zölddé. A Duna a vasúti hídról szinte feketének látszott a hosszan rávetülő árnyéktól, majd lassan eltűntek körülöttünk a hegyek, amint elhagytuk a fővárost, és sokkal kiszámíthatóbbá vált a látvány a rozsdásodó, kora esti fényben. Mellettünk törpe indóházak szaladtak el a félig leengedett sorompóikkal együtt, és az aratásból visszamaradt búzacsonkok négyzetes rendben sárgállottak hosszú kilométereken át.

Sokat izegtem-mozogtam, mert a hirtelen összeverődött társasághoz hozzá kellett szokni. Tizenhét voltam. Gyerek még. Szorongó, és egyszerre lelkes, aki mindenáron s talán idő előtt meg akart mutatni magából valamit. Mivel nem nyaralni indultunk, mondjuk a Balaton-partra, mindannyiunkban eleve ott lappangott a feszültség a rohanás meg a ránk váró feladat miatt.

B.-t jól ismertem már. Együtt játszottunk vagy két-három szezonon át, de Supa, talán a korkülönbség miatt is, más, kissé idegen volt nekem. Vékony, szikár srác tetkókkal, aki úgy beszélt, hogy sosem tudtam, mi valós, és mi nem, abból, amit mond. Gyakran hadovált olyasmiről, amit még nem ismerhettem, s ez nehezzé és megközelíthetetlené tette, olyanná, akiért egyszerre rajongok, de akitől tartok is. K.-t csak egyszer láttam korábban. Az a fajta lány volt, akinek egyszerűen csak jó a közelében lenni. Annyi idősen már egy kedves pillantás is sokat jelent, egy érintés meg szinte minden, még úgy is, hogy sejtéd, annál többre egészen biztosan nem számíthatsz.

Supa rengeteget beszélt abban a bő két órában, amíg leértünk. Amúgy is jellemző volt rá, hogy leuralja a helyzetet. A közlésigénye csillapíthatatlan volt, és ma már jobban értem, hogy mindaz, ahogyan reagált, beszélt, inkább az önbizalomhiányából fakadt, és nem abból, hogy bármilyen módon is el akart volna nyomni minket. K.-val azért is alkothattak olyan összeillő párost, mert bár homlokegyenest ellenkezői voltak egymásnak, úgy tűnt, végtelen egyetértés és elfogadás van közöttük abban, hogy totálisan más-milyenek. Ma szépnek látnám őket, ha ott ülhetnénk ismét a forráságban, akkor pedig, biztos a tapasztalatlanságom miatt, inkább csak érthetetlenek voltak.

Supa egy a napokban történt esetről mesélt részletesen. Nagy beleéléssel, néhol talán ki is színezve a dolgokat, bár az azt követő években egyébként is többféle változatban hallottam a sztorit, aminek a lényege mégis mindig ugyanaz maradt. Arra nem emlékszem, mennyire tűnt rossz előjelnek a történet a saját, aznapi terveinkre nézve, de letaglózó volt. B.-vel csendben ülve, a talpfák kattogása közül igyekeztük kiszűrni magunk számára a lényegét, ami leginkább annyi volt, hogy bármi is történik, mi mégis megyünk. Minden mozzanat, hatás egy-egy újabb lehetőségként kínálkozott.

Akkor már rengeteg csoport működött, főleg a fővárosban, de országszerte is, ahol a tagok eltérő okokból választották az önkifejezésnek ezt a formáját. Nagyon különféle színvonalú anyagokkal találkozhatott a 2000-es évek elején az, aki érdeklődött a graffiti iránt. A Filatorigát falát mindenki ismerte, mint valami igazán igényes kirakatot, ahol a csúcsteljesítmények villóztak, ha csak kipillantottál a HÉV ablakán. De voltak még más, féllég vagy teljesen illegál helyek is, ahol elképesztő rajzokkal szembesülhetett az ember.

Főleg a vasútvonalak mentén, a különféle bevezető szakaszokon, például az Éles saroknál, Rákosrendező közelében vagy a 3-as metró végállomáshoz közeli, végeláthatatlan betonfalakon. Kőbánya szürke felületei amúgy is szinte mind festékre vártak. De akár bent, a város szívében is. A Fővám vagy a Clark villamosalagútja, tökéletes helyszínek voltak a legjobb minőségű falakkal, ahová tulajdonképpen csak oda kellett menni. Ebben az időben már teljesen szét volt bombázva a város. Látványos volt a jelenlét, és a városlakók számára nem feltétlenül tükrözték a különféle felületek, miről is kéne hogy szóljon mindez. Sokan csak arra használták a kezükben lévő kannát, hogy *mindenáron* nyomot hagyjanak, és az igényesség csírája sem bontakozott ki bennük soha. Emlékszem, hogyan festett végig a körút, s hogy milyen helyeken visított egy-egy elcseszett, igénytelen krómrajz. Ponyvás teherautók álltak szétküldve a parkolóokban és a bevásárlóközpontok mellett, s jól lekövethető volt, merre haladtak a firkászok azzal a fekete kannával meg egy fat cappel a hajnali ködben. A tagek szinte egymást fedték a már évtizedek óta tatarozásra váró házak oldalán. Nem figyeltek elrettentő kamerák, és a legtöbb jól bejárattott helyszín környékén a rendőri jelenlét is nevetséges volt. Az egyes csoportok különféle területeket uraltak, ahová egy másik banda tagjaként nem mindig volt ajánlatos bemenni, és olyan hatalmasra nőtt bennünk az adrenalinéhség, mint az extrém sportolók szervezetében.

58

Az egyik pesti csoport bevállalós tagjai a Nagyvárad téri metróállomáshoz közeli alagútszakaszba ereszkedtek le pár nappal korábban. Megvolt ennek a módja akkoriban egy szellőzőaknán át. Erről az esetről mesélt Supa vagy háromnegyed órán keresztül. Minden képessége megvolt ahhoz, hogy úgy vázolja a történéseket, mintha ő is részt vett volna az akcióban. Élvezetes volt hallgatni, ahogy beszél, még ha közben elég ijesztő is. A vonatnál csak a metró komolyabb scalp. Az ilyen helyzetekben minden mozzanat számít, mert amíg egy falnál vagy a vagon mellett mondjuk van egy nyugodtnak tűnő órád szöszölni, odalent teljesen kiszámíthatatlan, mennyi időd van bármire is. Már maga a lejutás nagyon para. A bezártságérzet, a por. A sötétben csak itt-ott világító lámpák inkább gyanús, mintsem eligazító fénye, és hát, onnan nincs sok lehetőség menekülni. A haladás lassú a sínek mentén, de még a szerelvények közti peronon is. Egy rohadt labirintus az egész, ahol bármelyik pillanatban felbukkanhat egy vagy akár több nem kívánt, anyázó figura, aki veled ellentétben minden négyzetmétert jól ismer odalent. Hogy hol rázhat meg az áram, melyik akna fedelére nem érdemes rálépni. Mikor mozdul meg egy szerelvény, ami könnyen maga alá gyűrhet.

Már túl voltak a festésen a srácok. Minden simán ment, legalábbis addig, amíg vissza nem értek a szellőző közelébe. Supa elmondása szerint valamiféle kezdetleges alpintechnikával közlekedtek le-föl, de ez az állítás inkább csak arra bizonyíték, hogy ő is olyantól hallotta a sztorit, aki nem volt ott. Hamar körbejárnak az infók, s ha torzúlnak is, a lényegük mégiscsak ugyanaz marad. Az egyikük rálépett valami fedőlemezre, amit rosszul rögzíthettek, vagy talán az anyag volt fáradt már – ez csak a rendőrségi jegyzőkönyvből derülhetne ki –, mindenesetre a kölyök súlya alatt beszakadt a

vas. Kilenc métert zuhant az akna aljáig. Emlékszem, miközben Supa mesélt, a meleg ellenére is a táskát, benne a kannákkal, az ölemben szorongattam. Húsz év körüli volt a srác, és ami a legrettenetesebb, hogy a testvére végigélte a halálát. Ott volt ő is, lent. És a zuhanás után minden biztonnyal belenézett, majd bele is üvöltött a homályba.

A Tik-Takban sem jártam már elég régóta. Belépünk. Szemet szúr, hogy kicserélték a berendezés nagy részét. Első pillantásra csak a kék neon és a pult emlékeztet a régi időkre, meg fönt az a klasszikus, '58-as kép a bőrkabátos szilveszterezőkről. Majdnem tíz évig laktam egy kis földszinti lakásban a Királyhágó sarkán. Amikor bő másfél éve fölvettek a céghez, eleinte eljöttem a környékre sétálni munka után, pedig utálok a nosztalgiaérzést. Néha ettem egy indokolatlanul gejl krémet a Rigó Jancsiban, majd besétáltam a Hollósy Simonba, ahol a fák még mindig az út fölé hajolnak, és ahol kora este tényleg tapintható a csönd. Eszembe jut az is, hány nagyon különféle nővel ültem az egyes asztaloknál, majd azok közül kikkel kötöttünk ki végül is nálam, s hogy mennyit beszélgettünk az ide járókkal sportról, közéletéről, politikáról. Hogy mennyit röhögtem az öreg kártyásokon, akik minden hétfőn hattól ultiztak, hány meccset néztünk végig a hatalmas LED-tévén, és hányszor hordtam be félrészegen a zöld műanyag székeket a teraszról, csak hogy még egy fröccsöt jutalmul le lehessen dönteni. És hogy B.-vel is itt vagy legalábbis valahol a közelben találkoztunk utoljára, talán öt-hat évvel ezelőtt. A pultnál állva aztán megcsap a felismerés, hogy bizonyos dolgok mégse változtak meg, mert a magas boros hűtő előtt, és a sörcsapok közelében is olyan arc ül, akinek ugyan a nevét nem tudnám megmondani, de azt, hogy mit iszik, nagyon is. Mégis, hihetetlennek tűnik most, hogy volt idő, amikor mindennap itt kávéztam, sőt, az estét is gyakran a Tik-Takban végeztem be, s hogy olyan fickókkal beszélgettem végeláthatatlan órákon át, akik azóta is ide járnak, és ugyanazt a töménytet isszák ugyanazzal a kísérővel.

A pult mögött már valaki más áll. Így hiába várok a megszokott italomra szóltanul, nem teszi elém. A hozzám közelebb ülő bácsi bólint egy jól láthatót. A gesztus egyértelműen nekem szól. Viszonzom a jelzést, majd kérek egy korsó sört B.-nek, magamnak meg egy rozé hosszúlépést. A nő kelleetlenül, de sűrögve készíti el a két italt, miközben már mutatom B.-nek a gyors frissítés után, hogy igaza lett, valóban ott van a hír, sőt a képet, ami a lead alatt mutatja a helyszínt, nagyjából onnan készíthette valaki, ahol mi is álltunk még egy bő negyedórája. Talán a pufi fotós. Nem tudom. A fiatal srácról csak annyit írnak, hogy súlyos az állapota, s hogy a rendőröknek még nem volt lehetőségük kihallgatni a történetekkel kapcsolatban, de hogy feltehetőleg eljárás indul ellene gondatlan veszélyeztetés miatt.

Látom, hogy Enikő írt. Amint lehúzó föntről az értesítéseket rejtő vékony sávot, a kis nézőképen látszik, hogy a balesetről szóló hírt küldte át, amit az imént megnyitottam. Arra gondolok, hogy ha most elolvasom az üzenetét, de nem reagálok, az könnyen feszültséget szülhet, viszont ha megteszem, és írok az esetről csupán két mondatot, az szinte biztos, hogy hosszas adok-kapokká fajul majd, és nincs kedvem pötyögni, és nem is illene ebben a helyzetben vagy tíz percen át. Mellettem már B. is a mobilját fogja. Ta-

lán csak azért, nehogy kellemetlenül érezzem magamat. Késő. Nem mondok semmit. Elrakom a készüléket. Mivel más nem történik odabent, kilépünk a teraszra, mert ha esik is, a fönt kifeszített ponyva tökéletesen véd.

Csak akkor nézem meg magamnak B.-t úgy igazán, amikor már az egyik asztalnál ülünk. A szakáll súlyosabbá és kiszámíthatatlanabbá teszi számomra, de különben ugyanaz a barnább tónusú bőr, mint régen, s a jól ismert izgága mimika mélyén megbújó nyugodt szemek uralják a velem szemben elhelyezkedő arcot. B. a MOME-n végzett, és nagyjából azt csinálja, amiről húsz éve közösen álmodoztunk. Miután váltunk még néhány szót a balesetről, hosszasan és kissé irigykedve hallgatom, hogy legális formában és hivatásszerűen is működhet ahhoz valami nagyon hasonló, ami már leginkább csak az olyan drasztikus esetek miatt él bennem elevenen, mint maga Pincehely, vagy ahogy 2001 körül a Moszkvánál a zsaruk elől menekülünk, s hogy neki a városban szerteszét látható hatalmas falfestmények szinte mindegyikéhez köze van. Például odabent, a Rumbach Sebestyénben tomboló 6:3-as képhez, vagy itt közel, az Alkotáson magasodó Arany-portréhoz. Rádöbbenek, hogy milyen rég nem rajzoltam semmit, és évek teltek el úgy, hogy nem szántam rá magam arra, ami egykor a legfontosabb volt nekem.

Körülöttünk alig ülnek. Párás a levegő. Izzadok, pedig nem lehet több húsz foknál idekint. Unok a munkáról beszélni, így hamar Enikőre és rám terelődik a szó. Nehéz lesz a mellkasom a témától, de aztán fokozatosan enyhülni kezd, és úgy tizenöt-húsz perc elteltével azt veszem észre, hogy könnyedén és lényegre törően mondtam el azt, ami fáj. Mindenféle önsajnálattal nélkül, tényszerűen, s hogy talán nem is volt ehhez hasonló alkalom az elmúlt hónapokban, hogy ennyire egyszerű és őszinte lettem volna.

Nagyjából akkor hallgattunk el mindannyian, amikor végre elhagytuk Simontornyát. Belefájdult a gyomrom a történetbe. A vonatmeleg is kellemetlen volt már úgy két óra után, meg az a savanyú, erjedt tejszag, ami egy reklámszatyorból szivároghatott a vagonban valahol. Rajtunk kívül végig csak pár ember utazott, azok is egymást váltva néhány megállónként. Nem volt a közelemben olyan ismeretlen, a tájat mereven bámuló arc, akin pár percig nyugodtan pihentethettem volna a tekintetemet, így csak az elsuhanó oszlopok közti zöldesszürke háttérre meredtem rá. A szinte tányérméretű walkman ott lapult a zsebemben, és az utolsó etap alatt Gangstarrt, Snoop Dogot meg talán Warren G.-t hallgattam, hogy kissé rálazuljak a témára érkezés előtt.

A vonat lassan csorgott be a pincehelyi állomásra. Sivár környék. A napból már csak egy elkenődött, vörös sáv látszott valahol a temető mögötti részen, és azon a hátrébb kotorászó pályamunkáson kívül, aki talán észre se vett minket, egy lélek se mutatkozott a vágányok között. Átbukdácsoltunk a síneken, hogy kiérjünk a bokrok mögött húzódó vékony szervizútra, ahonnan visszafelé nézve aztán hirtelen ránk zúdult a tér. A jobboldalt futó 61-es úttól egészen a bal hátul megbújó állomásépületig mindent be lehetett látni. Az öt kocsiból álló, tulajdonképpen nekünk odavontatott szerelvény a hármas vágányon várakozott már, az állomástól vagy százötven, a síneken át-

vezető gyalogátkelőtől pedig talán harminc-negyven méternyire. Ideálisnak tűnt minden. A szervizút előtt gubbasztó kis bokrok és a kéklő szerelvény között tengődő sávban csak egy mellékvágány szaladt el, így a menekülés sem tűnt lehetetlennek, ha gáz lenne festés közben. Tudtuk, hogy a főúton fölfelé, a temető közelében akad búvóhely, ha kell.

B. már néhány nappal korábban vázolta nekem a helyzetet, vagyis hogy mi a menetrend arrafelé. Két korábbi alkalommal is járt már a kis Tolna megyei településen különféle, számomra akkor még ismeretlen arcokkal, hogy teljes vagonokat bombázzanak szét. Ilyesmire készültünk aznap este is. Olyan biztató és csöndes volt a helyzet a megérkezéskor, hogy nem is álldogáltunk sokat, nehogy magunkra vonjuk egy gyanakvó barom figyelmét, akinek az „idegen elemek” láttán viszketni kezd a tenyere a beteges cselekvéskényszertől. Supának láthatóan nagyon tetszett, amit lát. Meg is lepődtem, hogy uralkodik magán, s amíg fel nem értünk a temető mögött nyújtózó foci pályáig, nem mondott semmit. Perceken át szótlánul baktattunk fölfelé. Akkor még nem állt Mol-kút a kisbolt melletti földszávon, a téglalap alakú betonlapokból kirakott gyalogút viszont épp olyan hullámzó és kiszámíthatatlan volt, mint amilyen ma is. Az utcai lámpaoszlopok tetején csak minden második-harmadik izzó égett, és a temető mellett futó főúton nem talákoztunk senkivel.

Átvágtunk a füves pályán, hogy a hátsó kapunál várakozzunk. Mire odaértünk, koromsötét lett. Háromnegyed tizenkettőig bőven volt még időnk – akkor érdemes elindulni az állomásra. Pontos ütemtervre volt szükség, hogy a negyed kettő körül érkező mozdony tolatása előtt befejezhessük a festést. A pályán ülve már Supa sem volt olyan harsány, mint fönt a vonaton, de azért egyfolytában beszélt. Többször körbejártunk egy-egy sztorit, például az Éles sarki rendőrparás helyzetet egy héttel korábbról, és jó sokat beszélünk a Style Wars című remekműről, amit sokan ajánlottak akkoriban nekem. Előkerült néhány doboz sör is, mert abban a félhektárnyi ürességben várakozni elég stresszes dolog volt. Mindenki fokozatosan halkult. Hozzá kellett idomulni a körülményekhez.

Amikor elfogyott a sör, elkezdtük összeszededegetni a cuccokat, rendezgettük a kannákat a táskákban, hogy ne lent kelljen keresgélni az előre kigondolt színeket. Azt is átbeszéltük, ki hol helyezkedik majd el, hogy minél kevesebb legyen a mozgás, amire az állomás környékén fölfigyelhetnek. K. volt a legnyugodtabb közülünk. Supa mellett járt ő már mindenhol, és egy újabb ilyen akció neki csak annyit jelentett, hogy a fiúk megint rápörögnek valamire, ami egyszerre rombolás és építés, szinte tapintható öröm és izgalom. Másfél órányi sziszegő, bizarr csönd.

Már valamivel háromnegyed előtt elindultunk, hogy időben legyünk. Jobbra a főúton, majd a lejtőn vagy kétszáz métert lefelé. A frissen nyírt fű illata ott pezsgett az orromban, hogy aztán összekeveredjen a beton émelyítő szagával, ami a délutáni napsütés miatt még akkor is meleg volt, lüktetett a talpunk alatt. Már a kisbolt utáni útszakasznál jártunk, amikor az állomás felől váratlanul kikanyarodott néhány alak. Lendületesen jöttek fölfelé. Egyre több szófoszlány jutott el hozzánk, és a zaj abból a hatvan-hetven

méternyi távolságból is zavaró volt. B. mondta, hogy akárkik közelednek is, álljunk meg, és várjuk be őket, mert ilyen sok ember a sínek közelében már túl nagy tömeg. A lámpák lejjebb határozott fényköröket permeteztek a betonútra. Bizonytalan másfél perc telt el, mert a zajok és a mozgás jellege ugyan egyértelművé tette, hogy nem valamelyik hivatalos szerv emberei jönnek felénk, de a lehetőség, amit B. meg is fogalmazott közben, hogy a többiek is azért érkeztek talán, amiért mi, még aggasztóbbá tette a helyzetet. Már a menet közben hallható kannacsörgésből sejthető volt, hogy jogos a gyanú, és amikor elénk értek, az is kiderült, hogy még csak nem is idegenek. Legalábbis a két srác, Aster és Angel.

Egyikük sem volt a barátom, bár mindkettejükkel festettem már korábban valahol. Mögöttük két cigarettázó lány állt. A nevüket szerintem már aznap este elfelejtettem. Teljesen lehangolt, hogy ott vannak. Tudtam, hogy ha ennyien odaállunk a vagon oldalához, az biztos, hogy gázos lesz. Már odafelé a vonaton eszembe jutott, hogy négyen is kissé sokan leszünk, de az a nyolcas szám végzetes mennyiségnek tűnt. Ezt a dolgot persze nehéz lett volna jól kommunikálni, és Supán és B.-n is azt láttam, hogy szinte lefagytak az idegtől. Az első néhány mondat egy-egy kényszeres mosoly kíséretében hagyta el a szájukat. A két srác láthatóan örült nekünk, mert aztán hamar kiderült az is, hogy nem jártak még Pincehelyen soha. Legszívesebben azonnal megkérdeztem volna tőlük, hogy mi a fenének hozták el a lányokat magukkal, de egyrészt nem akartam bunkó lenni a két megszeppent, hátul álldogáló csajjal, másrészt ott volt K., aki ugyan egészen más eset, de ezt akkor szintén nem nagyon lehetett volna elmagyarázni.

62

B. javasolta, hogy menjünk vissza a pályára, hogy átbeszélhessük a dolgokat. Így is lett. Bizonyára csak az indokolatlanul korán jött feszültség miatt kezdtem el fájni, de emlékszem, milyen hideg volt a saját tapintásom akkor. Bántam is, hogy nem készítettem be kesztyűt az útra. Összevissza lüktetett a szívem, és többször átsuhant az agyamon, hogy talán későbbre kéne halasztani az egészet, de újra és újra elhajtottam a gondolatot. A pályán kényszeresen elkezdtem rendezgetni a táskámban a dolgokat. Nem akartam belebonyolódni egy olyan vitába, ami teljesen értelmetlen, hiszen nyilvánvaló volt, mit teszünk. Aztán Supa rám szólt, hogy hagyjam már abba, amit csinálok, mert rohadtul idegesíti.

Legalább húsz perc elszaladt odafönt azzal, hogy meggyőzzük magunkat, nem para lemenni a vonathoz. Supa is elég aggasztónak találta, hogy nyolcan vagyunk, aztán pedig azt hajtogatta vagy tíz percen át, hogy ennyi embert bő egy óra alatt ugyan lehet, hogy kiszúrnak, mégis, mindenképp meg kéne küldeni, ha már itt vagyunk. Fölmerült az is, hogy a lányok a focipályán várjanak be minket, de érthető, hogy elképzelhetetlen volt számukra ez a változat abban az egyre hűvösebb koromsötétben.

Elindultunk. Át a pályán, majd a főúton, le egészen a sorompóig. Hiába is próbáltunk volna csöndesek lenni, nyolc alak vonulása hangos, és még abban a halovány fényben is feltűnő volt. Idegesített, hogy sem Aster, sem Angel nem bírja befogni a száját, pedig pontosan tudták, mit jelent ott az az egész. A kis szervizútra rátérve aztán megint sötét lett. A mellékvágány mö-

götti tágas térben ott nyújtózott a szerelvény. Hosszú perceken át figyeltünk az állomásépület felé, hogy mozdul-e valami, de minden egy helyben állt. A 61-esen se volt mozgás. A tücskök ciripelésén kívül semmit sem lehetett hallani. Átvágtunk a bokrok között, majd a mellékvágányon túljutva egészen a vonat oldaláig lépkedtünk a ropogós köveken. Nagyjából egy óránk maradt, hogy nekiessünk öten az utolsó két vagonnak, és emlékszem, remeggett a kezem, mikor kihalásztam a táskámból az első színt, hogy fölvázoljam a négy betűből összeszövődő rajzot.

A festés nem az az állapot, amire utólag pontosan emlékezne az ember. Azt tudom, hogy hűvös volt. A bőröm mégis inkább a bennem gyülemelő adrenalinától lüktetett. Valahonnan füstszag jött felénk, és az mintha mélyítette volna az állomás környékén lebegő félsötétet. Hátra-hátrapillantva aggasztó volt látni a mögöttünk cigarettázó három lányt, akik hol ülve suttogtak egymás fülébe, hol a sínen egyensúlyozva játszottak térrel és idővel. B. volt közvetlenül mellettem. A vagon harmadik harmadánál Supa dolgozott. Aster és Angel pedig ketten vállaltak egy teljes felületet. Amíg fönt a temető mellett az idő csak vonszolta magát, ott lent rohant, mintha futna a vonat után, hogy ő is elérje. Oldalra pillantva azt láttam, hogy a srácok elborultan dolgoznak, a látványuk pedig még inkább mozgatni kezdte bennem, hogy legyek gyorsabb, pontosabb, és nem is a félelem verdesett a mellkasomban, hanem az izgalom amiatt, hogy mit fogok látni majd a vonat oldalán reggel, amikor visszaérünk a fővárosba fél hét körül.

Öt vagy hat színt használtam. Talán Chagall-kéket, egy világosabb lilát, fehéret, feketét, azt a könnyed, citromhoz hasonlatos sárgát az effektekhez meg valami pasztellszínt háttérnek. A rajz egy darab papíron ott lapult a zsebemben, de gyanítottam, hogy ha elővennem, csak remegne a kezemben a fecni, s hogy a félhomályban alig látnék belőle valamit, így végül emlékezetből küldtem föl az egészet. Elkezdtem a betűket tölteni, majd finom átmenetet készítettem a kék és a lila között, amit a sárga pörgetett fel csak igazán. Némi árnyékolás. Selymes háttér a pasztellel. Outline. Előtte térhatás feketével és fehérrel. Azt már tizenhét évesen is sejtettem, hogy nem a bonyolultság a lényeg, és B.-vel mindig arra törekedtünk, hogy legyen igényes, amit hátrahagyunk. Nincsenek felesleges mozdulatok, köhögés, sem matatás a táskával. Nézelődés, hogy jön-e valaki. A vonat mellett festeni olyan, mint rövid távon futni. Ha csak pillanatokra kihagysz, vesztesen távozol. Nem volt negyvenöt perc, amíg elkészültem a rajzzal, ami négy, darabokra hulló betűből állt, s nagyjából a vagon harmadát fedte le úgy, hogy három ablakra is rámászott a nekem kiosztott bal szélén. Aztán kíváncsian hátrébb lépve már nemcsak a saját rajzomat láttam, hanem ahogy a vagonon háromszor négy nagyon is különféle betű lüktet, majd jött a hátsó pasztellek lappangó selymessége, és hirtelen pár fehér csillanás, mintha erős fény vetülne valahonnan a vonat oldalára. A kontúrok és az arányok is egyre inkább megmutatkoztak, amint újra, már másként idomult hozzá a szemem az éber sötéthez. A vagonunkon nyújtózó mindhárom rajz mélyen belesüppedt a kopottkék fémbe. Idővel B. letisztult, kiegyensúlyozott betűi egyenként siklottak elém, végül Supa háborodott formái öltötték magukra

egy aznap már annyit emlegetett név alakját, amibe bele-belehasított a periférián Aster és Angel karaktereinek stílusa és színvilága az utolsó vagon felől. Ott állva nem tudtam másra gondolni, mint hogy gyönyörű és kissé hihetetlen az, ami van. Hogy eljöttünk, a várakozás, hogy ennyien is leküldtük a dolgot. A körülöttünk lappangó csönd, és a látvány, ahogy a többiek még dolgoznak. Akkor nemigen számított, hogy megint remeg a kezem, tele a szám és az orrom a festék maró ízével és szagával, s hogy a rám szakadt izzadságtól vacogok.

64

Somogyi Fanni: Megtalálva az imitáló rendszerekben

Hónapló

Dalos György

Árvaságok

Budapest–Berlin, 2019. szeptember–október

Szeptemberben Nádudvari Zoltán fáradhatatlan munkája nyomán jöhetett létre az egykori zsidó gyermekotthonok növendékeinek találkozója – 1995 óta a második. Az első ilyen összejövetelről – hogy, hogy nem – lemaradtam, de az idein több korabeli intézményt is képviseltem jelenlétemmel. 1947 és 1955 között előbb a Rege, a Tároгатó és a Cinege úti gyermekotthonban, majd a Gorkij fasori, azelőtt Vilma királynő úti fiúárvaházban nevelkedtem – valamennyit a Zsidó Világkongresszus, illetőleg a Joint tartotta fenn. A Vilma királynő úti, később Gorkij fasori árvaház a Pesti Izraelita Hitközség alapítványi tulajdonában volt. 1952 novemberében, akkori (fél)értesülések szerint nem minden politikai nyomás nélkül, kényszereladás útján átköltöztették az óbudai Zichy utcába, a zsinagóga közelébe. Maga az utca már nem létezik, különböző évek, évtizedek tömbházépítési hullámai szorították le a térképről. Az intézményben, akárcsak a Délibáb utcai leányárvaházban nem csupán teljes, hanem félárvákat is gondoztak – én az utóbbiak közé tartoztam –, sőt Kolozs Gábor barátomnak például mindkét szülője élt, ám éppen börtönbüntetésüket töltötték meghiúsult disszidálási kísérletük után. A család egyesítés valamelyik, talán az 1955-ös amnesztia révén következhetett be. Kolozs Gábor ekkor kilépett az életemből, akárcsak azok a növendékek, akik több nevelővel együtt 1956 őszén illegálisan vagy 1957-ben legálisan kivándoroltak Izraelbe. Igaz, az utóbbi évtizedben az internet segítségével többen egymásra találtunk, és Köves Slomó pártfogásával emléktáblát is elhelyeztünk a zsinagóga falán. Most pedig a NÜB égisze alatt találkoztunk a Bálint Házban.

Az elmúlt negyedszázad jócskán megritkította sorainkat, a délelőtti közös emlékezésein talán hatvanan vehettek részt, a csoportok szerinti délutáni beszélgetések résztvevőinek száma tíz és húsz között mozgott. Leginkább neveket ismertünk fel kopott régi csoportképek alapján, szóba kerültek a nevelők, a rabbik, az eltávozott vagy a különféle okokból távol maradt társak. Megtudhattuk, hogy kinek-kinek miként alakult a pályája itthon, Izraelben vagy másutt a világban.

A nyolcvan éven felüliek igencsak sokkoló történeteket tudtak mesélni magukról. 1944 szentestéjén nyilas osztagok hurcolták el a Vilma királynő útjáról a gyerekeket és a nevelőket. A Duna-partra terelték őket – egy nevelőt és két gyereket belelőttek a folyóba. Abban, hogy a csoport zömmel megmenekült, szerepe volt egy kiadós szovjet légitámadásnak, amely szétkergette a nyilas kísérőket, abban pedig, hogy visszakerültek az otthonba,

az ellenállás két mártírjának volt érdeme: Gidófalvy Lajos ezredesnek és Komoly Ottónak, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottjának – egyébként az ő lánya, Judit is jelent volt a Bálint Házban.

Mi, hetvenesek, noha nyilván bennünket is megviselt a tudatosan át nem élt történelem, már biztonságban tudhattuk magunkat a különböző gyermekotthonokban, majd az árvaházban. A negyvenégyben történelekről nem beszélgettünk egymással. Az én emlékképeim jobbára derűsek voltak és maradtak. Látom, ahogyan csoportosan mezítláb gyalogolunk át az Árpád hídon a Dagály strandra, nyaranta a Petőfi vagy a Kossuth gőzösön indulunk a tahi nyaralóba, a hétfői esteken együtt fogyasztjuk el a vasárnapi látogatások után begyűjtött édességeket, hogy a teljes árvák is részesülhessenek bennük – kollkájának neveztük a szertartást. Télvíz idején, fűtőanyaghiányban ülünk a vaskályha körül, és hallgatjuk a néprádióan a wimbledoni 6:3-at, együtt vonul a társaság a környékbeli mozikba fekete-fehér szovjet háborús filmeket vagy latabáros komédiákat nézni. Az állami iskolából hazafelé jövet Krúdy földszintes utcáin csatangolunk, miután zsebpénzünket a Flórián téri Vince cukrászdában elvertük. Persze, a régi, fasori árvaházat valamennyien elveszett paradicsomnak éreztük, háromemeletes épület volt, hatalmas ebédlővel, amelyet egy szárnyas ajtót kitarva kultúrteremként és zsinagógának is használtak – háttérben a gyönyörű orgonásipokkal. Az énekkart Lisznyay karnagy vezényelte – a lánya is megjelent most közöttünk. Fogalmam sincs róla, ki vette meg az épületet 1952 végén. Mindenesetre a kilencvenes években posztszovjet ukrán cég működött a házban, míg a Délibáb utcai leányárvaház volt épületében a rendszerváltás után panzió nyílt. Két egykori növendék, Darvas Gabi és Dani, az évezred elején észrevette, hogy hiányzik a ház eredeti rendeltetésére utaló emléktábla, amelyet a posztszovjet ukránok még meghagytak. Az aktuális tulajdonosok megnyugtatták őket, hogy a táblát leadták az önkormányzatnak, onnan sikerült nagy nehezen kikönyörögniük és átadniuk a hitközségnek. Kaptak még két kék-piros metlachi lapot is a valamikori falburkolatból, s ezek egyikét találkozásonk Gabi kirakta a fotókkal és dokumentumokkal teli asztalra. Bűvölten néztük szépséges, árva gyerekkorunk egyetlen tárgyi emlékét.

*

„Őszbe csavarodott a természet feje, / Dérré vált a harmat, hull a fák levele, / Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja, / És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja. / Megpihen legszélén az égi határnak / S int az öregeknek: „benneteket várlak!” / Megrezdül a feje sok öregnek erre: / Egymásután mégis mennek a nyughelyre” – üzeni Arany János minden idők egyik legszebb magyar strófájában. Nekünk is üzen, hiszen napról napra ritkul a nemzedék, amelyre felnéztünk, amellyel lelkileg-szellemileg egy húrton pendültünk a puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Nincs velünk Kertész Imre, Esterházy Péter, Réz Pál, Konrád György, Heller Ágnes és Tandori Dezső, hogy csak az írói céhből távozottakat említsem. Személyesen mindegyiket ismertem, volt, akit felszínesen, mint Tandorit, volt, akit hosszú éveken át, mint Konrádot. A kapcsolatok minősége is különbözött:

a tiszteletteljes distanciától és alkalmi közös szerepléstől a bensőségebb találkozásokig és beszélgetésekig. Közös bennük, hogy minden fizikai hiányérzetem ellenére bármelyikük könyvét levehetem a polcomról, képernyőmre hívhatom cikkeiket, egyikkel-másikkal közös fotók révén pár pillanatig azal áltathatom magam, hogy lám, még együtt vagyunk.

Valaki azonban mindenképpen hiányzik a fényes névsorból: Lakatos András. S nem csak azért, mert alig hagyott maga után nyomdaterméket, ahogy ő mondta volna, „kézbe vehető” művet, s egyetlen fotón sem szerepeltünk együtt. Magából irodalmi kapcsolatunkból annyi dokumentálható, hogy egy kisebb cikket a hetvenedik születésnapjára megjelent antológiában neki ajánlhattam, és néhány évig egy bécsi nemzetközi zsűribe őt és Nyerges Andrást kérhettem fel magyar pályázatok elbírálására. Ám annak, amit ő tett értem, semmi közvetlenül kimutatható nyoma sem maradt.

Vállalva az önfényezés gyanúját, kénytelen vagyok elmondani, hogy amikor 1962 tavaszán megismerkedtünk, én már majdnem befutott fiatal költő és egy moszkvai egyetemi ösztöndíj várományosa voltam, míg ő egy előfelvételi tanfolyamon részt vevő diákjelöltként látogatta Antal Lajos tanár úr szemináriumait a Kölcsey gimnáziumban. Antal maga nem tanított engem, de rokonszenvvvel figyelte első publikációimat, és kézirataimat is olvasta. Voltaképpen igazi élő irodalmárként prezentált a kis körnek. Verseimet adtam elő, és ifjúkommunista világnézetemről vallottam, gondolom, patetikusán és mélyen meggyőződve arról, hogy minden jelenlévő roppant rokonszenvesnek talál.

Jó tíz évvel később, túl az ifjonti sikereken, forradalmi frázisokon, tiltás és túrés között botladozva, „A szovjet tiszt etikája” típusú könyveket fordítva, olykor olvasgatni jártam az írószövetség könyvtárába, s ott találkoztam ismét Lakatos Andrással. Hogy ott dolgozik, talán barátjától, Csűrös Miklóstól hallottam, aki akkori feleségem kollégája volt a Szerzői Jogvédő Hivatalnál. Már első beszélgetésünkről bámulatos benyomással távoztam. András pontosan követte pályámat, túl korán megjelent első verskötetemet éppúgy látta, mint a vidéki folyóiratokban alkalmilag elpötyögtetett verseimet és szóra alig érdemes kisprózáimat. Vagyis az, amit Réz Pál méltatólag írt róla, miszerint „mindent tud, az égvilágon mindent”, az rám is vonatkozott, de én ezt a mindentudást úgy éltem meg, mint valamiféle nekem szóló rehabilitációt, visszaszerzett irodalmi iparendedélyt. Innen kelteződik voltaképpeni barátságunk, amelynek színhelye vagy a mi Lenin körúti lakásunk, vagy az ő Fadrusz utcai lakása volt. E két egyformán szerény komfortfokozatú térben zajlottak évtizedes beszélgetéseink a magyar irodalomról, politikáról, múltról és jelenről, ahogy Réz mondaná, az égvilágon mindenről. A Lenin körúton inkább vodkázgattunk – Petri György készségesen társult hozzánk –, a Fadruszon András felesége, Alle Éva inkább vörösborral kínált bennünket, és a rend kedvéért sajtót is hozott hozzá. Azt hiszem, ezek nélkül az esték nélkül belső emigráns, sértődött irodalmár lúzer maradtam volna.

András értékítéleteitől még a rendszerváltás után is függtem. Bécsben belefogtam egy regénybe, de az első húsz oldalt postán elküldtem neki azzal a provokatív indoklással, hogy csak akkor folytatom, ha kifejezetten ösz-

tökél rá. Mindenképpen folytasd! – reagált sürgető telefonhívásomra. Volt emögött valami általánosabb szándék is, amire később jöttem rá. Jóllehet örült a németországi sikereimnek, újra meg újra finoman marasztalni próbált, magyar íróknak megtartani igyekezett. Ennek köszönhettem azt a páratlan gesztust, hogy 2010-ben személyes jelenlétével tisztelte meg egyetlen hazai kitüntetésem, a Füst Milán-jutalom átadását – ő, aki minden nyilvános megjelenéstől berzenkedett, és legszívesebben Fadrusz utcai örhegyről figyelte a világ nem túlságosan biztató folyását. Számomra paradox módon, az Új Könyvek szerkesztője, a Nemzeti Könyvtár munkatársa és a Petri Összes kiadója áttért az internetre, sőt ímmel-ámmal a Facebookra is. Ennek a szörnyű technikai találmánynak köszönhetem, hogy amikor rohamos egészségromlása miatt már nem találkozhattunk személyesen, ezen a vékony elektronikus szálon még tartottuk a kapcsolatot. Utolsó életjele ez év tavaszán egy „integetés” volt. Szeptember végén ugyanezen a médiumon ért el a halálhíre.

Árvának érzem magam.

Hargitai Miklós

Az elmúlt kilenc év

68

Soha nem készültem politikusnak, egyszer mégis magába szippantott egy olyan közeg, ami közel volt a nagypolitikához. 2010 nyarán az akkor még LMP-s Jávor Benedek körül kialakult egy lelkes amatőrökből meg félprofi és profi városfejlesztési szakemberekből álló csapat, és a világ nagyvárosaiból hozott példák alapján elkezdtek programot írni a frissen parlamentbe került zöldpárt reménybeli főpolgármester-jelöltjének. Én csak a készítőik legkülső köréhez tartoztam, meg hát ismerjük az eredményt (Tarlós bőven 50 százalék feletti eredménnyel nyert, Jávor nagyjából 10 százalékot kapott), de arra a munkára azért büszke vagyok: páratlan érzés volt, hogy amit kigondolok és leírok, abból egyszer talán a városom jövője lesz.

A rezsim legelső hónapjaiban jártunk, a Fidesz nem mutatta még ki a foga fehérjét. Még megvoltak a magánnyugdíjpénzek – Orbán gondosan kivárta az önkormányzati választást a durvulással: október 3-án szavaztunk, november elsején nyújtották be a 2010. évi C. törvényt „a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról”, illetve a 2010. évi CI. törvényt „a magánnyugdíjpénztári befizetésekhez kapcsolódó törvénymódosításokról” című rapid módosítócsomagokat. A repülőteret akkor még Ferihegynek hívták (az átkeresztelésre és az MTA földrajzinév-bizottságának megalázására csak 2011-ben került sor), éltek az Alkotmánybíróság jogosítványai; még csak megszállták, de nem lehetetlenítették el törvényileg a közmédiát. Súlyom László már leköszönt, de üzemeltek az ombudsmanok, és kellő naivitással lehetett reménykedni abban, hogy a következő éveket

túlélheti valami az előző két évtizedben téglánként összerakott jogállami intézményrendszerből.

Egyértelmű volt persze, hogy a lendületben lévő Fidesz lesz az önkormányzati választás győztese Budapesten és országosan is. A biztos esélytelenség nyugalmaival dolgoztunk tehát, azzal a reménnyel ugyanakkor, hogy nem az asztalfióknak írunk programot. A kéziratban még szerepelt, a végső változatból már kikopott az a három mondat (pedig nagyon szerettem): „Az önkormányzati választásokhoz közeledve minden pártról kiderül, hogy zöld Budapestet akar – még azokról is, akik a legtöbbit tették érte, hogy Budapesten a levegő szennyezett, a közösségi közlekedés használhatatlan, a kerékpározás életveszélyes legyen. Nálunk az élhető főváros nem csupán az egyik szlogen a sok közül, hanem maga a program. Ráadásul mi valóban meg is szeretnénk valósítani.” De benne volt gyakorlatilag minden, ami 2010 óta progresszív várospolitikai gondolatként idehaza előkerült. Benne volt a Puzsér-kampánnyal országos nyilvánosságot kapott „sétáló Budapest” magja (nem ezen a néven, de minden lényeges gondolat le van írva a belváros autómentesítéséről és a köztes sáv forgalomcsillapításáról, meg a gyalogoszónák-villamostengelyek koncepcióról), és benne volt természetesen a Karácsony-program gerince is: a közösségi döntéshozatal, a szociálisbérletrendszer, a kerékpáros fővonalhálózat kialakítása, a sokkal olcsóbb és sokkal több ember számára elérhető közösségi közlekedés, a zöld területek szigorú védelme, a parkolási anomáliák felszámolása, a parkolóbevételeknek a közösségi közlekedésbe folytatása, a P+R-rendszer kialakítása az elővárosokban... Visszatekintve utópiaként értelmezve is lelkesítő olvasmány (rengeteg mini-esettanulmány mesél más, szerencsésebb országokról, ahol megcsinálták már, amiről mi csak álmodozunk), úgy meg különösen, hogy most talán meg is valósulhat belőle valami. Nekem is újdonság volt például, mennyi mindent el lehet lesni dél-amerikai városoktól – mondjuk, hogy hogyan tette rendbe Bogotát az eredeti terv, vagyis a városi autópályák építése helyett töredéknyi költségből a felszíni tömegközlekedést –, meg hogy bizonyos városműködtetési részterületeken mennyi tanulnivalója van Budapestnek a magyar vidéki városok, például Nyíregyháza vagy Szeged jó gyakorlataiból.

Azért sem lennék jó politikusnak, mert nem láttam a jövőt: azt sejtetem, hogy az Orbán-rendszer keményebb és mohóbb lesz a vártnál, de azt nem, hogy ilyen sokáig fog tartani. Nagyjából egyciklusnyi féldiktatúrára készültem, és arra, hogy közben a miénkhez hasonló kis műhelyekben kiforr majd valami, ami sem az orbáni hatalomkoncentrációra, sem az előző korszak tétova, szétesett kormányzására nem hasonlít túlságosan. Szimpatikus volt a zöldekben, hogy gyakorlatilag a teljes politikai elittel szemben képviselték – még hozzá klímatudatos nézőpontból – az atomellenességet és az is, hogy rendszerben gondolkodnak: a „fenntarthatóság, igazságosság, részvétel” nekem olyasmit sugallt (meglehet, csak a saját vágyvezérelt gondolataim miatt), amit utoljára valamikor 1989 táján fel-tételeztem a politikáról.

Azóta eltelt kilenc év, és most itt vagyunk 2019 végén, túl a választáson. A főpolgármestert Karácsony Gergelynek hívják; ugyanabból a fészekaljából jött, ahonnan Jávor, és ugyanúgy biciklivel. Október 13-án szolgálatban voltam, ez volt az első alkalom a NER kezdete óta, hogy szerkesztői beosztásban, élesben dolgoztam a voksolás idején. A rendszer korábbi szavazásait választási eredményvárókon töltöttem – a legabszurdabbat, a 2018-ast is –, rendszerint előbb megtudva a szavazatszámoló pártdelegáltaktól befutott számok alapján megtippelt eredményt, mint ahogy a Nemzeti Választási Iroda elkezdte önteni az adatokat. Annyi azért ragadt rám a politikai újságírásban eltöltött évek alatt, hogy két dolgot ezúttal szinte biztosra vettem: azt, hogy a Borkai-ügynek sokkal nagyobb hatása lesz a végkimenetelre, mint ahogyan az utolsó közvélemény-kutatásokból következne. Meg azt, hogy a csökkenő népszerűség-különbség, a záruló olló Karácsony győzelmét jelzi előre. A budai kerületek többségének és a vidéki nagyvárosok csaknem felének bevételére nem számítottam, és arra is csak az optimista pillanataimban, hogy ha szűken is, de esetleg meglesz a fővárosban a közgyűlési többség. És volt egy titkos személyes meccsem: miután a kriptofideszes balatonszemesi polgármester egy Mészáros-építkezéssel kapcsolatos adatkérésemet olyan lekezelő, kommunisztázós stílusban utasította el, méghozzá nyilvánosan, mintha a Lendvai utcai párt-székházban vagy a Fidesz-frakciónál iskolázták volna, legalább egy éve szorosan nyomon követtem – rendszeresen meg is írtam – a nyaralóhely történéseit (volt mit: két helyi kemping is Mészáros-közelbe került, az első oligarcha kedvéért meg akarták változtatni az építési szabályzatot, hogy a tópartra magasabb szállodák és nagyobb apartmantömbök épülhessenek, a polgármester vejéről pedig kiderült, hogy a helyi közbiztonsági egyesület adományokból vásárolt autójával drogot terít a tóparton).

Kis győzelem a demokráciának, de nagy öröm nekem: Szemesen a választási részvétel majdnem akkora volt, mint a döbbenetes rekordot elérő Hódmezővásárhelyen, jócskán 60 százalék fölött, a szóban forgó előljárót pedig az embereivel együtt úgy elhajtották, hogy porzott utánuk a plázs. Voltak persze fájó vereségek is: Hajdúszoboszló, ahol a volt energetikai államtitkár Holoda Attila és remek civil csapata alulmaradt a kormánypárttal szemben; Tiszafüred, ahol a Fidesz által megvásárolni próbált, de a kísértésnek dicséretes módon ellenálló Spisák György kapott ki a hatalom emberétől; második szülővárosom, Balassagyarmat, ahol a kormány által ellehetetlenített Zöld Híd hulladékkezelő konzorcium korábbi vezetője, Gyenes Szilárd egy hajszállal maradt le a polgármesteri posztról; és Győr, gyermekkorom másik fontos színtere, ahol... azt hiszem, ezt nem kell bővebben kifejtenem.

Voltak egészen szurreális pillanatok az estében. Máig nem világos, hogyan tudott a „köztvé” előbb mutatni részeredményeket, mint hogy az NVI bármit kiadott volna, de hát ez egy ilyen ország, olykor a rendőrségről és az ügyészségről is befúj a szél ezt-azt a *Magyar Nemzet* postaládájába. Azt sem értettem, hogy az M1 szakértője és műsorvezetője hogyan kommentálhatta az eredményeket többes szám első személyben a Fidesz

eredményeit („gyengültünk”, „vesztettünk”), az elfogulatlanság látszatára sem ügyelve. Az a kép viszont sokat megért, ahogy Orbán és a körülötte gyülekező, a szokásosnál sokkal szűkebb és viharvertebb klérus lesomfordált a győzelmi ünneplésre ácsolt, végül túl nagynak bizonyult színpadról. Azt hiszem, ennek semmi köze a kárörömhöz, egyszerűen rájuk fért már ez a tasli. A nép errefelé így szokott reagálni, amikor kiderül, hogy a politikai hatalom sokkal romlottabb, mint az általa kormányozni próbált társadalom. Így reagált az első adandó alkalommal (2006 őszén) az őszi múltfeltárássra is.

Számomra amúgy nem 13-án fejeződött be végérvényesen a NER. Aznap csak jót mulattam magamban, ahogy éjfél felé az utolsó *Népszava*-oldal nyomdába küldése után hazafelé ballagtam a körúton, a fáradtságtól tá-molyogva, mégis viszonylag elégedetten. Németh Szilárd könnycseppjeire, Mráz Ágoston Sámuel habogására és a nyugati lapok másnapi címeire gondoltam, meg arra, hogy Budapest, ha jócskán megkésve is, de elkezdett úgy viselkedni, mint egy európai főváros, ha elege van a barbárokból. Vége négy nappal később lett, amikor elolvastam a lapban Kövesdi Péter kollégám interjút Soproni Tamással, a szerkesztőségnek is otthont adó VI. kerület új polgármesterével, és az interjúban azt a sort: „Megígérhetem, nem a képemmel lesz telenyomva a helyi lap. Tapasztalatom szerint a keresztrejtvényt sokkal jobban kedvelik az olvasók, mint a polgármester nagy fejét.” Az tényleg történelmi pillanat volt, időugrás a 19. századból a 21.-be. Valahogy benne volt minden. A szakmánkat és a nyilvánosságot ért sok megaláztatás (kaptunk mi is jócskán, de jutott a kapun belül lé-
vőknek is; ne gondolják, hogy akkora öröm lehet éveken át propaganda- és bullshit-újságírást végezni a napi betevőért), az önmagát túlélte feudalizmus lezárása, és az a remény, ami az utóbbi években szerintem sokakat éltetett: hogy lassan felnő egy új, már a szabadságban eszmélt politikus-nemzedék, amelyből hiányzik a felfelé tekintély-, lefelé jobbagyelvű, egyszerre hűbéresi és hűbérúri mentalitás, és amellyel esetleg tényleg magunk mögött hagyhatjuk a hosszúra nyúlt magyar középkort.

Tény, hogy korábbra vártam, és simán lehet, hogy ebben sincs több realitás, mint abban a kilenc évvel ezelőtti programíró lelkesedésben – meg közben én is megőszültem alaposan –, de nem igazán számít: most egy darabig, amíg csak újra el nem rontják, megint jól fogom érezni magam a városban.

Lesipuskások és idealisták

Filip David telefonált, és beszámolt róla, hogy Belgrádban újra szervezke-
dik a kritikusan gondolkodó értelmiségi társaság, amely hasonló lesz, mint a
Milošević-korszak idején létrejött Belgrádi Kör. Tudok róla, válaszoltam, ol-
vastam a neten a hírt. Úgy találtam, hogy van értelme, ezért elfogadtam a
javaslatát, hogy október 5-én lépek fel a kör pódiumán, és beszéljek október
5-ről. És arról, hogy hova jutottunk, persze. Az elmúlt évtizedben ritkán vállal-
tam közszereplést, ha igen, akkor a Vajdasági Független Újságírók tribünjén
jelentem meg. Részben azért, mert belefáradtam, de azért is, mert úgy talá-
lom, hogy a fiatal nemzedéken van a sor. Nem harcolhatom meg az ő harcu-
kat. Ezért hagytam abba a *Családi Kör*ben naplóm közlését. Szerettem volna
látni, hogy milyen gondokkal vívódnak, miféle eszméket képviselnek a fiatal
vajdasági magyar nemzedékek, írók és értelmiségiek. A Vajdaságban magya-
rul egyedül a naplóból közlök fragmentumokat a saját honlapomon, szerbül
pedig a független újságírók honlapján. Évek óta csak a könyveim promócióján
jelentem meg, amelyeken azonban érzékeltem, hogy növekszik a közéleti fe-
szültség. Ezúttal azonban nem utasítottam vissza Filip David kérését.

72

Akkoriban a háború démonjaival szövetező kormánypárti politikusok,
a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia számos rangos tagja, a kor-
mánypárti sajtómunkások baljós hajszát indítottak ellenünk. A legjobban
azok jártak, akik a jobb időkre várva csendben meghúzódtak, hogy Milošević
bukása után egyik napról a másikra a nagy ellenálló szerepében tetszeleg-
jenek. Mind a mai napig mosolygok a „lesipuskás ellenállókon”, akik az első
napokban alkalmazkodtak az új helyzethez. Teofil Pančić szerb közíró – ha-
bitusa Eörsi Istvánra emlékeztet – egy nyilvános tribünön emlékeztetett
arra, hogy ezek az „ellenállók” egy nappal Milošević megbuktatása után ar-
ról számoltak be, hogy mennyi könnygázt nyeltek a parlament ostromakor.
Véleményem szerint ők lettek a Milošević-rendszer leépítésének legnagyobb
kerékkötői, nekik köszönve maradt minden a régiben, hiszen óvatosan vál-
tottak színt, tehát a szintén nacionalista Vojislav Koštunica tanácsadói let-
tek. Vagy abban a pártban, vagy annak a pártnak a holdudvarában kötöt-
tek ki. A városokban hosszú sorok váraoztak Koštunica pártjának irodája
előtt. Igaz, az ügyesebbek „idejében”, vagyis pár nappal október 5-e előtt
halkan morgolódni kezdtek. Nos, folytatta Teofil Pančić, a Vučić-rendszer
akkor fog megbukni, ha a köpönyegforgató akadémikusok újból morgolód-
nak. Egyelőre semmi jel nem utal erre.

2000 októberé után a várva várt jobb idők nem jöttek el, úgyhogy 2002 ok-
tóberében néhányan nyílt levélben fordultunk a közvéleményhez, amelyben
felhívtuk a figyelmet a náci ideológia terjedésére, a totalitárius ideológiák
térnyerésére. A katonai vezérkar, a Szerb Tudományos Akadémia számos
rangos tagja és a vezető pártpolitikusok közös erővel építgetik az új autok-

rata rendszert, írtuk. A háborúval kezdődő szerbiai eltorzult rendszerváltás e liberális intermezzo nélkül egyenesen az autokrata rezsimbe torkollott. Ebben a vonatkozásban Szerbia megelőzte Kelet-Közép-Európát.

Ki gondolta volna akkor, hogy egy évtized múlva ez a mérgező vírus egész Kelet-Közép-Európában el fog terjedni? Ki gondolt a szélsőjobb előretörésére? Ki gondolta volna, hogy a demokrácia reneszánsza helyett szabad választásokon autokrata vezetők kerülnek hatalomra? Ki gondolta volna, hogy a rendszerváltásból kiábrándult tömegek gazságos és mindenható új vezért keresnek? Ki gondolta volna, hogy minden visszájára sül el?

Belgrádban az írók fórumán Filip Daviddal arról beszéltem, hogy ebben a baljós helyzetben nem elegendő Vučićot kritizálni, hiszen ő megértette a kiábrándult tömegek vágyait és visszaélt vele. Nekünk, értelmiségieknek, íróknak és művészeknek is lenne elszámolnivalónk arról, hogy hol tévesztettünk utat. Az idősebb nemzedéknek a saját lelkiismeretével kell elszámolnia, a fiatalabb nemzedéknek pedig át kell gondolnia, miért engedelmeskedik annyira szolgálatkészen az új osztály politikai elitjének. Véték lenne megfelelni Kassák sorairól: „Mivel érdemeltük ki, hogy egyszerre mindennek vége? / Majdnem táncolva indultunk el ama virággal díszített úton / s íme máris itt állunk a roppant nagy térben egyedül. Persze, nem a műroston avangárdra gondolok.”

2000. október 5-én tényleg táncolva indultunk az autokrata-dzsungelbe vezető, virággal díszített úton. Ez a kudarc határozta meg Szerbia jövőjét. A Nyugat is abban az illúzióban élt, hogy Vojislav Koštunica a liberális demokrácia híve, hiszen 2000 körül a térség politikusai (egyelőre) még ezen az úton jártak. Koštunica némileg ugyan pacifikálta Milošević politikáját, de tökéletesítette annak populizmusát. Sokan Đinđićre hivatkozva állítják, ha nem lesz gyilkosság áldozata, akkor más mederben tartanának a dolgok. A hatalom nélküli kormányfő tett ugyan egy határozott lépést, letartóztatta és kiadta Hágának Miloševićet, s emiatt Szerbia legnépszerűtlenebb politikusaként tartották számon. Röviddel utána meggyilkolták – s minő csoda! –, a temetése után legenda lett belőle. Nem véletlen, hogy a gyilkosság politikai háttere a mai napig tisztázatlan, csak a végrehajtók kerültek börtönbe. A társadalommal szemben Đinđić hároméves kormányzása az anarchikus demokrácia korszaka volt. Halála után a balközépnek számító Demokrata Párt mindinkább jobbra tolódott. A Đinđić bizalmát élvező miniszterek átgondolatlan neoliberalis gazdaságpolitikája kiábrándította a tömegeket, a választási ígéretek elsikkadtak, a párt képtelen volt szembenézni a kilencvenes évek kihívásaival, úgyhogy megnyílt az út a korrupcióellenes politikát bejelentő Aleksandar Vučić előtt, amiből természetesen nem lett semmi, hiszen a korrupció elkerülhetetlen volt az új kapitalista osztály helyzetének megszilárdításában.

Sajnos 2000. október 5-e Aleksandar Vučićig vezetett. Milošević nómenklatúrája újra hatalomra jutott. Persze a Vučić-korszak nem azonos a Milošević-korszakkal. 2000 előtt Szerbia kítaszított pária volt, újabban azonban adaptálódott a közép-európai autokrata rendszerekhez. Főleg Oroszország és Magyarország támogatását élvezi. A nyugati kormányok csak azt róják fel, hogy nem rendezte viszonyát Koszovóval. Vučić ígéretet tett rá, de a konfliktu-

sok mind hevesebbek. Egyre rosszabb a viszony Horvátországgal is. A demokráciadeficit nemigen érdeklí a nyugati kormányokat, a globális kapitalizmus figyelmen kívül hagyja az emberi jogokat, hiszen minden rendszerrel szövetésre tud lépni, a diktatúrákkal is. Az a fontos, hogy Vučić biztosítsa az olcsó munkaerőt. Szerbia a multinacionális tőke paradicsoma lett. Az egyik dél-szerbiai gyárban a munkások munkaidő alatt nem mehetnek toalettre, pelenkát kell hordaniuk, hogy ne szakítsák meg a munkafolyamatokat. A szakszervezeteket kitiltják a magáncégektől. Minden szinten terjed a nepotizmus. A haveri kapitalizmus keretében született meg az új osztály, a nemzeti oligarchia.

Ebben a szellemi légkörben érdekes hangsúlyt kapott a jugoszláv háborúba alaposan belekeveredő Peter Handke Nobel-díja. A díjazás nem érdekelt túlságosan, mert közömbös voltam Handke hermetikusan prózájával szemben. A hetvenes években ugyan rokonszenvesek voltak nyelvi bravúrajai, de idővel rájöttem, hogy a világa távol áll tőlem. Sokan viszont rajonganak érte, nyilván vannak rá érveik. A kortárs osztrák irodalomban Thomas Bernhard sokkal közelebb áll hozzám. Őt szívesebben olvasgatom, Handke üres bravúrajait unom.

A Handkéről szóló vita olyan kérdéseket nyitott meg, amelyről az írók sokat köntörfalaznak. Szabad-e hallgatással vagy nyílt kiállással cinkoskodni a diktatúrákkal? Arra gondolok, Handke karakteresebb volt, mint a bólogatók hada, ő súlyosan tévedett, emezek „csak” sunyiskodtak. Szövetséget köthet-e az író a gonosszal, ha igen, akkor megérdemli-e a társadalmi rangot is jelentő kitüntetések, hiszen a Nobel-díj nem számít egyszerű irodalmi díjnak. Az amerikai PEN is sajnálatosnak tartotta, de Szerbiában és a jugoszláv utódállamokban többről is szólt a vita: rólunk!

74

Arról, hogy nem zárultak le a kilencvenes évek!

Peter Handkét a szerb diktátor lovaggá ütötte, számos irodalmi (!) díjat érdemelt ki, Belgrád városának díszpolgárává avatták, és természetesen tagja lett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiának. Milošević sírja előtt, Požarevacon verset olvasott fel. A Nobel-díj odaítélésé után a cannes-i Arany Pálma-díjas filmrendező, Emir Kusturica érdekes tézist állított fel: nem választotta el az író és a politikust, szerinte Handke politikája irodalmának egyenes folytatása. Politikai állásfoglalása miatt íróként előnyt élvezett. Könyveit népszerűsítették, de az olvasók nem vásárolták. Handke el is panaszkolt, hogy Szerbiában ünneplik, de nem olvassák. Keresztül-kasul járta Szerbiát, Újvidékre is elment, de nem vette tudomásul, hogy Szerbiában más nemzetek is élnek. Csak szerbek! Jó egy hónappal ezelőtt az újvidéki Aleksandar Tišma-díj zsűrijében vállalt szerepet, ennek tiszteletére az állam olyan nagy összeget szánt a nemzetközi díjra (10 ezer euró), amelyről a szerbiai írók álmodni sem mernek. A neves író szerint a szerbek iránt igazságtalan a világ, ez a nemzet szenvedett legtöbbet a régióban. Amint tudomására jutott a hír, az első mondatai arról szóltak, hogy mennyire örülnek a szerbek a díjazásának. És tényleg, Szerbiában és a boszniai Dodik szerb köztársaságában örömmünnepet ülnek, sokan úgy vélik, hogy a Nobel-díj hozzájárul a Milošević-korszak rehabilitálásához. Bosznia bosnyák, valamint horvát részein, továbbá Horvátországban szégyenteljesnek tartják a díj odaítélését. Kimondható tehát, hogy ha a politikai állásfoglalása miatt

íróként előnyt élvezett, akkor íróként miért ne érezné a hátrányát is. Már csak azért, mert intellektuális vereségét lemészárolt emberek tízezrei, romos városok száza bizonyítják.

Este nézem a tévét: zajlik a magyarországi helyhatósági választás.

Éjfél előtt nem hittem a szememnek. Mi történt? Egy régi Fidesz-párti barátomtól tudtam meg, aki már akkor szenvedélyes Fidesz-hívő volt, amikor a párt még nem volt hatalmon. Amikor hatalomra került, továbbra is vele rokonszenvezett, nem melldöngetve, inkább szerényen, visszafogottan. Ezért a következetességéért becsültem. A legnagyobb meglepetésemre ezúttal azonban az ellenzék sikerének örült. Kiváló informatikus, egy német cégnek dolgozik a távolból, tehát nem csorbult semmiféle érdeke, egyéni sértődöttségről szó sem lehet. Mi történt veled, kérdeztem. Elszaporodtak a Fidesz-paraziták, válaszolta gondterhesen. Nem bírja nézni a sok haszonleső hajbókolt, karrieristát, akik nem a Fidesz eszméivel szimpatizálnak, pénz és hatalom kell nekik. Tudod, örök életemben idealista voltam, mondta, és meghívott egy kávéra. Elfogadtam az invitálást, lehet, hogy ő az utolsó idealista, akivel találkoztam. Pontosabb magyarázatot adott a történetekre, mint a szakavatott elemzők.

Parászka Boróka

A lenácizástól a megbékélésig

75

Pillanatok alatt megtöltötte az erdélyi magyar sajtót is a „hír”, hogy Karácsony Gergely „lenácizta” Wass Albertet. A „hír” egy az *Index*en sugárzott interjú részlete. Ebben a beszélgetésben tették fel a portál szerkesztői a frissen megválasztott polgármesternek az olvasók által beküldött kérdéseket. Most, hogy új, ellenzéki főpolgármestere lett Budapestnek, felmerült egyebek között az utcanevek megváltoztatása is. Karácsony mellékesen vetette oda, „nem örül” annak, hogy a „náci vagy náci kollaboráns” Wass Albert is névadó Budapesten. Az óvatoskodó megfogalmazásra azonnal lecsaptak a szélsőjobboldali orgánumok Magyarországon, és fogékonynak bizonyult a nem szélsőjobboldaliként ismert erdélyi magyar sajtó is. Szalagcímben hirdették a „lenácizást”, és azonnal megérkeztek a válaszcikkek arról, hogy náci volt, vagy nem volt náci Wass Albert. Mintha az életműve, az ellene folyó romániai eljárás nem lett volna teljesen feltárva, és maradt volna bármiféle eldöntendő kérdés, dilemma vele kapcsolatban.

Az indulatokat nem a tisztázatlan történelmi tények keltették. Hanem az a szimbolikus politikai mechanizmus, amelyben Wass Albert központi szerephez jutott. Nem most a választási kampányban vagy az előző választási ciklusban, hanem a rendszerváltás óta folyamatosan. Mióta ez a típusú szimbolikus politizálás elkezdődött, mióta ipari mennyiségben jelentek meg Wass Albert művei, és váltak elérhetővé, kizárólagos irodalmi élménnyé tömegek számára. Wass Albert neve védjegy, kulturális-politi-

kai identifikációs eszköz. Az emberek a hozzá való viszonyuk révén határozották meg, hol állnak: elszánt támogatói és ádáz ellenségei néznek éveket óta egymással farkasszemet. A Wass Alberthez, Wass Albert grófhhoz (!) való viszony a magyar nacionalizmushoz, antiszemitizmushoz, a nacionalizmusra alapozott Erdély-képhez és az osztályharchoz való viszonyt jelenti. Így, ebben a sorrendben. Wass Albert nevével mindent el lehetett mondani arról, ami feszültséget kelt a magyar társadalomban, ami nehezíti a konszenzust.

Karácsony Gergelyt senki sem kérdezte arról, hogy mit gondol Wass Albertről ebben az interjúban – akár kérdezhettek volna, hiszen a kérdés (lásd mint fent) lóg a levegőben. De történetesen nem kérdezték. Magától lépett rá a kiélelt aknára, és az természetesen azonnal felrobbant. Csak találgatni tudok, hogy miért tette. A kontextusból az derül ki: mondani akart valakit, aki már túl van a túrékszübön. Akivel nem lehet kiegyezni.

Azzal, hogy Karácsony elutasította Wass Albertet, rögtön láthatóvá vált körülötte az erőtér. Nem az volt a dilemma, hogy Wass Albert náci-e, náci kollaboráns-e, vagy sem. Hanem az: kié az új főpolgármester. A front melyik oldalára áll.

Ha történetesen mást mondott volna, például azt, hogy Wass Albert antiszemita, nyilas vagy nyilas kollaboráns, horribile dictu rossz író – abból ugyanakkora felháborodás lett volna. Wass Albert életműve ugyanis nem tartozik a megvitatható életművek közé. És egyáltalán: nem az életművéről van szó, hanem a szimbolikus helyéről.

76

Karácsony Gergely nyilatkozata után pár nappal Kelemen Hunor is megszólalt. Újságírói kérdésre azt válaszolta: „Olyan ne nácizza le Wass Albertet, aki most a szélsőjobbal masírozik.” Ez a szöveg éppúgy a politikai pozicionálás, térfoglalás szövege, mint ahogy Karácsony Gergelyé is az volt, és ahogy az összes Wass Alberttel kapcsolatos állásfoglalás is az. Egyszerre védi meg Wass Albertet az RMDSZ elnöke (és kacsint oda szélsőjobb szavazóinak), egyszerre támad neki Karácsony Gergelynek (és kacsint oda fideszes szövetségeseinek), és egyszerre próbálja jelezni: ő nem szélsőjobb szimpatizáns. Kelemen nyilatkozatát éppoly gyorsan közlik az erdélyi magyar lapok, mint Karácsonyét. A reakciók kiszámíthatók: a Wass Albert-pártiak Wass Albert-pártiak maradnak, Karácsony Gergely ellenség lesz (eleve az volt), Kelemen Hunor nem kelt bizalmat, nem veszít.

Mindeközben Magyarországon dúl az önkormányzatok átadás-átvétele a választás győztesei és vesztesei között. Románia sokadik kormányválságát éli. De a legnagyobb figyelmet mégis a Wass-ügy váltja ki: az egymással való leszámolásnál izgalmasabb történet úgysem lehet. Karácsony néhány nappal az indexes beszélgetés után bocsánatot kér. Nem vonja vissza, hogy Wass Albert náci, de bocsánatot kér azoktól, akiket megbántott azzal, hogy Wass Albert náci vagy náci kollaboráns. Ugyanaz a tojásokon táncoló logika, mint amivel Kelemen Hunor próbálkozik, körülbelül ugyanannyira hatékony is. A „sértődött” Wass Albert-rajongók nem engesztelhetők, azok pedig, akik elvi alapon elutasítják ezt az életművet vagy ezt a szimbólumot, vesztenek egy illúziót. Úgy érzik, politikai szövetségésük hagyta cserben őket.

Van harmadik magyarázat is: hogy elérkezett a társadalmi megbékélés, Karácsony Gergely rálépett a békéltetés útjára, és ehhez kompromisszumokat kell kötnie, le kell nyelnie a békát. Olyan gesztusokat is kell tennie, amelyeket egyébként nem tenne az ember, ha nem élnénk hosszú ideje enynyire elviselhetetlen polgárháborús időket.

De mi is ennek a megbékélésnek a tartalma? Feloldódik a pró és kontra Wass Albert-dilemma? Aligha. Azok a nézeteltérések, azok az elvi szembenállások, amelyek miatt a korábbi konfliktusok kialakultak, amelyek a szimbolikus harcot éltették, nem oldódnak fel. Mert mindez nem a Wass Albert-dilemma, hanem a magyar társadalom küzdelme a nacionalizmussal, az antiszemitizmussal, az osztályharccal. Hosszas társadalmi munkára lenne szükség ahhoz, hogy a látszólagos megbékélés helyett valódi ki- és megegyezés szülessen. Traumakezelésre, társadalmi együttműködésre, kibeszélésre. Mindarra, amire nem volt példa a magyar társadalom történetében. (Talán utoljára 1867-ben, némileg, bizonyos feltételek mellett). Nincs kizárva, hogy ez a munka épp Budapesten, az új főpolgármester hivatali ideje alatt fog elkezdődni. Nem most, és nem így, ahogy ebben a nyilatkozatváltásban látni lehetett. Nem a felszínes, kényszeres, túltaktikázott bocsánatkéréssel.

A lehetséges menekülő útvonalat jelentené, ha végre sikerülne leszállni a kényszerpályákról, ha sikerülne az eddigi automatizmusok szerint működő szimbolikus politizálást valami másra cserélni. Nem más szimbólumokra. Más politikára.

A Wass Albert-ezés helyett Karácsony Gergely mondhatta volna azt is: mindent megtesz azért, hogy a város lakói alapos, széles körű vitát folytathassanak arról, milyen szobrokkal, utcanevekkel akarnak együttélni. Mindent megtesz azért, hogy ezeknek a vitáknak legyen szakmai hátterük, erkölcsi támogatottságuk. Hogy mindenki magáénak érezhesse a várost, ahol él. Hogy a viták révén születő szakmailag-etikailag hiteles, társadalmi konszenzust az önkormányzat tiszteletben tartsa és képviselje. Egy ilyen kulturális-társadalmi önismereti fórum elindítása, felépítése, az azon való részvételre való mozgósítás, tartalommal való feltöltése valóban egyedi és reménykeltő teljesítmény lenne.

Nem kell senkit meggyőzni arról, hogy Wass Albert náci, nem náci, jó vagy rossz. Ez amúgy is nyilvánvaló mindazoknak, akik ismerik a szövegeit. Addig a felismerésig kellene eljutni, hogy ezek a kérdések, Wass, Nyíró – és a szimbólumgyár többi terméke, ide eredetileg írtam egy jelzót, de a konfliktusoldás jegyében kitöröltem – mellett számtalan fontos más tartalom és más ügy, kérdés van. Például önkormányzati átadás-átvétel, kormányválság.

Érdekes, hogy Erdélyben a Wass-kultusz teljesen kiszorította Sütő Andrást a köztudatból. Gondolta volna ezt valaki 1990-ben, amikor a marosvásárhelyiek ezrei vonultak az utcára, hogy szolidaritást vállaljanak szeretett, tisztelt írójukkal? Nem telt el harminc év, és Sütő Andrást a marosvásárhelyiek (is) elfelejtették. Mert ilyen amúgy a kultusz. Wass Alberttel és a mostani irritáltsággal-lelkesültséggel is ez fog történni. Vagy kerül helyette egy másik idol, és ugyanúgy működnek tovább a

szimbolikus mechanizmusok, mint eddig. Vagy egyszer, végre valamikor sikerül lehozni a magyar kultúrát (vagy annak látszó valamit) a talpazatról, és sikerül élővé, használttá, olvasottá, hallgatottá, látottá tenni. A Lukács-szoborért folytatott lobbierkeseredését értem. De azt hiszem, a legtöbbet akkor lehetne tenni Lukács szellemi örökségéért, ha az olvasottságáért dolgozna az, aki tenni akar érte. Nota bene, Lukács kiváló példa: nem pusztán a személye mellett-ellen foglalnak állást az emberek. De az életművét sem fogadják el egységesen. Valamikor, a kilencvenes években még folyt eleven vita erről az életműről. Mára már csak a kétségbeesett kapaszkodás maradt a szoborba, illetve maradt a szobor hült helyén való dühöngés.

A legnagyobb veszély a társadalom pacifikálására – amely érthető igény, és elodázhatatlan cél – ha felszínes megalkuvásokba menekül bárki is. Ez csupán konzerválja a konfliktusokat, elfogadhatóvá teszi őket. Így születet meg a társadalmi béke illúziója, amely bármelyik percben elillanhat, hogy minden eddiginél súlyosabb konfliktusok következzenek.

A főpolgármesteri nyilatkozatok után olyanok mentegették a Wass Albert-életművet, akik korábban, gombnyomásra kiátkozták, a nevét se bírták látni. Most azonban úgy gondolták, az önkormányzati választási eredményt és az új főpolgármestert védik, ha elfogadóak, támogatóak Wass Albert általuk továbbra sem ismert életművével. Pedig körülöttük a közösség ugyanaz marad, amellyel el lehetett hitetni, hogy ez a kultusz a lényeges kérdés, hogy lényegesek az ilyen szimbolikus elköteleződések. Wass nevével lehet továbbra is mozgósítani. És egyre nagyobb kompromisszumokat lehet majd kikényszeríteni. Ma kérjünk bocsánatot azoktól, akiket bánt, hogy Wass náci vagy náci szimpatizáns. Holnap mondjuk ki, hogy a nácizmus elfogadható. Holnapután támogassuk a nácizmust. És azután vonjuk felelősségre azokat, akik nem támogatják a nácizmust.

Ez persze a vészforgatókönyv. És senki sem annyira pesszimista – én sem – hogy azt gondolja: tényleg ez vár ránk, és tényleg képesek lennénk erre. Eddig mindenesetre a pesszimistáknak volt igazuk. Úgyhogy felejtjük el a Wassról folytatott álvitát. És próbáljuk meg kimondani azt, amit ezzel lepleztünk, szembenézni azzal, ami mögötte van. Mindannyian: a Wass mellett és szemben állók, egyaránt.

A rendszertagadás viszontagságai

A liberális demokráciához való rendszertagadó és rendszerfejlesztő viszonyulás között van egy köztes állapot. Azok vannak ebben a köztes állapotban, akik a rendszertagadó diagnózist rendszerfejlesztő terápiával kötik össze. Mert mással nem tudják, noha szeretnék. Ők a félrealisták. Realisták, amennyiben belátják, hogy a liberális, tehát kapitalista demokrácia szociális és egalitárius (no meg etatista) irányban továbbfejlesztett változatánál nem tudnak jobbat javasolni, viszont ezt a realizmust nem érvényesítik elemző diagnosztaként, és ez utóbbi minőségükben a liberális demokrácia ellentáborát erősítik. Ezen ellentábor érvkészetét, szellemi és érzelmi erejét gyarapítják. Végső soron annak a szociálliberális kapitalizmusnak az esélyeit rontják, amelynél jobbat maguk sem tudnak ajánlani.

E köztes irányzat legfajsúlyosabb képviselőinek (mindenekelőtt Szalai Erzsébetnek) a nyomába lépett Scheiring Gábor most megjelent kötetével (*Egy demokrácia halála – Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*, Napvilág Kiadó, 2019, 344 o.).

A liberális és antiliberális világmagyarázó elméletek körében alaposan tájékozott és tájékoztató szerző ezen az elméleti-ismeretterjesztő szinten bizvást kielégíti az érdeklődő olvasót (például engem). De amit ezen elméletek felhasználásával a Magyarország jelenéig vezető útról mond, fölöttébb vitatható.

Az LMP országgyűlési képviselőjeként közlelő megismert, a magyarországi közéletből a nyugati tudományos világba kilépett, olasz, angol, amerikai egyetemeken kutató szerző tézise röviden a következő: A rendszerváltás után Magyarországon 2010-ig egy felülről létrehozott (ezért „szimuláltan”) demokratikus liberális versenyállam alakult ki, amelyből kiábrándult a munkásosztály és a nemzeti tőkésosztály is, ezek lázadása vezetett ennek a versenyállamnak és vele együtt a demokráciának a címben is jelzett halálához. E „félperifériás”, „függő fejlődésen” átesett és a „liberális modernizációs paradigma” jegyében fölépített versenyállam ellen azért lázadtak fel ezek az egyébként antagonisztikus osztályok, mert a transznacionális tőke uralkodott benne. Ennek uralma a piaci viszonyok között vele szemben esélytelen és a versenytől meg nem védett, „fejlesztő” állam által nem fejlesztett nemzeti gazdaságot elnyomta, ezáltal a gazdaság egésze dezintegrálódott, össze nem illő darabokra esett szét, s ennek következtében szétesett maga a társadalom is. Szétesett mint érzelmi, morális és létbiztonságot nyújtó szolidáris közösség, és az ennek hiányát olyannyira megszenvedő munkásosztály, a „nemzet” ennek helyreállítását ígérő, jobbról felhangzó hívószavára „neonacionalista” fordulatot hajtott végre – így fordult át a baloldaltól a jobboldalra. A nemzeti burzsoázia pedig szintén átállt a baloldaltól a

jobboldalra, amely azt a védelmet és támogatást ígerte neki a transznacionális tőkével szemben, amelyet a baloldaltól nem kapott meg. Ez a kettős lázadás alapozta meg „az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedését Magyarországon”. A felhalmozó állam a polgári demokrácia előtti kapitalizmus modelljét követi, és autoriter hatalomgyakorlással biztosítja az eredeti tőkefelhalmozást a nemzeti burzsoáziának az ő oldalán álló, de legalábbis néki behódoló része számára (miközben igazából továbbra is fenntartja a transznacionális tőke dominanciáját); a munkásosztályt pedig a „nemzeti összetartozás” érzelmi kötőerejével tartja maga mögött.

A könyv pesszimista végkövetkeztetése ez: „A felhalmozó állam a tőkésosztály széles rétegének támogatását élvezi, ezért lényegesen stabilabb, mint egy pusztán politikai elnyomásra épülő korrupt, ragadozó állam. A nacionalizmus pedig továbbra is vonzóbb politikai identitás a munkásosztály és az underclass körében, mint a nemzetközi integráció technokrata modernizációs narratívája.” Orbán Viktor rendszere ily módon „»fent« is, »lent« is be van ágyazva a magyar társadalomba”. Ráadásul az európai nagytőke érdekeivel egybeeső, jelentős mértékben annak kedvező EU-támogatások is a rezsimet erősítik. A rendszer meggyengüléséhez olyan külső és belső feltételek kellenének, amelyek teljesülése egyelőre nem látható. Csak egy külső gazdasági válság vagy az uniós források elapadása teremthetne új helyzetet. És erre kellene a belső ellenzéknek készülnie. Scheiring Gábor szerint csak hosszabb távon lehet „Magyarországot visszaterelni

egy demokratikusabb és szolidárisabb fejlődés útjára”. Azok számára, akiket ez a konklúzió elkeserít, Polányi Károly szavait ajánlja vigasztként a szerző: „A társadalom valóságának türelmes elfogadása rettenthetetlen bátorságot és erőt ad az embernek, hogy megszüntessen minden megszüntethető igazságtalanságot és szabadsághiányt.”

Az a kérdés, valóban olyan-e (és olyan volt-e) a társadalom valósága, amilyenek ez a könyv leírja, és jól látja-e a szerző, hogy hol van az igazságtalanság és a szabadsághiány megszüntethetőségének a határa. Van okunk ebben kételkedni.

A közelmúltra vonatkozó kritika hiányosságai részben a múltra irányuló kritika hiányosságaiból következnek.

A szerző azt állítja, hogy a hetvenes évek második felében kezdődött az átmenet a szocializmusból a kapitalizmusba. Az átmenet kezdetét bármire rá lehet fogni. Például az egyéni gazdálkodókra, a maszek kisiparra, a kolhozrendszerből eltávolodó szövetkezetekre is rá lehetett mondani, hogy napról napra újratermelik a kapitalizmust. De kapitalizmust emlegetni ott, ahol a külföldi nagytőke részesedése csekély, és a nagyipar döntően állami tulajdonban van, komolytalan. Ráadásul még a piaci fundamentalizmus is eluralkodott volna a szerző szerint a nyolcvanas évek második felében, miközben a piaci mechanizmusok működésének legalapvetőbb feltételei – legkivált a profitorientált magántőke – jelen sem voltak, az állami tulajdon meghatározó szerepének fölszámolása szóba sem került, viszont az évtized közepén, az 1985-ös pártkongresszuson éppen reform-

ellenes gazdaságpolitikai fordulatot hajtottak végre, amelynek aztán, mint minden ilyen fordulatnak, igen súlyos következményei lettek. Olvashatjuk, hogy „Magyarországon a szocialista újraelosztó állam a 70-es évek végére egyértelműen a válság jeleit mutatta”. De ennek a válságnak a rendszerben rejlő strukturális okait a szerző nem kutatja. Nincs alátámasztva (két szakirodalmi utaláson kívül) semmivel az az állítás, hogy az államszocializmus összeomlása, noha mindenhol bekövetkezett, nem volt szükségszerű, és arra sem kapunk választ, hogy végül is pozitív fejleménynek kell-e tartanunk a pártállami diktatúra összeomlását, amely mégiscsak a demokrácia megszületését jelentette, ami a szerző számára fontosnak tűnik, hiszen máskülönben aligha keresné elkövetetten halálának okait.

A létezett szocializmus alapvető szervei bajaival, amelyeket sehol nem élt túl (legalábbis úgy nem, hogy ne ment volna át államkapitalizmusba), a könyv érdemben nem foglalkozik. Kornai János alapvető művei közül *A hiány* még az irodalomjegyzékben sem szerepel, a *The Socialist System* ott igen, de lényegében csak ott. Egy olyan könyvben, mely igen sok szerző igen sok tézisét ismer-teti, a legnagyobb hatású magyar közgazdász alapvető állításainak nem jutott hely. Nem az a probléma, hogy ezekkel Scheiring Gábor nem ért egyet, hanem az, hogy érdemben nem is viszonyul hozzájuk. Nem cáfolja, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyja őket. A hiány, a puha költségvetési korlát fogalmi lényegében elő sem kerülnek.

A szerző szerint „egy megreformált iparpolitika továbbélését nehezí-

tette az is, hogy a 80-as évek végén súlyát veszítette az Ipari Minisztérium, valamint az Országos Tervhivatal. Ezzel már a szocializmus idején megszűnt a legfontosabb fejlesztő állami eszköz, az autonóm, iparpolitikai orientációjú gazdaságfejlesztő csúcsszerv.” Nem hiszünk a szemünknek! Az Országos Tervhivatal és egy minisztérium mint autonóm (!!!) intézmény! A pártállamban! Tegyük föl – bár nehéz –, hogy a szerző nem tud a politikai erőviszonyoknak közvetlenül kitett és a racionális gazdálkodás szempontjait félreállító tervalkurendszeréről, amelynek hatalmas irodalma van. De arról azért mégsem lehet nem tudni, hogy egy minisztérium és a kormányzásban kulcsszerepet betöltő állami csúc-szerv semmilyen rendszerben nem lehet autonóm, de a pártállamban eleve meghirdetett sarkalatos elv volt a pártirányítás érvényesítése – tehát az autonómia kizárása – minden politikai intézményben.

Kína pozitív példaként bukkan fel: „Érdemes ezzel szemben összevetni [ti. a 80-as évek magyar gazdaságpolitikájával – R. S.] a fokozatosság elvét folyamatosan szem előtt tartó Kína történetét.” Miről beszélünk? Arról a Kínáról, ahol a reform negyven éve után az egy főre jutó GDP a magyarnak alig a fele? És ez jelentősen nem is változik, mivel a magyar és a kínai GDP növekedése között most már alig van különbség (ott 6 százalék, nálunk 5, és amitől az itteni, attól az ottani is csökkenni fog). Kína kifejezetten antiszociális állam, a jóléti államok ellenpólusa, ahol a közszolgáltatásokra, szociális célokra a GDP olyan csekély részét költik el, hogy azt Európában elképzelni sem tudjuk. Az extenzív növe-

kedés lehetőségeinek kimerüléséig a kínai növekedés egyebek között azért volt látványos, mert a GDP olyan hatalmas részét fordították tőkefelhalmozásra, beruházásra, és olyan kis részét engedték elfogyasztani, hogy az a világ gazdaságtörténetében egyedülálló. (L. Kornai János: *Példaképünk: Kína?*. In *Láttelel*, 97–115. o.) Ezért lenne érdemes egy stabilizálódott, tömegvérengzésre képes, a tibeti és ujjur kisebbséget brutálisan elnyomó diktatúra példáját tekintetbe venni?

Nem derül ki igazán, hogy a szerző pontosan mit és miért nevez neoliberalisnak. Ez olyan szitokszóvá vált, amelynek a használati köre parttalanná tágult, immáron a liberalizmus csaknem minden változata belefér, és a neo-előképző mintha csupán arra szolgálna, hogy elfedje használója antiliberalis pozícióját, miután még mindig nem kellemes minden tekintetben antiliberalis pozícióban mutatkozni. Ebben a könyvben is így, szorosabb definíció nélkül használtatik ez a jelző. Továbbá bizonyításra nem szoruló, axiomatikus kiindulópont az is, hogy válságban van a liberalizmus, a nyugati típusú társadalmi rendszer, és leépült a jóléti állam. A válságretorika örök a sajtóban is, a társadalomtudományban is. A Nyugatnak az előző század elején is, sőt már a tizenkilencedikben is bealkonyult, de azért igényes elemzőnek mégsem kellene a válság szót anélkül használnia, hogy megmagyarázná, miért véli válságban lévőnek a világ legfejlettebb és legjobb módon élő államainak túlnyomó többségét, és mit jelentene a jóléti állam leépülése, amikor az állami újraelosztás ezekben az országokban továbbra is igen magas, és sehol sem

mutatott brutális mértékű csökkenést; ez az újraelosztás továbbra is jelentős részben a közszolgáltatások finanszírozására és jóléti kiadásokra szolgál, és nem tapasztalható a szegénységben élő emberek számának megugrása sem.

Kulcsfogalomként szerepel a „függő fejlődés” is. Ezzel azonban az a probléma, hogy csak függő fejlődés van. A világgazdaságtól, világtóktól, a határokon átáramló tóktól és multinacionális cégektől független fejlődés per definitionem sehol sem lehetséges. A függőségen belüli minőségi szintekről természetesen érdemes beszélni. A szerző igazából erről is beszél, és a félperiféria sajátosságaihoz valóban hozzá lehet kapcsolni a függés sajátosságait, de a szóhasználat mégis azt sugallja, hogy függő és független államok állnak egymással szemben, és értelme volna ebben a vonatkozásban a függetlenségi retorikának, holott nincs.

A következő kétes fogalom a „szimulált demokrácia”. Ez nem azért kétes, mert nincs ilyen, hanem mert Magyarország történelmének arra az egyetlen korszakára alkalmazza a szerző, amikor nem szimulált demokráciában éltünk, ti. a 2010 előtti két évtizedre. A lakosság többségét a választásokból és a közéletből kizáró dualista Magyarországra, a nyílt szavazásos autoriter többpártrendszerre a két világháború között, a szigorúan korlátozott, kényszerkolicációs többpártrendszerre a háború után, a „proletárdiktatúrával” társított „népi demokráciára” és a 2010 után kiépített rendszerre egyaránt bizvást mondható, hogy szimulált. De az 1990 és 2010 közöttinél kevésbé szimulált demokrácia soha nem volt Magyarországon. Csupán egyet-

len tényezőre alapul az az állítás, hogy ekkor szimulált demokrácia volt itt. Arra, hogy ez a demokrácia felülről jött létre. Ez tény. De miért következne ebből a demokrácia szimulált volta? Ezen az alapon például Németországot vagy Olaszországot is szimulált demokráciának kellene tartanunk. Ha Scheiring következetes lenne, akkor könyvének azt a címet adta volna, hogy Egy szimulált demokrácia halála, és akkor nem is lenne mit sajnálni a halálán. A pártállami diktatúrát is felülről hozták létre. Ettől az még nagyon is valóságos diktatúra volt.

Azt nem mondhatjuk, hogy a munkásosztály fogalma definíció nélkül használható a műben. Részletes magyarázatot kapunk arra, hogy a szerző miért tartja ezt a fogalmat kiemelt fontosságúnak, de ez a kép zavaros. Van egy tágabb értelmű munkásosztály-fogalom, amelybe beletartozik munkavállalóként az egész technokrácia, melyet az érdekei inkább a tőkésosztályhoz kötnek, és van egy szűkebb értelmű munkásosztály-fogalom, amelybe azok tartoznak, akik „megélhetésük biztosítása érdekében kénytelenek saját munkaerőjüket áruba bocsátani, és nem rendelkeznek jelentős mértékben sem gazdasági, sem kapcsolati, sem tudástőkével”. A munkásosztályról még megtudjuk, hogy nem is egységes, nincs is feltétlenül osztálytudata, az osztályhelyezete

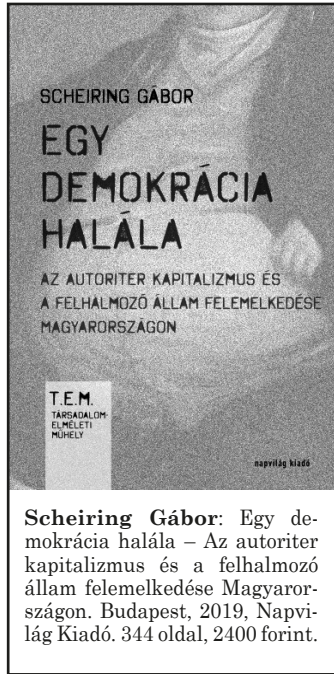
nem determinálja, legfeljebb valószínűsíti politikai és kulturális jellemzőit. Csak azt nem tudjuk meg, hogy egy ilyen heterogén munkásosztálynak, amelyről Scheiring is megírja, hogy nem egységes érték-

közösség, hogyan lehet meghatározott „morális ökonómiaja”, vagyis egységes és normatív ítélete arról, ahogy a társadalomban az anyagi és szimbolikus javakat elosztják.

A könyvből az a kép kerekedik ki, hogy a liberális modernizációs paradigma kül- és belföldi képviselői foglyul ejtették a különböző kormányokat, így alakították ki a „versenyállamot”, amely nem volt se fejlesztő, se szociális, ezért bukatta meg a fellázadt munkásosztály és a nemzeti tőkésosztály –

a (szimulált?) demokráciával együtt.

A könyv negyedik fejezete bemutatja, miként építették és tartották fenn a különböző kormányok ezt a „versenyállamot”. Ez a bemutatás azonban eléggé egyoldalú. Az első szabadon választott kormány például azért alkalmazott volna „intézményi sokkterápiát”, mert „Bod Péter Ákos mellett a gazdaságpolitikában meghatározó szerepet jutott néhány fundamentalista piaci modernizátornak, mint amilyen Rabár Ferenc vagy Kupa Mihály”. Rabár Ferenc csupán néhány hónapig volt az Antall-kormány tagja, és éppen azért mondott le, mert Antall elvetette az elképzeléseit.

Scheiring Gábor: Egy demokrácia halála – Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon. Budapest, 2019, Napvilág Kiadó. 344 oldal, 2400 forint.

Annyi ideig, mint ő, az ellenkezőképp fundamentalista Matolcsy György is benne volt abban a kormányban. A Kupa-programot pedig elszabotálták, Kupát magát eltávolították a Pénzügyminisztérium éléről. Utódjáról, Szabó Ivánról és tétova gazdaságpolitikájáról, amely az adósságállomány további véstes felduzzadásához vezetett, egyetlen szó sem esik. Botos Katalinról csak azt tudjuk meg, hogy az összetartó pénzügyesek ellenállása miatt nem lehetett ő a pénzügyminiszter, de azt már nem közli a szerző, hogy pénzügyminisztériumi államtitkárként és tárca nélküli miniszterként nagyon is jelen volt a gazdaságpolitikában, és neki is szerepe volt abban, hogy a Horn-kormány olyan rossz állapotban vette át az ország kormányzását.

84

Azt, hogy Kupa milyen jó példa a „multik-bankok-gazdaságpolitika” összefonódására, egyebek között azal érzékelteti Scheiring, hogy dolgozott a Pénzügykutató Intézetben és az EBRD-nél (az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknál). Nos, a Pénzügykutatóban Szalai Erzsébet és Matolcsy György is dolgozott, ez utóbbi az EBRD-nél is, akárcsak (a könyvben a piaci fundamentalistákkal szembeállított) Bod Péter Ákos. Ennyit az életrajzok jelzésértékéről, amelyre a könyv számos ponton támaszkodik.

A tartalomjegyzék a negyedik fejezetnél a kormányokat így sorolja fel: „1990–1994: MDF; 1994–1998: MSZP–SZDSZ; 1998–2002: Fidesz; 2002–2010: MSZP–SZDSZ”. Mint látjuk, csak az MSZP-nek van koalíciós partnere. (Annak még tovább is, mint a valóságban, hiszen 2009-ben az SZDSZ kilépett a kormányból.) Az

MDF-nek és a Fidesznek nincsenek koalíciós partnerei. A kisgazdapárt (FKGP) a szerző számára nem létezik. Ahogy maga a mezőgazdaság sem. Az egész elemzés teljességgel mellőzi a mezőgazdaságban történeteket és azok hatását a rendszerváltás utáni Magyarország történetének alakulására és a 2010-es fordulatra. Mintha a Fidesz hatalmának legerősebb bázisa nem éppen a vidék lenne. Az FKGP kényszerítette ki azt a reprivatizációt a mezőgazdaságban, amelyet az összes párt ellenzett, de a liberális pártok leginkább. A termőföld ügyében mindvégig antiliberális szabályozás érvényesült a „versenyállamban”, a jogi személyek tulajdonszerzését kizárták, a külföldi tőkét távol tartották, a nagyüzemi gazdálkodás hosszú távú biztonságának feltételeit nem biztosították. Minderről azonban nem esik szó, mert nem illik bele a képbe.

Scheiring Gábor cáfolni véli „a liberális modernizációs paradigma” „egyik legfőbb közös pontját”, miszerint a liberális piaci modernizáció és a liberális demokrácia kölcsönösen elősegíti egymást. Bemutat egy grafikont is, amely ezt a tételt alátámasztja. Ezen azt látjuk, hogy minél jobb helyen áll egy ország az EBRD gazdaságireform-indexe szerint, annál jobb helyen áll a Freedom House szabadság-indexe szerint is. És a csúcson a mindkét index szerint a legjobban teljesítő Magyarország áll. 1998-ban. A cáfolat egy másik ábrára épül, amely azt mutatja, hogy Magyarország mennyire lecsúszott a Freedom House szabadság-indexe szerint 2006–2018 között, de leginkább 2010 után. Csakhogy ez éppen azt erősíti meg, amit a szerző cáfolni vél. A lecsúszás akkor

kezdődött, amikor a gazdaságpolitika antiliberális fordulata az első Orbán-kormány működésének második felében megkezdődött, a Medgyessy-kormány alatt folytatódott, a Gyurcsány-kormány 2006-ig „nem csinált semmit”, utána pedig jöttek az antiliberális gazdaságpolitikai fordulatból következő, megkésett és ettől még súlyosabb kényszerintézkedések, a fölfordulás, a válság, megbénult a kormány. 2010-től pedig történt, ami történt.

Az 1994–1998-as ciklus viszont, noha ez a szerző figyelmét elkerülte, a legpregnansabb módon igazolta a liberális gazdaságpolitika és a liberális demokrácia közötti pozitív összefüggést. Ebben a ciklusban folyt a legliberálisabb gazdaságpolitika, és a demokrácia minősége szempontjából is ez a ciklus volt a legjobb. Ekkor biztosították legteljesebben az ellenzék jogosítványait, ekkor érvényesültek leginkább a szabadságjogok, ekkor volt a közmédia a legkiegyensúlyozottabb, ekkor született konszenzusos médiatörvény, ekkor kötötték négyötödös többséghez az alkotmányozást. Így jutottunk a csúcra a fentebb említett 1998-as ábrán.

Nem biztos, hogy a munkásosztály és a nemzeti tőke irányváltásával kapcsolatban a lázadás szerencsés kifejezés (bár a „fülkeforradalomhoz” kétségtelenül illik), de ez nem lényegi kérdés. Az is kétséges, hogy van-e a munkásosztálynak tipikus attitűdkészlete, és annak bemutatására alkalmas-e egy nem reprezentatív, 82 fős mintán végzett mélyinterjú vizsgálat kétezer oldalas gépelt szövegéből a szerző által kiválogatott húsz-egynéhány oldalas idézetgyűjtemény. De ezzel sem

érdemes sokat foglalkozni, hiszen ezek a szövegek ismerős paneleket tartalmaznak, a kádári diktatúra utáni nosztalgiát tükrözik, az pedig kétségtelen, hogy ez a nosztalgia egy ideig az MSZP-t erősítette, egy idő óta pedig a Fideszt erősíti.

Az olvasót drámai hatású idézetekkel meg lehet sorozni, de aki nem kíván félrevezető befolyással lenni az olvasóira, az azért szembesíti ezeket az idézeteket az objektív tényekkel. A *Mozgó Világ* 2011/6. számában Szalai Erzsébet és Vásárhelyi Mária kutatásai alapján írtam erről. A többi között ezt: „Ezeknek a fiataloknak mindössze 7 százaléka véli úgy, hogy családja a rendszerváltás után jobb anyagi helyzetbe került, s nyolcszor ennyien, a megkérdezettek 56 százaléka gondolja, hogy rosszabbra, a többiek pedig azt mondják, hogy nem változott. Nem tudjuk, miként alakult ezeknek a családoknak a helyzete valójában, de alapos okkal vélhetjük, hogy a fiatalok sem tudják. A megkérdezetteknek rangsorolniuk kellett az egyes történelmi korszakokat aszerint, hogy mikor ment a családnak jobban és rosszabbul. Ezek szerint a kilencvenes évek lettek volna a legjobbak, amikor a jövedelmek és juttatások reálértéke a GDP-vel együtt hatalmasat zuhant, milliók veszítették el a munkahelyeiket, és még a Bokros-csomagnak is csak a terheit érzékelhették a családok. Azután jön sorrendben a Kádár-korszak, a Horthy-korszak, és még a Rákosi-korszak is megelőzi a 2002–2009-es időszakot, amikor a reáljévedelmek igen jelentős mértékben emelkedtek.” Itt Vásárhelyi Mária 18–30 éves fiatalok körében végzett 2009-es vizsgálatáról volt szó. „A fiatalok nemcsak benyalták azt az

otromba 2006-os fideszes hazugságot, hogy »rosszabbul élünk, mint négy éve«, de még ki is terjesztették: rosszabbul élünk, mint hatvan éve, mint nyolcvan éve!» Ebben a cikkben foglalkoztam Szalai Erzsébet 25–35 éves „késő fiatalokat” vizsgáló mélyinterjúj felmérésével is, amelyből az derült ki, hogy a baloldali és jobboldali rendszerkritikus késő fiatalok hasonlítanak egymáshoz abban, „hogy a rendszerkritikájuk semerre nem mutat túl önmagán, nem kapcsolódik hozzá semmilyen alternatív jövőkép. Ebből a hiányból a jobboldalon úgynevezett antientuziaszta habitus lesz: az antientuziaszta nem eszméért lelkesedik, a lelkét a negatív érzelmek uralják, közéleti aktivitásának fő motivációja az általános tagadás, a különböző embercsoportokra irányuló gyűlölet.”

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy azoknak a számottevő gazdasági, kapcsolati és tudástőkével nem rendelkező munkavállalóknak, akikből Scheiring meghatározása szerint a szűkebb értelemben vett munkásosztály áll, kitüntetett szerepük volt a „fülkeforradalomban”, és van az autokratikus hatalmi rendszer fenntartásában.

Scheiring Gábor életkoránál fogva belefért volna 2009-ben a fiataloknak abba a mintájába, amelyet Vásárhelyi Mária vizsgált. Tájékozott közgazdászként bizonyára reálisabb válaszokat adott volna, mint a megkérdezettek többsége, de a 2008-as válság előtti jelentős életszínvonal-emelkedést valószínűleg az ő válasza sem tükrözték volna. Művének az a sugallata, hogy a rendszerváltás 2010 előtt igen csekély mértékben emelte az életszínvonalat a Kádár-korszakhoz képest. Ezt így érzékel-

teti: „Egy évvel Orbán Viktor 2010-es hatalomra jutása előtt az egy főre jutó reálkereset mindössze 11%-kal haladta meg az 1978-as szintet.” Ha ezen adat mögé nézünk, ugyanazt a forrást használva, mint a szerző, akkor a következőket látjuk: a KSH adatai szerint az 1960-as szintet 100 százaléknak véve a reálkereset 1978-ban 163 százalék volt, de a pártállami diktatúra kimúlásakor, 1990-ben már csak 142 százalék. Ez esett le a tranzíciós válság során 112 százalékra, és onnan emelkedett fel 2010-re 174 százalékra!

A Kádár-korszak rovására írható tehát tizenkét év alatt a 21 százalékos csökkenés, és a liberális demokrácia javára írható húsz év alatt a 32 százalékos növekedés, miközben az ország súlyos tranzíciós válságon is átesett. Miután pedig átesett rajta, nem egészen másfél évtized alatt a reálkereset 62 százalékos növekedését produkálta. És ebben már a 2006 utáni megszorítások is benne voltak a 2008-as válsággal együtt.

Ennek fényében nem tűnik igazán meggyőzőnek az a feltételezés, hogy a munkásosztály a borzalmasan romló helyzete miatt pártolt volna át a „jobboldalra”.

Ami pedig a nemzeti tőke lázadását illeti: „2002 és 2010 között a baloldali kötődésű milliárdosok száma folyamatosan csökkent, míg a jobboldali kötődésűek száma növekedett.” Ezt olvassuk. De ezen állítás fölött az ábrán nem ezt látjuk! Hanem azt, hogy 2005 és 2009 között a baloldali kötődésűek száma nőtt, a jobboldaliaké meg csökkent, s a két csoport között a különbség mindössze három darab milliárdos volt. A jobboldali milliárdosok száma éppen 2010-ben ugrott meg, a Fidesz győzelme után

vagy legalábbis az előre látható jelentős győzelem küszöbén. Vagyis nem azért győzött a Fidesz, mert a nemzeti tőke mögé állt, hanem azért állt mögé a nemzeti tőke, mert győzött. Aztán persze szépen megnőtt a jobboldaliak száma a száz leggazdagabb között, mert a hatalom jutalmazta azokat, akik mögé álltak, és büntette azokat, akik nem. Ennek az opportunizmusnak a lázadáshoz sok köze nincs. De a multimilliárdosok egyébként is olyan kevesen vannak, hogy a grafikonon kimutatott irányzatok csupán néhány ember mozgását jelzik. Ráadásul a száz leggazdagabb többségét a szerző sem tudta besorolni egyik táborba sem.

Kérdés, hogy mitől lenne olyan döntő jelentősége a tőkés állampolgárságának vagy pláne nemzeti identitásának. Az antikapitalista válasz erre az, hogy semmitől. Minden tőkés ellenség. A nacionalista válasz pedig az, hogy azért, mert a nemzet az első. De hogy Scheiring válasza mi, az igazából nem derül ki.

Össze is mosódik két dolog, a külső és belső versenyképesség kérdése. Ha a belföldön előállított kínálat nem versenyképes a külföldön előállítottal, annak hátrányai egyértelműek. Kívülről jön be a termék, kívülre megy ki az ellenértéke. Ha ebben a vonatkozásban védi bürokratikus eszközökkel a belföldi termelőket az állam, annak a haszna világos, legfeljebb szemben áll vele a kára, például a hasonló jellegű ellenintézkedések, amelyek egy adott országainál és méreteinél fogva nyitottságra ítélt országot nagymértékben sújthatnak. A mi esetünkben az EU-tagsággal és -támogatásokkal járó előnyök elvesztését is a károk között kell számon tartanunk, amennyiben

a honi gazdaság védelmében az állam túl akarna lépni azokon a szűk kereteken, amelyeket az EU szabályai meghatároznak.

De ha a magyar állam keretei között a külföldi illetőségű versenyképesebb tőkés állít elő versenyképesebb terméket, akkor az miért nem jobb, mint ha belföldi illetőségű tőkés állít elő kevésbé versenyképes terméket? Hiszen ebben az esetben a külföldi illetőségű tőkés a belföldi gazdaság versenyképességét erősíti, külkereskedelmi mérlegét javítja, bevételeit növeli.

Ha egyébként nem tudnánk, ebből a könyvből is értesülhetünk arról, hogy a transznacionális vállalatok magasabb technológiai szintje magasabb színvonalú munkaerőigényt jelent, a fejlettebb technológia révén pozitív a tőkevonzó hatása; a külföldi tulajdonszerzés 12–27 százalékos béremelkedéssel jár együtt, „a külföldi tulajdonú társaságoknál alkalmazottak bére 50%-kal haladta meg a magyar tulajdonú cégeknél alkalmazottak bérét 1998-ban”, „a transznacionális vállalatoknál a kollektív szerződéssel való lefedettség az átlagos aránynál magasabb, emellett e cégek többet fordítanak oktatásra, illetve átlagban a munkabiztonsági és egészségügyi színvonal is jobb a transznacionális vállalatoknál, mint magyar társaiknál”. Akkor miért lenne a magyar munkásosztály érdeke, hogy kisebb arányban legyenek jelen ilyen transznacionális cégek, és nagyobb arányban a másmilyenek? És a munkások számára előnyösebb cégekkel „fejlesztő” állam miért kevésbé fejlesztő, mint a munkások számára kevésbé előnyös cégekkel fejlesztő állam? Egy cég tulajdonosa bármikor változhat, akár egy sze-

mélyről, akár különböző illetőségű magán- és jogi személyek halmazáról legyen szó. Bármilyen állampolgárságú és nemzetiségű egyén eladhat és vehet bármilyen állampolgárságú és nemzetiségű egyéntől bármit, viheti a pénzt ki az országból, hozhatja be az országba. Az OTP éppúgy a transznacionális tőke része, mint az Erste Bank. Az állam által fejlesztett nemzeti tőkéből bármikor lehet nem nemzeti tőke, és fordítva.

Ha az állam átlátható és egyértelmű szempontok szerint, normatív módon fejleszt (támogat és kezdeményez), akkor a nemzetiségnek, állampolgárságnak nincs jelentősége. Ha diszkrecionális döntésekkel fejleszt, osztja a pénzt és az ésszt, akkor bárminek lehet jelentősége, viszont ebben az esetben szabad az út az önkényes hatalmi döntések előtt. Ez utóbbinak pedig ugyanolyan ártalmi vannak nemzeti kedvezményezett és transznacionális kedvezményezett esetében.

Voltaképpen Scheiring meghatározásából is az következik, hogy nem a tőke nemzeti, avagy transznacionális volta az érdekes, hanem az, hogy a helyi gazdaság része-e. Az a tőke, amely az ország adórendszere szerint fizet adót, az ország törvényei szerint működik, a helyi gazdaság tőkéje. „A fejlesztő állam célja olyan új komparatív előnyök intézményesítése, amelyek lehetővé teszik, hogy a helyi gazdaság szereplői a nemzetközi munkamegosztás leginkább jövedelmező szegmenseire specializálódjanak. [...] A fejlesztő állam tehát egy kapitalista állam, és a felhalmozás elsődleges mechanizmusának a piacot tekinti, de a piacokat ne tekinti eleve adottnak, hanem a piaci viszonyok, a gazdaság szerkezeté-

nek cselekvő formálására törekszik. Ennek érdekében a cselekvő állam korlátozza a tőke, a transznacionális és nemzeti tőke rövid távú érdekeit egyaránt, hogy így legyen mozgásterre hosszú távú szempontok érvényesítésére.” Mindebből egyáltalán nem következik, hogy a tőke „nemzeti” voltának jelentőséget kellene tulajdonítani. Egyébiránt pedig azt is olvashatjuk ezen a helyen, hogy a fejlesztő állam feltétele „a szervezett, egységes és erős állami bürokrácia” és „az állam megfelelő pénzügyi kapacitása”. Hát, ha valahol, akkor az összeomló, hatalmas adósságot hátrahagyó pártállami diktatúra romjain, a kiépítés alatt álló demokráciában hiányoztak ezek a feltételek. Ezen feltételek és persze a honi tőkés hiányáról a pártállami diktatúra gondoskodott. Viszont e feltételek sokkal rosszabbak lettek volna, ha a nagyobb mértékű fokozatosság jegyében még tovább és még nagyobb mértékben támogatták volna a versenyképtelen állami vállalatokat, és a transznacionális tőkét nagyobb mértékben tartották volna távol az országtól.

A Scheiring által leírt fejlesztő állam a szovjet blokkban egyedül a volt NDK területén működhetett, miután az a liberális kapitalista Németország része lett.

Ha Scheiring komolyan számításba veszi az adott történelmi feltételeket és kényszereket, akkor alighanem belátja, hogy a fejlesztő állam feltételeit csak egy versenyállam teremthette volna meg, ha nem térítik le 2000 környékén a pályájáról.

„A függő fejlődés demokratikus stabilizálásához... fejlesztő államra és képességfejlesztő szociális államra egyaránt szükség van.” Ez a

mű rendszertagadó szellemben és hevülettel előadott rendszerfejlesztő ajánlatának a lényege. Ehhez állítólag Csehország és Szlovénia került volna a legközelebb, de Magyarország 1998-ban a demokrácia stabilizálásához ezeknél közelebb állt anélkül, hogy fejlesztő állam lett volna. Ezt a könyvben található, fent említett ábra is igazolja.

De a 2010 előtti állam nemcsak fejlesztő nem volt (az nem is lehetett), de szociális sem, és ez az igazán súlyos kérdés. Amikor Magyarország gazdasági tekintetben leginkább rendben volt (már persze a körülményekhez, a feltételekhez és a múltjához képest), szociálisan akkor sem volt rendben. A pártállami zsákutás fejlődés és a tranzíciós válság áldozatainak rehabilitálására nem volt képes, nem volt komoly szándék sem, és ennek valóban jelentős szerepe volt abban, ami a későbbiekben történt.

Hogy miként kellett volna a fejlesztő és szociális állam feltételeit megteremteni, erről Scheiring lényegében semmit sem mond. A szociális érzékenység sajnos túlságosan erősen kapcsolódik a rendszerváltás óta az antiliberális felfogáshoz, ezért a szociális államnak leginkább csak

az a jobboldali szociáldemokrata változata él (illuzórikus) vágyképként a közgondolkodásban, amely a szociális újraelosztás szociális jellegét feloldja, a középosztályt is átfogó (sőt, azt kedvezményező), nagy és átfogó juttatási rendszereket feltételez, amelyek a legjobb módú országok számára is igen nagy terheket jelentenek.

Jellemző, hogy ebben a szociális szempontot olyannyira hangsúlyozó műben a rászorultsági elvű újraelosztás elve még kritika tárgyaként sem merül föl. A rászorultsági elvű, távlatos, fejlesztő szociálpolitikának volt Magyarországon jelentős iskolája. A Kemény-iskola, amely a demokratikus ellenzékhez és az SZDSZ-hez kapcsolódott, már 1989-ben kidolgozott egy távlatos, a liberális gazdaságpolitikával összeférő szociálpolitikai koncepciót, sőt azt feltételezte. E koncepciónak a szociáldemokrata illúziókat kergetők szemében éppen az volt a bűne, hogy a liberalizmussal volt kompatibilis. A liberális pártnak pedig az volt az elévülhetetlen bűne, hogy ezt a liberális szociálpolitikai irányzatot kivette magából. Szociálliberálisokból ma éppoly kevés van a magyar közéletben, amilyen sokakat neveznek így – merő félreértésből.

A jeruzsálemi Szentély egy 16. századi metszetsorozat nyomán

90

A Jeruzsálembe látogatók a város ókori topográfiájáról fél évszázad óta leginkább a külvárosi Holyland Hotel kertjében 1966-ban felállított, 2006 óta az Israel Museum területén, a holt-tengeri tekercek szomszédságában megtekinthető, 1:50 léptékű kő-márvány modell alapján alkothatnak képet. A munka alapjául Josephus Flavius római történetíró személyes élményeken is alapuló leírásainak és más történeti forrásoknak a tudományos elemzése, továbbá a régészeti feltárások leletei szolgáltak. A modell a Jeruzsálemnek a rómaiak által 70-ben történt elpusztításáig tartó „második templom periódusának” városképét ábrázolja, amelynek meghatározó eleme volt a babiloniak által megsemmisített első, salamoni templom helyén felépült, a korszak végére Nagy Heródes által monumentálissá kiépített és a rómaiak által ismét lerombolt második Szentély.

Jeruzsálem minden időben óriási kihívást jelentett ott élőknek, onnan elszármazóknak, oda visszatérőknek és a csak oda vágyóknak is. Ennek részeként a város több évezredes történetének – kultúrtörténetének – egyik fontos rétegét alkotják a rekonstrukciók sorozatai. A rekonstrukciók az ókorban a zsidók főtemploma rögzült helyén egymást követő újjáépítéseket jelentették: a lerombolt salamoni templom helyett a Babilonból visszatérő zsidók előbb egy kisebb építményt emeltek,

amelyet egyre bővítve érték el végül a Biblia híradásai szerint is a salamoni épületet követni vágyó heródesi második templom kiterjedését. A középkorban a rekonstrukciók áttérték Európába: az újtestamentumi események helyszíneit építették sorra, a Szent Sír-templom másolatai, utánérzései töltötték meg a keresztény egyházakat Magdeburgban, Bolognában, Konstanzban, az újkorban már Szent Sír-kápolnák épültek a Kálvária-együttesek lezárásaképp. Ez a folyamat még független volt a tudománytól, de a hitelesség igényétől nem: az építetők, az építészek egy része nehéz utazást, sok veszélyt is vállalva egyenesen az épületek helyszíni tanulmányozása alapján dolgozott, így a 11. század első harmadában tevékeny Meinwerk paderborni püspök Wino helmarshauseni apátot a Szent Sír-templom másolataként emelt, ma csak ásatási alaprajz alapján ismert, paderborni Bußdorfkirche építése előtt Jeruzsálembe küldte, hogy hozza el a Szent Sír-templom „mértékeit”. Mások a középkori helyszíni beszámolók, korai „útikönyvek” leírásai, illusztrációi alapján építkeztek. Amikor leginkább a falkép- és táblaképfestészetben a két dolog összekapcsolódott, és a Mária és Krisztus életének helyszínéül szolgáló Jeruzsálem heródesi templomát kellett ábrázolni, még a reneszánsz valójában már tudományos igénnyel dolgozó nagy mesterei, Perugino és

Raffaello számára is egy félreértés szolgált a képi rekonstrukció alapjául: a salamoni–heródesi alépitményen sok évszázaddal a Szentély pusztulását követően emelt, kupolás Sziklatemplom muszlim remekét vették alapul antikizáló, centrális épületábrázolásaikhoz.

A rekonstrukciók harmadik vonulata az, ami most ide hozott minket [a szöveg a Ráday utcai 2B Galériában 2019. október 2-án rendezett könyvbemutatón hangzott el]. A Bibliának a tudományos forráskritikát kifejlesztő már újkori tanulmányozása a salamoni és a heródesi templomok minél teljesebb megismerését célzó rekonstrukciókig is elvezetett, mind a katolikus, mind a református tudományosságon belül. Ezek a rekonstrukciók lehettek szöveges gondolatkísérletek, rendszerint rajzi háttérrel szemléletessé téve, akadtak az egykori valóságot építészeti makettal modellezni kívánó kutatók, és újra és újra felmerült az igény a rekonstrukciós utópiák egész épületek/épületegyüttesek emelésével történő megvalósítására is. Gábor Anna most megjelent könyve ezekbe a harmadik rekonstrukciós vonulatba tartozó folyamatokba nyújt szemléletes és értő betekintést.

A kiindulást a művészettörténész szerző intézményi kötődése jelentette: a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében figyelt fel egy a 16. század végén alkotott, 1604-ben egy háromkötetes, monumentális kiadvány illusztrációjaként megjelentetett rézmetszetsorozat látványos lapjaira. A lapok keletkezéstörténetét és utóéletét feldolgozó kutatásait magyarországi és itáliai könyvtárakban folytatta, hogy munkája eredményeit a múzeum mindedig publikálatlan

metszeteinek reprodukcióival együtt most a Balassi Kiadó egy elegáns tipográfiájú, a történeti témának és a metszetreprodukcióknak egyaránt jó alapot szolgáltató, halványsárgás papírra nyomtatott, szép könyvben adja közre.

A Nabukodonozor által elpusztított Jeruzsálemből Babilonba hurcolt zsidók között volt a papi családból származó Ezékiel, akinek apokaliptikus próféta látomásai újszövetségi kapcsolódásai okán is teológiai elemzések népszerű tárgyát képezték a 16. században. Egyébként az ő ószövetségi könyve alapján kerültek a középkori templomok szentélyboltzatára, kaputimpanonjaira és a kódexek miniatúráira a diadalmas Krisztust körülvevő evangélisták négy lelkes állat képében megjelenő szimbólumai, de ő örökítette meg az Ady Endre által is megénekelte, istenellenes – „pogány” – Góg és Magóg fejedelmeket is. Ezékiel látomásainak magyarázatára és az általa vízió formájában leírt jeruzsálemi templom rajzi rekonstrukciójára vállalkozott két spanyol jezsuita szerzetes, a filozófiában és teológiában is képzett szobrász Hieronimo Prado és az építész Juan Bautista Villalpando. A háromkötetes művük második kötetébe beszerkesztett – de éppen a könyvbe sosem bekötött budapesti lapok tanúsága szerint különálló nyomatokként is árusított – metszetek az utóbbi munkái voltak, nem egyszerű rekonstrukciós rajzok, hanem valódi, akár a megvalósítást is lehetővé tevő építészeti tervek. Szerzője szándékai azonban nem erre irányultak, a monumentális épületegyüttes nagyszabású rajz-sorozatát az isteni hatalom szimbólumának szánta, ahogy a Biblia

szerint a Szentély eleve isteni sugallatra épült, minden részlete és méretneművel onnan ered.

A metszetek eredete és múzeumba kerülésének módja nem ismert, de a háromrészes mű korai magyarországi jelenléte igazolható: a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kötetek az egykori nagyszombati jezsuita könyvtár anyagával együtt tagolódtak be az egyetemi gyűjteménybe. A munka nem keltett nagy hatást Magyarországon, Gábor Anna egy Villalpandót dicsőítő idézettel és egy az ő metszetén alapuló illusztráció reprodukciójával azonban megidézi a jezsuita Molnár János 1760-ban aligha véletlenül éppen Nagyszombatban megjelent, *Régi jeles épületekről* című könyvét: „Nagy kérdés a tanult emberek közt, ha fellyül haladta-e Salamon Temploma az egész világnak egyéb épületeit az ő méltóságos pompájával, vagy nem? Villalpandus, ki erről a Templomról egy nagy iszonyú könyvet írt, aprónként szépen elénkbe teszi ékességét, és minden tehetsége arra céloz, hogy valamennyi épület a világon valaha nevezetes volt, ahhoz képest mind merő hiábavalóságnak láttassék lenni.” Molnár János metszete a jeruzsálemi templom homlokzatrajzát mutatja a hatalmas támfallal. A mintájául szolgáló Villalpandometszet a Zsidó Múzeum sorozatából csak töredékesen volt reprodukálható, nem csak azért, mert a több lemezről nyomtatott és az 1604-es kötetben összeragasztott összképből a gyűjteményben eleve hiányzik lap, hanem azért is, mert ennek a példánynak egyik oldala rongált, hiányos – konzerválása restaurátori munkának köszönhető. Az ábrázolás világosan mutatja, hogy a bibliai

leírásokra támaszkodó építész jeruzsálemi helyszíni tapasztalatokkal nem rendelkezett, az alépitmény napjainkig megmaradt és a Sírófalnál mindig is látható szakaszainak egynemű falsíkjaival szemben egy monumentális falpillérek és az azokat összekötő ívek alkotta, fülkés támrendszert helyezett az épület-együttes elképzelt homlokzatai alá. Ezek a külső homlokzatok, ahogy a belső udvaroknak egy keresztirányú metszetén látható udvari homlokzatok is, teljesen Villalpando korának reneszánsz tagolását mutatják: a Közel-Kelet régészeti feltárásain a 19–20. század folyamán lassanként megismert ókori építészeti elemek abban az időben még teljesen ismeretlenek voltak. A múzeumi gyűjtemény további, a könyvben közzétett lapjai több alaprajzot is ábrázolnak, az egész együttes alagsorát és földszintjét, a szentély belső udvarát, valamint magának a Szentélynek a földszintjét, emeletét és legfelső szintjét. A Szentélyről homlokzati és metszetrajzokat is találunk a kötetben – valójában ezeken mutatkozik meg igazán Villalpando klasszicizáló reneszánsz díszítő stílusa. A keleti kapu, a különböző oszloprendek és egy csavart oszlop ábrázolásai még részletesebben utalnak az építész stiláris kapcsolódásaira – a csavart oszlop tévesen Salamon templomához kötött hagyományának kialakulásáról és középkori-reneszánsz állomásairól Gábor Anna szövege érzékletesen be is számol. Az oszlopok részletrajzai közt Róma városában Villalpando által látott – eklektikus munkamódszerét jól illusztráló –, ókori fejezetek is láthatók, az egyik ráadásul egyiptizáló jellegű. A kerubokkal és a szövetség láncaival áb-

rázolt szentek szentje belső terének látványképe már teljesen a rajzoló képzelet terepe, ahogy a Szentély két oltárának rekonstrukciója is, bármennyire utal is rajtuk az építész a bibliai méretrendre és a leírásokban szereplő részletekre, az egykori – persze ma sem ismert, de azért jobban valószínűsíthető – valósághoz nem sok köze lehet.

Gábor Anna bemutatja, hogy Villalpando Ezékiel víziójából indult ki, de terveihöz jócskán felhasználta a salamoni templom Királyok Könyve-beli leírását is. Nem tudta függetleníteni magát a korai császárkorban élt Vitruvius a reneszánsz korában különlegesen magasra értékelt építészeti traktátusának a római antikvitásra vonatkozó hagyományától sem, ami persze az addigra már sok évszázada elpusztult salamoni templomra aligha volt alkalmazható, figyelembevétele a heródesi templomépítkezés részleteihez azonban nem is feltétlenül jelentett anakronizmust. Villalpandót jelentős korabeli hatás is érte, amikor még jezsuita beöltözése előtt az építész Juan de Herrera tanítványaként, majd munkatársaként a Madrid közelében emelt királyi palotakomplexum, az Escorial építkezéseiben dolgozott. Tervének négyzetes udvarok és oszlopsoros folyosók szigorú négyzethálós rendszerében felépített alaprajzához a most bemutatott kötet az Escorial madártávlati fényképét társítja. A hasonlóság nem

véletlen, a magát az új Salamonként elképzelő – és akként a tudományok és az építészet iránt erősen érdeklődő és azokat támogató – II. Fülöp spanyol király új uralkodói központját Salamon templomához és palotaegyütteséhez hasonlóan gondolta felépíttetni. (Herrera könyvtá-

rában volt is egy Salamon templomáról szóló kézirat.) Az uralkodó támogatta korábban a Benito Arias Montano teológus, orientalista gondozásában készült négynyelvű biblia megjelentetését 1572-ben az antwerpeni, ma már a világörökség részeként védett Plantin–Moretus nyomdában. A jeruzsálemi Szentély ennek 8. kötetéhez készült, madártávlati rekonstrukciós rajzát Villalpando biztosan ismerte, és Gábor Anna is reprodukálja

Gábor Anna: A jeruzsálemi Szentély. Egy 16. századi metszetsorozat nyomán. Budapest, 2019, Balassi Kiadó. 80 oldal, 3200 forint.

könyvében. Montano egyébként az Escorial főkönyvtárosaként bírálta Villalpando terveit, ahogy saját szerzőtársa, Hieronimo Prado is túlságosan fantasztikusnak tartotta őket. Juan de Herrera segítségével azonban Villalpando elnyerte II. Fülöp eszmei és anyagi támogatását. Végül a pápai inkvizíciónak és a jezsuiták főnökének a korszak erősen zsidóellenes – a zsidóság teljes írásos hagyatékának tanulmányozására vonatkozó – tiltásain alapuló vizsgálatait is sikerült kivédenie, és a már egy másik, bár a zsidók irányában hasonlóan ellenséges pápának ajánlva, az Ezékiel látomásain alapuló mű végül megjelenhetett.

A most bemutatott könyv központi fejezetét a metszetsorozat lapjainak reprodukcióihoz fűzött leírások, bibliai szövegidézeteken alapuló magyarázatok alkotják. Ezt követi a mű utóéletének felvázolása. A Hamburgi Városi Történeti Múzeumban látható famakett – fényképét Gábor Anna beválogatta könyve illusztrációi közé – a 17. század második felében készült, alkotója, Gerhard Schott meglehetősen pontosan követte Villalpando terveit. Villalpando metszetsorozatában is található egy Jeruzsálem városát, az épületeket madártávlatból feltüntető térkép. Egy ennél sokkal részletgazdagabb, de alighanem semennyivel nem pontosabb, a Szentély ábrázolásánál mindenesetre Villalpando oromzatos architektúráját mutató madártávlati városképet válogatott be Gábor Anna a kötetbe, Johann Daniel Herz augsburgi rézmetsző 1723-as keltű metszetét. Ezt a lapot is a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteménye őrzi, ahogy azt a kötetben ugyancsak reprodukált újkori, amszterdami készítésű metszetet is, amely Villalpando homlokzatrajzával illusztrálja a salamoni templomot, de már későbbi rekonstrukciós elképzeléseknek megfelelő formákkal mutatja Ezékiel templomát, a második Szentélyt, valamint a Szentély berendezési tárgyait, így oltárait. Gábor Anna könyvében arra is utal, hogy a salamoni templom előcsarnokának két nevezetes oszlopa idővel szabadkőműves-jelképpé vált.

A VI. Károly császár által Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei alapján építettett bécsi Karlskirche előtt álló két hatalmas oszlop is értelmezhető salamoni utalásként – ez az uralkodó is Salamonhoz mérte magát, ráadásul Fischer von Erlach építészettörténeti művében Villalpando tervét is felhasználta Salamon templomának illusztrálásához –, ugyanakkor az V. és VI. Károly címeréhez fűzött Herkules oszlopaiként is szokták az oszloppárt interpretálni.

Gábor Anna egész könyvet szentelt korábban Nagykanizsa 1821-ben felavatott, a bécsi Karl Ehmann tervezte zsinagógájának, amelynek három oldalról nyíló bejáratait Ezékiel próféta látomásának hatásaként értelmezte. Mostani könyve ennek az épületnek a sommás bemutatásával zárul.

A jeruzsálemi Szentély 20. századi rekonstrukciós rajzainak, makettjeinek, a salamoni vagy heródesi templomra utaló épületeinek, így a Holyland Hotel makettjének sem volt már köze Villalpando terveihez, a keleti ókor építészetének megismerése meghaladottá tette annak reneszánsz formakincsét. A spanyol jezsuita metszetsorozatát azonban kivételének minőségével, részletgazdagságával azóta sem haladta meg semmilyen rekonstrukciós elképzelés.

Rendszerváltó staféta

Bozóki András a harminc évvel ezelőtti rendszerváltás egyik legjobb ismerője. Tudását egyrészt cselekvő résztvevőként, másrészt a téma politológus kutatójaként szerezte, illetve több mű közreadójaként bizonyította. Publikációi rendkívül alaposak, szinte mindent elolvas, feldolgoz, ami témájába vág.

Most a rendszerváltást meghatározó események 30. évfordulóján terjedelmében is jelentős, több mint félezer oldalas, tudományos igényű munkát tett közzé. A történetről már több monográfia megjelent, így szinte természetes, hogy nem egy újabb változatot készített, hanem egy meghatározó szempont, az értelmiség szerepe érdekli.

A *Gördülő rendszerváltás* cím ezúttal nem arra utal, amit minden feldolgozás fontosnak tart, hogy bár még 1987-ben sem gondolt szinte senki a fennálló rendszer gyors megszüntetésének lehetőségére, a fordulat előzményei mégis messzire nyúlnak vissza. A gördülés itt azt jelenti, hogy a rendszerváltás folyamatának egyes etapaiban szerepet vállalók között csak részleges átfedés mutatható ki, a leírás alapján stafétához, váltóhoz hasonlatos a folyamat. Ahogy Bozóki írja: „Nem egyetlen, minden időszakban jelen lévő »élcsapat« vitte végig a rendszerváltást, hanem egymással kissé átfedésben lévő, de alapvetően egymást váltó csoportok.” Mire eljut ehhez a következtetéshez, a tőle megszokott alaposággal vizsgálja a történéseket.

Elsőként az értelmiség politikai szerepének elméleti és értelmezési irodalmát mutatja be. Ezt követően a leváltott rendszer egy szeletét, a nyilvánosság, pontosabban a sajtóirányítás, illetve a kooptációnak nevezett értelmiségpolitika működését elemzi. Megjegyzem, nem egészen világos, hogy miért ezt és csak ezt az alrendszer tárja az olvasó elé, hiszen például a gazdaság válsága, működési rendje a rendszerkritikában és a rendszerváltásban ugyancsak döntő szerepet kapott, de indokolt lehetne az úgynevezett második gazdaság politikai szerepének vagy a jogrendszer sajátosságainak és egyebeknek a prezentálása is. A mű III. fejezete a disszidensnek nevezett, tehát a kommunista rendszerrel szakító értelmiségről szól, ezen belül a szamizdat szerepéről, témáiról, a demokratikus ellenzék történelmi emlékezetéről, ideértve véleményét 1956-ról stb. Némileg meglepő módon *Gazdaságpolitikai alternatívák* cím alatt tér ki igen röviden a gazdasági rendszert érintő reform-elképzelések és az ellenzék viszonyára. Ugyanitt egy-egy alfejezet foglalkozik a *Beszélő* ellenzéki stratégiáról szóló vitájával, az ellenzéki eszmékkel, valamint az 1988-as év korábbi viszonyokhoz képest megváltozott szervezkedési formáival és a válság ellenzéki retorikájával.

A könyv IV. fejezete a tárgyalásos rendszerváltást tekinti át, míg az V. az ebben szereplő formációkat vizsgálja, egy csoportként az úgy-

nevezett történelmi szervezeteket, egy másikként az ellenzéki mozgalmából kinőtteket (MDF, SZDSZ, Fidesz, Liga) és harmadikként az MSZMP-t, amely aztán máshol nem kap helyet a rendszerváltás résztvevői között. A bevezető értekezés alcíme ennél a résznél *Kik voltak, mit akartak?* (majd ugyanez az alcím ismétlődik a következő fejezet zárószakaszánál is), feltehetően fanyar utalásként Hollós Ervin 1967-ben megjelent, 1956 ellenforradalmi mivoltát bizonyítani szándékozó, hírhedtté vált könyvének azonos címére, de tartok tőle, hogy az áthallást ma már kevesen veszik észre.

A VI. fejezet (a tartalomjegyzékben tévesen ez is a IV. sorszámot kapta) az egykori ellenzéki értelmiség rendszerváltás utáni útját taglalja, Bozóki rendszerezésében három típusról esik szó, a hivatásos politikussá válókról, a tételődő, küldetéstudatos értelmiségi politikusokról, valamint a politikai szerepből gyorsan visszavonulókról. Ugyancsak itt elemzi a Demokratikus Charta történetét, melyet mozgalmi-értelmiségi megnyilvánulásnak nevezve ezzel a rendszerváltás szerves részeként kezel, vagyis a szerveződést hozzáteszi a kommunista rendszerben ellenzéki szerepet vállalók történetéhez.

Végül a zárófejezet a gördülő rendszerváltásként leírt folyamatot elemzi, mintegy összegezve is az egykori ellenzéki értelmiség átalakulását. Bozóki először az addigi tárgyalásnak megfelelően három korszakra bontva (1977–87, 1988–90, 1992–94) mutatja be az itt nem disszidensnek, nem ellenzékinek, hanem rendszerkritikusnak

nevezett értelmiség jellemzőit. Az egyes szakaszokat tíz ismérv alapján táblázatban is bemutatja. Az ismérvek között szerepel a kontextus, a szervezeti forma, a politikai cél, a szereplők típusai, a szerepek, az ellenfél, az elmélet (értve ezen, hogy milyen tudományos elemzések foglalkoztak a tárggyal). Itt érdemes megjegyezni, hogy Bozóki szívesen él a tudományban fontos szerepet játszó kategorizálás, rendszerbe foglalás lehetőségével. Ennek részeként kedveli a táblázatokat és a tömör megjelenítésre alkalmas diagramokat. Az olvasónak ugyanakkor gyakran az az érzése, hogy a csoportosítás és a táblázatok, diagramok didaktikailag valóban hatékonyak, de az elemző szöveghez és különösen a valósághoz képest túlságosan merev, formális kritériumokat alkalmazó kategóriákra épülnek. Ezt olykor Bozóki is érzékeli, mint például az említett három korszak elválasztásánál, ezért az értelmiségi szereplőket végül öt szakaszra bontva elemzi: az 1977–87 közötti rendszerellenzéki időszak; az 1988-as hálózatépítő, pártalapító szakasz; az 1989-es tárgyaló időszak; az 1990–94 közötti parlamenti korszak; és az 1991–94 közötti új mozgalmi tevékenység. A teljes időszak 39 kiválasztott „aktivitása” alapján vizsgálja az ellenzéki szereplőket, ebből vonja le aztán a gördülésre, a stafétára az említett következtetését. A 39 „aktivitás-ban” azonos súllyal szerepel mondjuk az 1979-es Charta '77 melletti szolidaritást vállaló nyilatkozat aláírása és az 1993-as tiltakozás a Horthy-temetés televíziós közvetítése ellen, a részvétel az Ellenzéki Kerekasztal munkájában és né-

hány, az elmúlt évtizedekben már szinte elfeledett akció, amelyek egykor is esetlegesnek látszottak, mint például a Keszthelyi Zsolt tartóztatása elleni 1987-es tiltakozás vagy a FÜGE egyesület 1993-as alapítása. A kvantifikálhatóság érdekében ellenzéki aktivitásként szerepel az „események” között az 1990-es SZDSZ, Fidesz és MDF parlamenti frakcióhoz tartozás is.

Bozóki számítása szerint a korszakot jellemző „aktivitásokban” előfordulás alapján összesen 2037 személy vállalt ellenzéki szerepet a rendszerváltásban, ugyanakkor kitűnik, hogy az érintettek több mint 75 százaléka csak egyetlen „aktivitásban” vett részt, további több mint 10 százalék pedig csak kettőben. Az átfogó adatoknál többet mond, amikor külön-külön vizsgálja az öt időszak résztvevőinek összetételét. Ebből kitűnik például, hogy az új mozgalmi korszaknak nevezett 1991 utáni időszakban 419 fő játszott nevesíthető szerepet, közülük azonban több mint 50 százalék új szereplő volt, megfelelően annak, hogy ekkor már az MSZP tagjai és hívei is szerepet kaptak az eseményekben, sőt a Demokratikus Chartában, ahogy Bozóki le is írja, a kezdetek után egyre inkább meghatározó pozíciót vívtak ki maguknak.

Hangsúlyozva Bozóki könyvének alaposágát, elemzéseinek érdekességét, igen jó összefoglalását az ellenzéki tevékenységről, a kerekasztal-tárgyalásokról, érdemes néhány problematikusnak látott elemre is kitérni.

Felvetődik, természetesen érdekes és fontos tudni, hogy a rendszerváltás előtti ellenzék és az ebből

kinövő rendszerváltás utáni pártok politikusai között mennyiben létezett folytonosság, de a válasz megadható lenne úgy is, ha az 1990 előtti és utáni „aktivitások” közötti különbség hangsúlyosan elválna. A Demokratikus Charta vizsgálata az értelmiség rendszerváltás utáni politikai szerepkeresése szempontjából mindenképpen indokolt, de erősen kérdéses, hogy a Bozóki által alkalmazott technikával helyes-e az itteni tevékenységet összevonni az 1990 előtti korszak ellenzékiiségével.

A könyv, mint jeleztem, külön fejezetet szentel az értelmiségelméletek bemutatásának, ugyanakkor szándékosan nem kötelezi el magát semmilyen értelmiségmeghatározás mellett. Az utolsó fejezetben úgy érvel, ennek az az oka, hogy a vizsgált korszakban a politizáló értelmiség több ideáltípusával találkozott egyszerre, így hiba lett volna egy definícióval beszűkíteni a mű tárgyát. E nyilatkozat azonban nem változtat azon, hogy az olvasó úgy látja, mozgó célpontra irányul a célkereszt, a szerző a rendszerváltás előtti korszakban hol a rendszeren kívüli ellenzékiiséggel azonosítja munkája tárgyát (disszidensek), hol a rendszerkritikus tevékenységgel, hol erkölcsi alapállással, hol másval, amit a terminus technikusok változtatása (disszidens, ellenzéki, rendszerkritikus) csak még bizonytalanabbá tesz. Egy helyütt azonban, szinte mellékesen mégis ad definíciót, miszerint az értelmiségi transzkontextuális tudás birtokosa, aki státusát tudásával legitimálja, míg a politikus nem szakismere-tével, hanem a választók szavazatával legitimálja státusát. Túl e

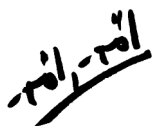
megkülönböztetés önmagában meg-
lévő problémáján (például, hogy
a politikai választói legitimitása
a vélt vagy valódi politikai szak-
ismeretre, transzkontextuális tu-
dásra is épülhet), a meghatározást
nehéz összeegyeztetni az ellenzéki
értelmiségről írottakkal, hiszen a
rendszerátalakítás előtt státuszuk sem
az említett értelmiségi, sem a poli-
tikusi kritériumnak nem felelt meg.

Hasonló probléma a reformer-
ség körülhatárolatlansága. Bozóki
többnyire átveszi az egykori ön-
megnevezést vagy a kortársak által
adott egykori besorolást, így nem
válík világossá, hogy a rendszerát-
alakítás nyilvános követelésének meg-
jelenése előtti minden valamirevaló,
nem ellenzéki változtatási szándék
reformnak tekinthető-e, és hogyan
is vélekedik a szerző a megleheto-
szen heterogén reformernek neve-
zettek rendszerátalakító szerepéről. Ez
a kérdés átvezet egy másik problé-
mához. A könyv címe, az alcímmel
együtt, az értelmiség szerepének
tárgyalását ígéri a rendszerátalakítás-
ban, amibe nyilván nem csak az
ellenzék tartoznék bele. Az csak a
mű olvasása közben tűnik ki, hogy
szisztematikusan a rendszerát-
alakítás előtti ellenzéki értelmiségről

esik szó, illetve ez a keret lazul fel
a Demokratikus Charta elemzésé-
vel. Nyilvánvaló, az MSZMP-t és
számos, önmagát egykor reformer-
nek képzelő politikust szándékuk
alapján nem lehet rendszerátalakító-
nak tekinteni, ugyanakkor aligha
vitatható, hogy az MSZMP szerepet
játszott a rendszerátalakításban, mint
ahogy az sem kétséges, hogy a hata-
lom oldalán szereplők, akiknek sok-
féleségéről az V. fejezetben Bozóki
árnyalt képet rajzol, többségükben
szintén megfeleltek az értelmiségi-
ség valamilyen kritériumának.

Ha elfogadjuk, hogy egy tudomá-
nyos mű nem feltétlen attól jó, ha
lezárja a vitás kérdéseket, hanem
attól is lehet ilyen, ha jelentős em-
pirikus háttérrel, éppen „megol-
dásaival” serkent vitára, ebben az
esetben egyértelmű: Bozóki András
új könyve méltó arra, hogy a 30. év-
fordulón érdemi figyelmet kapjon.

Bozóki András: Gördülő rendszerátalakítás.
Az értelmiség politikai szerepe Magyaror-
szágon. Budapest, 2019, L'Harmattan Kiadó
– Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány. 532
oldal, 4990 forint.

Hős vagy áruló? A digitális kor skizofréniája

Önmaga előtt is titkosította magát. Mondhatnám, szellemként lebegett a felkutatott (titkos, letagadott) anyagok, a laptop és a világháló (no meg a titkosszolgálatok figyelme) között. Edward Snowden élete a digitális korszak csapdájának, kockázatainak és hadiállapotainak foglaltája. Már gyerekkorában játszott a géppel: apja egy Commodore 64-et hozott haza, a srác még írni is alig tudott, de elkezdte piszkálni azt a micsodát, ami a tévé képei helyett furcsa jeleket sugároz a monitorján, és szinte magától jött rá, hogyan kell értelmes betűket egymás mellé rakni és a képernyőre felvinni. Vagyis írni még nem tudott, de a számítógépet már kezelte. Innen indult, és a 21. század zseniális programozója, no meg hackere és kriptográfusa, a digitális kor felvilágosodásának élharcosa lett belőle.

De máris előrerohantam a történetben. Snowden katonáskodott, aztán esti tanfolyamon szert tett az IT-hez szükséges tudásanyagra (középiskolai, egyeteme végzettsége sincs), autodidakta mindentudó lett a szakmában. Mert zseni. Később felfedezte a titkosszolgálat, bevette a seregbe, nem közvetlenül, hanem a Dell cég alkalmazottjaként, mintha csak úgy véletlenül esett volna be a CIA-közösség körébe. Igazi Y generációs srác volt (1983-ban született), a 9/11-es terrortámadás (2001) megrázta, ám hatására – ill. az akkori felderítés gyenge pontjait tapasztalva – bele-

mélyedt a számítógépes rendszerek működésének világába, még húszéves sem volt. Pár év alatt a digitális kultúra teljes körképének birtokába került, mind a hardver (gépek, kutyuk stb.) működését, teljesítményét, kijátszását, mind a programok, algoritmusok kezelését illetően. Vagyis Snowden már húszévesen a cyberwar (interneten folyó háború) titkos fortélyainak tudora lett. A titkosszolgálatoknak úgy kellett egy ilyen fej, akár egy falat kenyér.

Nem mesélem el az életútját, meg az internethez, a felhőhöz, a titokvilághoz fűződő szerelmét sem. A lényeg, hogy Snowden a korszellem vezéregyénisége lett. Csak egyetlen sztorit emelek ki korai tapasztalataiból. A CIA akkori főnökét, Ira „Gus” Huntot csodálta tudásáért, szabadszájúságáért, a tőle leszívható titkok forrásaként tisztelte, kezelte. Egy alkalommal Gus előadást tartott újságíróknak és szakembereknek, és egy fürkész kérdésre lazán elejtette azt, hogy a világon mindenkit le tudnak hallgatni, mert ma már mindenkinek van okostelefonja, e-mailje, vagy fenn van a Facebookon, és a cég is rendelkezik olyan licencekkel, amikkel e platformokhoz hozzá tud férni. Sőt, a lezárt, becsukott telefon tartalmát is ki tudják böngészni, a titkosított levelezést meg tudják fejteni, szóval az ő szemükben az adatok tekintetében mindenki meztelen. További kérdésre még azzal is dicsekedett, hogy nemcsak a bangla-

desi terroristákról tudnak mindent, de az amerikai állampolgárok magánbeszélgetéseinek (fényképeinek, levelezési titkainak, szerelmi ügyeinek) is tanúi lehetnek. Mindenkit „látnak”, jegyeznek, adatait raktározzák. Az amerikai állampolgárok titkaiban fűrödhetnek – a titkok tulajdonosainak tudtán kívül.

Ez utóbbi ütött szeget Snowden fejébe. Pontosán ismerte az amerikai alkotmányt, családfáját az első telepeseikig, azaz az alkotmányt fogalmazó generációig vissza tudta vezetni, ezért érzékenyen érintette az a dicsekvés, amit a titkosszolgá, Gus Hunt előadott. Mert idézni is tudta az 1787-es alkotmány ama paragrafusát, miszerint az állam vagy a kormányhivatal, rendőrség, titkos nyomozó hatóság stb. nem nyúlhat bírói engedély nélkül az amerikai állampolgárok tulajdonához, lakásán belüli holmikhoz a kutakodó természetével, márpedig a 21. században az adatok – magánbeszélgetés, fénykép, barátok nevei, IP-címek, titkosított e-mailek – éppoly tulajdonnak számítanak, mint a heverő, a féltett könyveid a polcon vagy a kertkapun belüli gyümölcsstermés. Némi turkálás után rájött, hogy a legfelsőbb bíróság is engedélyt adott a titkosszolgálatoknak a magánszféra ilyen, bírói engedély nélküli, ad hoc alapon történő, önkényes, törvénytelen felkutatására és – ami még rosszabb – eme adatok rögzítésére a végtelenségig. És ez nagyon nem tetszett neki.

Korábban is voltak kételyei, de mikor bekerült a szolgálat belső körébe előbb Japánban, majd még titkosabb rendszergazdaként egy hawaii bunkerben, az Alagút nevű titkos, a háború alatt repülőgépgyárnak használt műhelyben, ahol ő lett a

főnök, az ő kezén futott át Japánból Amerikába, Európából a Távoll-Keletre az adattömeg. Belülről látta, hogyan működik a rendszer, micsonda törvénytelen, alkotmányellenes módon bánnak hazája állampolgáraival. Első pillantásra semmiség az egész: aki nem követ el valamilyen bűncselekményt, annak tök mindegy, hogy a kormány, a hivatal, a szolgálat stb. látja-hallja, hogy mit csinál, kik a barátai, miket olvas. Csakhogy a „megfigyelés rendszere” ennél jóval veszélyesebb manőver az egyes emberek számára. A magánszféra ilyen mélységű felszámolása a karrier elbukásába, családi tragédiába is torkollhat. Mert a Cég által megszerzett titkos adatok (lehallgatások, levélfelbontások, fotók kimásolása, olvasmányok listázása, baráti kör feltérképezése, az emberek mozgásának szoros követése) olykor, ha a Cég vagy a főnökség úgy akarja, balhét is okozhatnak.

Snowden arra is rájött, hogy nemcsak a titkosszolgálat jut hozzá a szenzitív adatokhoz, hanem az óriás adatkezelő cégeket (Google, Amazon) is rá tudja kényszeríteni arra, hogy az általuk megszerzett titkos anyagokat osszák meg a Céggel, a Cég pedig eladhatja, piacra dobhatja azokat. Ebből sokféle galiba támadhat. Például egy nő elmegy az állásinterjúra egy magáncéghez, és ott rákérdeznek, miért volt szüksége mesterséges megtermékenyítésre. (Hoppá: honnan tudnak ilyesmit, ez otthon is a legszigorúbb titok...) Itt mégis el kell mondania, hogy gyermeket akar. Kész a bomba: a vállalat nem kíván gyerekes nőket alkalmazni – karrier megtörve. Vagyis a Cég és „a piac” kezében vannak a legtitkosabb adataink – egészség-

ügy, pénzügy, szerelmünk fülébe suttogott szavaink, levéltitkaink, ártatlan fotóink, vásárlási szokásaink stb. –, s mind olyan adat, amivel zsarolni lehet a kiszemelt embereket, vagy egyszerűen csak tönkre lehet tenni őket jogilag, emberileg, és ha kell, a közéletben is.

És nincs védekezés. Említettem, hogy a zsebben hordott telefon becsukott állapotban is „fel tud jelenteni”, hogy hiába töröld a laptopodról a naplóbejegyzést, az a gépen (illetve a felhőben, titkos tárolókon) megmarad, mert az *internet nem felejt*. Snowden külön fejezetet szentel a törlés lehetetlenségének: nehogy azt hidd, hogy a Del gomb megnyomása eltünteti a kompromittáló nevet, címet, fényképet stb. Ha kiveszed a memóriatárolót (SSD-t), és összetöröd, tán akkor előbbre jutsz a titkos adat megsemmisítésében, de az a „felhőben” még mindig ott van, onnan pedig az isten se tudja kitorölni a kompromittáló adatot. Amit aztán – kellő időben – ellened tudnak fordítani.

Az ilyen tapasztalatok szaporodtak, és Snowden egyre jobban beleásta magát e titoktárba és a közvélemény elől elcsaklizott világba. Arra gondolt, hogy ezt az *alkotmányellenes játékot* nyilvánosságra kell hoznia. Tudja, hol van, milyen veszélyekkel jár ez, s talán a titkosszolgálati karrierje biztosíték rá, hogy el is higgyék neki, amit figyelmeztetésképp mond a világnak.

Csakhogy az ilyen nyilvánosságra hozatal nem is olyan egyszerű, mint ahogy elgondoljuk. Kezdetben újságoknál próbálkozott. A *The New York Times* épp abban az időben, 2013 körül bukott le azzal, hogy kiadta az egyik „whistleblower” (veszharangkongató) nevét. A nagy lapok

tehát kiestek, már csak azért is, mert az újságírók némi magyarázat után rájöttek, hogy ez veszélyes művelet számukra is, börtönbe kerülhetnek, mert rájuk húzzák a hazaárulás vétségét. Hosszas keresgélés után ütközött bele Laura Poitras-be, a *Citizenfour* tévéinterjú készítőjébe, és Glenn Greenwaldba (ő írta meg először a vészjelző fiú történetét *No Place to Hide Edward Snowden, the NSA and the US Surveillance State*¹ című 2014-es könyvében). A kiválasztás elve fantasztikus trükk volt: olyan újságírókat keresett, akinek már volt ügye a titkosszolgákkal, sőt a rendőrséggel, a bíróságokkal, mert azokat már nem zaklatják. Persze ők is a saját bőrüket vitték a vásárra.

Ezután következett több száz-ezer dokumentum kimentése a rendszerből, majd a másolás egy minimemóriára, ami persze lassú és eléggé lebukásveszélyes időjáték volt. Snowden ugyanis olyan antik gépet szerzett be, amelyiknek nincs memóriája, ezen gyűjtötte össze a sok-sok fájlt, mert ezen nem lehet visszakeresni, hogy ki használta. Innen másolta mikro-SSD-re az egész „cuccot”. Majd jött a menekülés az „alagútból” (a NSA hivatali részlegéből), egyáltalán Hawaiiiról. Nem mesélem el, hogyan tudta átcsempészni az irdatlan adattömeget a négyszeres biztonsági korlátokon, a fémdektorokon, a kukkoló elektronikus szemeken. Oliver Stone 2016-os filmje (*Snowden*) izgalmasan mutatja be a trükkök sorát. Aztán búcsú a szabad élettől, szerelmétől, Lindától. Az úti cél Hongkong, ahol átmenetileg

¹ Az NSA a legfelső szintű titkosszolgálat: National Security Agency, Nemzetbiztonsági Szolgálat – A. M.

befogadták, majd mikor már terhére volt az ottaniaknak, Moszkvába repült tovább. Közben angol lapokban látott napvilágot az a több százezer dokumentum, amit „kilopott” a Cégtől (2013) a polgárok magánéletének tökéletes gyarmatosításáról, az amerikai alkotmányt alapjaiban sértő módszerekről. Ez volt az ő vádbeszéde. Kitört a botrány, és elkezdődött a halálos játszma utolsó előtti felvonása. Snowden tudta, hogy ha nem mentik fel, életfogytiglanos lehet a rács mögött.

Bocsánat, csak most kezdek a könyv legfontosabb tézisének vizsgálatába: a titkos adatok közreadásának morális és jogi alapkérdésébe, vagyis a köznép ébresztésére, a tekintetben, hogy kémkedik ellenük a saját kormányuk. A kérdés így hangzik: Snowden ezzel a tetteivel hazaáruló vagy az emberiség megmentője, a naiv közvélemény ébresztője? *Hazaáruló:* mikor belépett a titkosszolgálat kötelékébe, vagy amikor még csak külső (fedett) szerepet játszott, aláírta a Céggel a titoktartási szerződést, a közreadott dokumentumok egyike-másika pedig – bár ennek kizárására törekedett – állítólag ügynökhálózatok munkáját leplezte le, szolgálatukat végző munkatársakat hozott kegyetlen helyzetbe. Vagy *hős?* Mert korábban még a Cégnél dolgozó szakemberek legtöbbször sem vette észre, hogy amit csinálnak a civil társadalom (elsősorban az amerikai állampolgárok) magánéletével, adataival, fotóival, az alkotmány- és törvényellenes. Én ez utóbbira szavazok, szerintem az autodidakta kibernetikus a hős prototípusa: ez a harmincéves fiatalember odadobta az életét, jövőjét, szerelmét, csak hogy a jónép végre felébredjen, s legyen tisztában azzal, mit hozott rá a digitális

kor vívmányait alávaló célokra használó titkosszolgálat. (A CIA persze a terrorizmus elleni harc prioritásával védekezett, ami nevetéses, ha azt vesszük, hogy hatmilliárd ember magánéletét gereblyézik át, de a legismertebb terroristákat nem tudták megtalálni. Na, jó, utólag lecsaptak rájuk, de a kár, amit okoztak, hihetetlen méretű volt...)

Megtehetette volna, hogy a közreadott leleplező dokumentumokról törli a „kibányászó”, vagyis a saját nevét. „Tudtam – írja –, hogy ha nem sikerül megfosztanom a dokumentumokat az azonosító információktól, gyanúba keveredem miattuk, mihelyt az újságírók feloldják a titkosítást, és megnyitják őket. De az is aggasztott, hogy ha a megfosztom a dokumentumokat a metaadatoktól, kétségessé válhat azok hitelessége. Mi a fontosabb: a személyes biztonság vagy a közérdek? Eltartott egy darabig, hogy lenyeljem a békát. Vállaltam a kockázatot, és érintetlenül hagytam a metaadatokat.”

Könyve megírásával óriási kockázatot vállalt. Úgy vélte, hogy az 2013-as publikálás botránya, jogi, titkosszolgálati balhéja már lecsengett, ezért megírhatja élete és tevékenysége történetét. (Persze óvatos volt – mint egy interjúban kifejtette –, a legtitkosabb manővereit nem fecsegte ki még a könyvében sem: majd ha netán amerikai bíróság elé kerül az ügy, akkor fogja ezeket kitergetni, bízva a törvényhozás tisztességében.) Szóval úgy vélte, megírhatja már élete „orosz rulettjét”, nem fog akkora botrányt kelteni vele. Vagyis ha az oroszok megunják kényszer-száműzetését, haza is mehet Amerikába. Legfeljebb végigcsinálja az ellene folytatott eljárást. Nem így

történt. A könyv (2019-es) megjelenésével újra fellángolt a „hazaárulás”, a Snowden-gyűlölet. A másik oldalon pedig a civil jogok védelmének falanxa, az öt hősnék tartók tábora sorakozott fel. Snowden e két tábor közé szorulva várhatja most, hogy mi lesz a sorsa. Lehet, hogy Moszkva meg akar szabadulni tőle, lehet, hogy otthon már a reptéren letartóztatják, és várhatja perét netán évekig.

Vállalta a kockázatot az igazságért. Családja évszázadokra visszamenőleg tengerészekből, hajósokból, katonatisztekéből állt, egyik nagyszülője részt vett egy kegyetlenkedő, azaz törvényeket lábbal tipró kapitány elleni tiszti lázadásban. Társaival a szolgálati út betartásával írtak egy beadványt, persze lesöpörték az asztalról. De aztán addig forszíroz-

ták az ügy jogszerű elbírálását, amíg a legfelsőbb bíróság igazat nem adott nekik: pedig közben börtönbe is zárták őket, megalázták, árulónak nevezték mindnyájukat. Szóval ez az örökség is ott volt Snowden patrióta döntésében.

Hadd említsem csodálatomat a fordító (Tomori Gábor) munkája iránt: nemcsak gyors volt, hanem a digitális világrend új nyelvezetének precíz tudója, magyarra ültetője, elmagyarázója is. Sokat tanulhatunk tőle a krimi olvasásával mai világunk, a digitális kultúra szemiotikájából.

Edward Snowden: Rendszerhiba. Fordította **Tomori Gábor.** Budapest, 2019, 21. Század Kiadó. 399 oldal, 3816 forint.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Mindenki szem a láncban

Nem kell különösebb jóstehetség ahhoz, hogy a jövőt borús színekben lássuk. Az egyre változókényebb, bizonytalanabb, bonyolultabb és átláthatatlanabb világ komoly kihívás elé állítja az új nemzedékeket, akik még egy változatlan, bizonyos, egyszerű és átlátható valóságban fogantak. Az HBO *Évek alatt* című hatrészes sorozata egy manchesteri család életének 2019 utáni éveibe visz el, riasztó s egyben biztató képet mutatva a várható jövőről. A forgatókönyvet a veterán Russell T. Davies írta, akinek *Fiúk a térről* című sorozatát a magyar nézők is láthatták. A család, melynek életét látjuk, messze nincs összhangban a konzervatív keresztény ideológia által láttatni kívánt családképpel. Az apa rég elhagyta két fiát és két lányát, akiket anyjuk nevelt fel egyedül. Az egyik fiú felesége fekete bőrű, a másik fiú saját neméből választotta társát. Az egyik lány súlyos mozgássérült, de fogyatékosága nem akadályozza abban, hogy változatos kapcsolatok kössön, gyermekeket szüljön. A másik lány gyermektelen civil aktivista, örök lázadó.

A sorozat a Lyons család életét követi nyomon 2019 és 2031 között. A középpontban a meleg fiú, Daniel története áll, aki egy ukrán menekült fiú kedvéért elhagyja élettársát. A cserbenhagyott élettárs bosszúból jelenti a menekültet, akit a hatóságok rögvest visszatoloncolnak hazájába, ahonnan hamarosan visszaszökik Európába. Daniel min-

dent elkövet azért, hogy szerelmével együtt élhessen, de kudarcot vall. Nagy nehézségek árán mindketten feljutnak egy embercsempész csónakjára, ez azonban túltelítve menekültekkel elsüllyed a La Manche-csatorna vizében. Daniel szerelmese túléli a balesetet, visszajut Nagy-Britanniába, de ő maga belefut a tengerbe.

A két szerencsétlen fiú történetének hátterében zajlanak a többi családtag szokásos magánéleti és háztartási fordulatai. Minden epizódra jut egy-egy fordulat, legyen az teljes anyagi összeomlás, csődbe ment vállalkozás, hűtlenség, megcsalás, elhagyás, újrakezdés, összeveszés vagy kibékülés.

A mikrovilág történéseire koncentráló, nem túl képzeletgazdag dramaturgia kevés lett volna a figyelem fenntartásához, ha nem egészül ki a 2019 utáni makrovilág történéseinek felidézésével. Nagy-Britannia választóit egy gátlástalan politikai manipulátor hipnotizálja, a Távol-Keleten atombomba robban, Európát populista, szélsőjobbaldali forradalmak rázzák meg. Forr a világ bús tengere. Az évek előrehaladtával Edith, a legidősebb Lyons lány egyre fontosabb szerephez jut. Ő lesz, aki szembeszáll a fasizálódó rendszerrel, jelképévé válva a felszabadulásnak.

A sorozat bőven merít a sci-fi filmek eszköztárából, megmutatva az új technológiák társadalomba való behatolásának fényeit és árnyait. Az össejterápia lehetővé teszi,

hogy a korábban gyógyíthatatlan makuladegeneráció miatt megvakult anya visszanyerje a látását. Az egyre élethetlenebb környezetből kivonulókat 3D-technológiával épített falvak várják. A „zöld temetés” gyorsan, környezetbarát módon tünteti el a halottak testét. Daniel és ukrán barátja, Viktor hamis útlevele azért annyira drága, mert a személyi azonosítás lehelettel történik. A Lyons család kommunikációját a Signor névre hallgató mesterségesintelligencia-alkalmazás biztosítja, akinek csak szólni kell, s azonnal felhívja bármelyik családtagot telefonon. Az ember-gép összeolvadás útján legmesszebbre menő családtag az egyik unoka, Bethany, aki az egymásra következő epizódokban a szemünk láttára alakul át kiborggá. Kezdetben csak érzelmeit kifejező maszkon keresztül kommunikál, később ujjai-
ba ültetett mobiltelefonnal telefonál, majd az agyát rákapcsolják a kormány mindent és mindenkit ellenőrző internetes hálózatára.

A kedélyes, mindvégig jókedvvel áthatott mindennapok egyre komorabbá válnak. Az első epizódban felbukkanó gátlástalan, demagóg populista politikusnő miniszterelnök lesz. Ellenfeleit deep fake pornóvideókkal járhatja le. Megválasztását követően beváltja rémisztő ígéreteit. A szigetországba menekültek ellen védekezve megsemmisítőábrókat épít, mindenkit megfigyeltet, amire a mindenütt jelen lévő adatgyűjtő technológia bőven lehetőséget nyújt.

A mérég a Lyons családba is behatol. Az egyik fiú bekerül a hatalom elnyomó gépezetébe. A mozgássérült lány a miniszterelnök-jelölt lelkes szavazója lesz. Edith azonban kitart, s a sorozat végén felemelő jelenetek-

ben látjuk, ahogyan a nép visszaveszi a hatalmat a korrupst, elnyomó, manipulatív miniszterelnöktől, akit börtönbe zárnak.

A sorozatot a színészek játéka emeli esztétikai magaslatra. Emma Thompson egyszerre vonz és taszít a ravasz, szívtelen és kegyetlen politikus szerepében. A Danielt alakító Russell Tovey megejtő a szerelméért tűzön-vízen át küzdeni kész angol fiú szerepében, s Max Baldrynak elhisszük, hogy menekült ukrán fiúként érdemes miatta Danielnek meghalnia. Rory Kinnear a szemünk alatt alakul át boldog férjből más nőhöz menekülő lúzer férfivá. T’Nia Miller játssza az elhagyott feleséget, aki erkölcsileg messze fölé nő férjének. Jessica Hynes Edith szerepében az igazságtalanságokba soha sehol bele nem nyugvó, meg nem alkuvó békeharcost alakítja, aki mintha az 1968-as évből lépett volna elő. A családot összetartó anya Anne Reid. Benne minden ott van, amit a britekben szerethetünk. Lányát áthatja a humor, a makacsság, a nagylelkűség, az együttérzés, a saját élet megbecsülése, elsőbbsége.

Elmondva a sorozat a hajdanvolt „szocialista realista” esztétika szabályai szerint megszerkesztett, szimpatikus, ám didaktikus üzenet hordozójának tűnhet, s valójában az is. A szereplők képletek, vannak köztük eleve jók, mint Edith, eleve rosszak, mint a miniszterelnök-jelölt, s vannak, akik jókból rosszak, rosszakból jók lesznek. Senkiben sem látjuk a lélek vulkánkitöréseit, melyek az igazi írók igazi hőseit feledhetetlené teszik. Russell T. Davies nem művész, csak iparos, bár a legjavából. Figuráiba patikamérleggel adagolja a jó és rossz tulajdonságokat. A Lyons családban gazdagon áradnak a pozi-

tív és negatív emberi érzések, van ott jókedv, szerelem, féltékenység, hűtlenség, megbocsátás és bosszú. A forgatókönyvíró mesterien tartja fenn a feszültséget, melynek forrása a lopakodó társadalmi szorongás, s amikor már minden veszni látszik, színre lép a népet, mely legyőzi Leviatant. A sorozat azt üzeni, hogy mindenki szem a láncban, melynek alakításáért mindannyian felelősek vagyunk.

Nem mindegy azonban, hogy kik a szemek a láncban. Pár évvel ezelőtt mutatták be a magyar mozikban a Thatcher-korszakban játszódó *Bűszkeség és bányászélet* című filmet, amely a walesi bányászfalu munkanélküliséggel fenyegetett lakói és a lelkes londoni melegaktivista-csoport keserves, de végül felemelően sikeres egymásra találásáról szól. Ott nem a fikció, hanem a dokumentált valóság mutatta meg a nép erejét a vadul és gátlástalanul rátörő hatalommal szemben. Minden mesterkélttsége ellenére az *Évek alatt* hasonló néplélektani tartalékokból táplálkozik, azt mutatva, hogy legalábbis a britek esetében van alapja az optimizmusnak, ha a totalitárius tendenciákkal való szembeszállás esélyeiről gondolkozunk.

A sorozat naptári ideje ugyan a 2019-es évvel kezdődik, és a század harmincas éveit tartja, de valójában a család mindennapjai a jelenben játszódnak. Russell T. Davies a Brexit sárkányával viaskodó brit társadalmat átható szorongásról beszél, arra figyelmeztetve, hogy a fasizmus a lelkekben szunnyad, s mindig felébredni kész, ha a társadalmat válság gyötri, ami a jövőt féltelmesnek, fenyegetőnek láttatja. Nagy-Britannia a múltban látszólag immunis volt a totalitarizmus csábításával szemben, de a Hitler iránti vonzalmai miatt lemondott, népszerű VIII. Eduárd király árnyéka sosem tűnt el egészen. A sorozat időjátékában összetalálkozik a múlt, a jelen és a jövő. A három idősík riasztó homogenitása a lét örök homokórájának pergésére figyelmeztet, melyet Nietzsche hallott meg egykor éles füllel.

Évek alatt. HBO-sorozat, 2019. Forgatókönyvíró: **Russell T. Davies**. Rendező: **Simon Cellan Jones, Lisa Mulcahy**. Szereplők: **Jessica Hynes, Rory Kinnear, T'Nia Miller, Emma Thompson, Russell Tovey**.

A porcelánelefánt

Egy történész barátom, ha fáradt, leginkább bibliográfiákat szeret olvasni. Pedig ezzel az emberek többsége általában fordítva van: ha bibliográfiákat olvas, elfárad. Bíró-Balogh Tamás ezzel szemben egyenesen imádja a bibliográfiákat, adattárakat: új könyvéből megtudhatjuk, hogy egyszer karácsonyra megkapta a feleségétől Az Est-lapok repertóriumát, amit elejétől a végéig el is olvasott. Pedig, mint írja, ebben a hat kötetben csupán „a lapokban megjelent irodalmi vonatkozású cikkek megjelenési adatai vannak felsorolva”. Bíró-Balogh ehhez képest kijelenti: „Érdekfeszítő olvasmány volt számomra, életem egyik meghatározó emléke, mondhatni: mai mentális struktúráim kialakulásában erősen részt vett.”

A *megvadult írógép* végén is van, ha nem is bibliográfia – azt helyettesítik a lábjegyzetek vagy a szövegközi hivatkozások –, de jegyzék az írások eredeti megjelenési adataival, illetve névmutató. Ez utóbbinak a tételei a költő Aczél Gézával kezdődnek és a történész-muzeológus Zombori Istvánal érnek véget, amiben még nincs is semmi rendhagyó. Nem hiszem azonban, hogy lenne még egy magyar irodalomtudományos munka, amelynek névmutatójában Hatvany Lajos után Havas Henrik, Kazinczy Ferenc után – öveket bekötni! – Kelemen Anna, Michelangelo után Kate Middleton, Spiró György után pedig Staller Ilona (Cicciolina) – neve következne.

Már önmagában ez a felsorolás is híven szemlélteti a filológus Bíró-Balogh érdeklődésének végtelenbe

vező dimenzióit, és csakugyan, úgy érzem, a szerző lényegében bármit hajlandó elolvasni, amit emberkéz papírra vetett, vagy bármilyen más adathordozón rögzített. És e téren mégis józan visszafogottság jellemzi, mert a nyelvészek például már nem mindig ilyen körültekintők: egyszer egy néhai tanárom venét nyelvű feliratokat talált egy kövön a Margitszigeten, a Palatinus strand előtt, ami óriási tudományos szenzáció lehetett volna. Csakhogy egy nyelvész barátom elment a helyszínre, megtisztította a szikladarabot, lenyomatot – úgynevezett pacsolatot – vett róla, majd kiderült, hogy a kövön az égvilágon semmi sincs: a híres indogermanista bizonyára a mohát olvasta ki. A kődarabot egyébként a legnagyobb élő venetológus is megnézte, és tapasztalatait így foglalta össze: „Queste iscrizioni non ci sono, e basta”, azaz: „Ezek a feliratok, nem léteznek, és kész.”

Bíró-Balogh tehát dicséretes önmérsékletet tanúsítva csak létező szövegekkel foglalkozik, de kitartó vagy éppen alkalmilag feltámadó érdeklődésének e téren még a nyelvtudás vagy az alapos előtanulmányok nélkül lényegében megközelíthetetlen írásrendszerek sem szabnak háttárt. Csodálatos gazdagságú, érdekesnél érdekesebb adatokkal zsúfolt, mégis rendkívül személyes könyvében, annak is legszemélyesebb, *A jegyzetíró magányossága* című fejezetében például leír egy külföldi utat, amelynek során Szófiában Kosztolányi Dezső írásainak bolgár nyelv-

vű kiadását olvasgatta, Esti Kornél szellemének is áldozva – tudniillik anélkül, hogy tudna bolgáruul.

Ez tulajdonképpen még nem is akkora bravúr, mert a kétsoros rím-játékot – „Атлас / падна в несвят” – bárki felismeri, aki tanult cirill betűket: „Atlasz: / Hanyatlasz.” Bíró-Balogh ugyanitt azt is leírja, hogy a *Pacsirta* címét bolgárra névelővel fordították – félre –: A pacsirta, de ezen a ponton a jegyzetíró meglepően felületes. A téma iránt fogékony olvasók ugyanis bizonyára elvárják, hogy a kérdéses címet eredetiben is idézze, hiszen nincs túl gyakran módunk bolgár névelők beható tanulmányozására. Pedig ez egyedülálló jelenség: a bolgárban ugyanis – a többi szlávval ellentétben, a macedónt most hagyjuk – van névelő, ráadásul egészen sajátos módon nem az érintett szó előtt áll, hanem utána, vele egybeírva (mint a románban vagy a svédben). Szóval A *pacsirta*: *Чучулузата*. Ejtsd: csucsuligata, ahol a szóvégi „-ta” a névelő, vagy egy bolgár barátom – nem történész és nem nyelvész: bankár – régi szóalkotásával a „határozott névutánhozza”.

A levezetés hiányáért Bíró-Balogh mindenesetre egy arab (!) nyelvű Kosztolányi-kiadás böngészgetése során szerzett tapasztalatainak a megosztásával kárpótol, bepillantást engedve csavaros észjárásába is: „Megpróbálok rájönni, mit látok éppen. A prózai – mert a sorok végigérnek – szövegek alatt föltüntetett keletkezési évszámok és a szövegek struktúrája támpont számomra. Például a 93–100. oldalon található írás 1929-ben született, és 4. számozott része mindössze egy fél sornyi mondatból áll. Ez nem lehet

más, csakis a *Cukrászda* című novella! És így tovább. A borítón látható kulcs elég egyértelműen utal *A kulcs* című novellára. A kötetbeli novella és a könyv címének kalligráfiája hasonlít, ebből arra a következtetésre jutok, hogy a könyv címe is: *A kulcs*. Kezdek érteni arabul.”

A kötet nagyrészt irodalomtudományos könyvekről írt recenziókat tartalmaz: most már le merem ezt írni anélkül, hogy attól kéne tartanom, ezzel elijesztem az olvasókat. Az *Előszóból* megtudhatjuk, hogy a kötet cím Kosztolányi egyik kisesszéje címének újrahasonosítása, hogy szövegtörténeti kutatásaihoz a szerző nemcsak az olyan adatbázisokat használja, mint az Arcanum vagy a Hungaricana, hanem még a Facebookot is, végül pedig Bíró-Balogh köszönetet mond két legendás mesterének, Ilia Mihálynak és Lengyel Andrásnak, akiknek a nevével a könyvben később még gyakran találkozunk. Az előszó legfontosabb kifejezése egyébként: „az olvasás öröme”, ami a kötet minden mondatán átsugárzik.

Az első rész *Az irodalomtörténeti cselekvésről* címet viseli. Itt olvashatók az elsősorban szövegek kiadásával foglalkozó textológus, filológus Bíró-Baloghnak a bibliográfiákra és egyéb adattárakra szórt, megszemenően indokolt dicséretei, bár a negatív kritikára is akad példa. A Nyáry Krisztián egyik könyvéről írt recenzióknak már a címe is telitalálat: *Pletykaapu*. Bíró-Balogh nemcsak a felületesen kezelt adatokat teszi szóvá, például Hatvany Lajosnak a barátaihoz intézett egyik kérésével kapcsolatban – „Ignotus Pál (1901–1978) a történet idején tíz év körüli kisfiú volt, nehéz elképzelni,

hogy ő vigyázott volna a nálánál idősebb egykori örömlányra” (az adott helyen nyilván Ignotus Pál apjáról, Hugóról van szó) –, de a történeti leegyszerűsítésekre is éles fénnel világít rá. Azzal kapcsolatban, amit Nyáry arról ír, hogy Balázs Béla és Sárközy György „a népivé és urbánussá kettészakított magyar irodalomból egységes, nemzeti irodalmat akartak teremteni”, Bíró-Balogh nagyon fontos pontosítást tesz: „A magyar irodalmi modernitás szerkezete ebben az időszakban nem két-, hanem hármas pólusú volt: az urbánusok és a népiek mellett – természetesen – a nemzeti-konzervatív kulturális blokk is jelen volt ekkor. Persze körülményes lett volna ezt így leírni, és vélhetően az olvasókat is csak megzavarta volna.”

Kritikusként legkevésbé Börcsök Mária könyvével szemben tartózkodó, a *Szakadozó mítoszokról* szóló recenziójának ezt a címet adta: *Egy felesleges könyv*. De hiba lenne azt gondolni, hogy Bíró-Balogh csak az irodalomtudományos kánonok alakításába kevés beleszólással rendelkező szerzőket illeti kíméletlen kritikával. Éppen ellenkezőleg, iróniája az irodalomtudomány reprezentánsaival szemben a lelegelelenebb, a velük, illetve a nevükkel fémjelzett irodalomtudomány-felfogással folytatott vitája több írásban is felparázslík, olykor egészen váratlan helyen, mint például az arab Kosztolányi-kiadásról szóló jegyzetben: „Már az olvasás elején megakadok. Hol is kezdődik ez a könyv? Bónus Tibornak mégis igaza van, az olvasás elemi szabályaival sem vagyok tisztában. Nem álnaivitás, tényleg először van kezemben arab könyv. Korábban volt ugyan egy általános

elméleti tudásom arról, hogy egy arab szöveget jobbról balra olvasnak, de tapasztalati nem.”

A könyv második részébe a Kosztolányival szorosabb kapcsolatban álló írások kerültek. Bíró-Balogh tudományos érdeklődésének központjában – Radnóti mellett – amúgy is Kosztolányi áll, sőt a Kosztolányiak állnak. Egy időben a kritikai kiadáson dolgozó munkacsoport tagja volt, a levelezés felelőseként, legutóbb *Keserű nevetés* címmel összegyűjtötte és kiadta Kosztolányi Ádámnak, az író fiának kimondottan jó tollra és komplex gondolkodásra valló, nagyon érdekes műveit, mire pedig ezek a sorok elhagyják a nyomdát, Kosztolányi utolsó szerelméről szóló könyve is megjelenik. A megfigyelések sorában az még csak a textológus tapasztalati benyomása, hogy Kosztolányi olykor nehezen olvashatóan írt, de az már érdekes sajtótörténeti adalék, hogy Móra Ferencnek, Móricz Zsigmondnak vagy Kóbor Tamásnak annyira olvashatatlan volt a kézírása, hogy külön szedőjük volt, aki el tudott igazodni rajta. (Gellért Oszkár emlékezése szerint egyszer előfordult, hogy egy kibetűzhetetlen kéziratot levittek a patikába, hátha az orvosok már százhusz éve is hevenyészett kézírásához szokott gyógyszerész ki tudja silabizálni. És valóban: a szöveg alapján össze is állítottak valami kenőcsöt.)

Bíró-Balogh ebben a részben iskolapéldáját nyújtja annak, hogy miért fontos a levelek napra pontos datálása is: „Szinte mellékesnek hat, hogy Kosztolányi 1909 májusának melyik napján flörtölt Mme Fru-Fruval a párizsi Tabarin mulatóban. A dátum ott lesz nem mellékes, hogy ugyanakkor éppen e kaland miatt

nem találkozott Rilkével, aki pedig egész nap őt várta párizsi lakásában, áldozócsüdtörtökön. Kosztolányi később egy életen keresztül panaszolta, hogy Rilkét nem ismerte személyesen; most kiderült, miért nem.” A látogatás – a meghiúsult látogatás! – jelentőségét a szerző persze nem becsüli túl, és így kommentálja: „Ez, mondhatni, Kosztolányi magánügye, másokat nemigen érintett. (Nincs arra vonatkozó adat, hogy Rilkében is mély törést okozott volna az elmaradt találkozás.)” Annál érdekesebb, amit rögtön ezután egy másik apró adatról mond, amely egy Csáth Gézához írt Kosztolányi-levéltöredékben szerepel: „A levél kiváltképp fontos Kosztolányi életrajzában: itt ír arról, hogy »az egész B. H.-t én csinálom: vezércikket sohasem ollóztunk, mióta segédszerkesztő vagyok«. Azaz Kosztolányi itt megnevezi szerkesztőségi pozícióját. Ez nemcsak életrajzilag fontos vonatkozás, de az alkotói pálya alakulástörténetének szempontjából is lényeges. Az utóbbi években, amikor több kutató is a publicista Kosztolányi munkásságát állította vizsgálódásainak középpontjába, éppen ezért sokat hivatkozott levél lett.”

De a könyv oldalain nemcsak a kis szövegegységek, hanem az apró tárgyak is elnyerik méltó helyüket. Kedves, de alapjában véve igen vegyes Kosztolányi-dokumentumkötet jelent meg 2002-ben, amelyet az tesz érdekessé, hogy a hagyatékból származó elsődleges források felhasználásával készült. Ilyen például Kosztolányi Ádám „1931/32-es tanévre szóló ellenőrző füzet, amelynek üzeneteit jónéhányszor Kosztolányi látta, amozta, kevesebbszer ő maga írta”. Az anyag mesébe illő véletlen útján

került Bogdán József birtokába, aki civilben vagy inkább reverendában törökkanizsai plébánosként szolgál. A nem túl szakszerű kötetéről szóló recenzióban Bíró-Baloghtól külön bekezdést kap ez a mondat (és az olvasó eldöntheti, hogy a meghatottság vagy inkább az irónia jegyében): „A könyvben megtalálható még Kosztolányi pipájának fényképe is.”

Valótlan irodalom: ez a kötet harmadik részének a címe, amelynek első írása ugyanezt a címet viseli, és irodalom és valóság viszonyával foglalkozik. Érdekes lenne az itt kifejtett nézeteket a *Hakni* című kötet novelláival szembevetni, amely az eredetileg tizennyolc éves korában szépíróként induló és akkor még Balogh Tamás néven publikáló Bíró-Baloghnak idén megjelent novelláskötete – de hát a szerző olyan ütemben dolgozik, képtelenség lépést tartani vele. Ennek az írásnak mindenesetre alaptétele, hogy a társadalmi problémák iránt érzékeny, a valóságot, pontosabban a szegénységet ábrázoló könyvek sora „a nyolcvanas évek elején szakad meg”. Az okok: „Puhuló diktatúra, lassan, de biztosan növekvő életszínvonal, egyéb”. (A kevéssé kifejező „egyéb” szó itt mintha a poétikai megfontolásoknak, a posztmodern belátásoknak lenne kissé nagyvonalú összefoglalása.) Érdekes, ahogy Temesi Ferencet és Krasznahorkait elhelyezi ebben a mátrixban: az előbbi „a megnövekedett én regényeit írta”, az utóbbi „*Sátántangója* kiváló ellenpélda lenne, ha – teszi hozzá – a tényleges társadalmat ábrázolná.” Az olvasó egy pillanatra elbizonytalanodik, hogy a Lengyel András szavaival „valóságtalanító PR-értelmezések” trendjének ki a „divatdiktátor”-a, de

aztán hamar világossá válik, hogy Bíró-Balogh Kulcsár Szabó Ernőre gondol, nem pedig Esterházyra, akiről kicsit később ezt írja: „kiemelt irodalmi jelentőségét mutatja, hogy az 1986-os posztmodern paradigma-váltás után a valóság felé (vissza) fordulás is az ő nevéhez köthető”.

Ez az írás egyesíti magában a szerző aprólékosságát és szenvedélyességét – nem mintha a kettő ellentétben állna egymással. Fanyar beszámolót olvashatunk arról, hogyan adta vissza egy novelláját annak idején a *Pompeji* folyóirat szerkesztője azért, mert a valóság leírását problematikusnak, sőt lehetetlennek látta, pedig azóta a regényeiből úgy tűnik, hogy már benne is felébredt a realizmusban rejlő lehetőségek iránti érzékenység. (Bíró-Balogh őszintén, minden ironia nélkül meg is dicséri az említett szerkesztőnek, Szilasi Lászlónak *A harmadik híd* című, hajléktalanok körében játszódó regényét.)

A harmadik rész írásainak többkevesebbé még mindig volt alapszövege, amiről a cikkek szóltak, a személyesség *A jegyzetíró magányossága* című negyedik részben tetőzik, amelyben inkább publicisztikus jellegű darabok kaptak helyet. A *Pokoli mulatság Bulgáriában* egy magyar fordításkötet szófiai bemutatójának köszönhetően jött létre, a *Száz év Szeged* a magától értetődően lokálpatrióta (különben gyomai születésű) szerző meglehetősen kiábrándult vallomása a szegediségről, *Az Iliánap, avagy az Esterházy-délután* az egyik mesterénél többek közt Esterházy Péterrel tett látogatás dokumentuma. Az *Uhrin Benedek és én* című írást nehéz lenne a teljes

komolytalanság veszélye nélkül összefoglalni, pedig tárgyilagos bepillantást nyújt a szerző és „Beni bácsi” viszonyába, amely, úgy tűnik, két pilléren nyugodott: egyrészt a gyomai Bíró-Balogh lényegében földije volt az endródi Uhrinnak, másrészt ha különböző életkorban is, de nagyjából egyidejűleg voltak pályakezdő irodalmárok, amit kölcsönös dedikációk formájában úgyszólván meg is pecsételtek. A *Tények és tabuk* rövid jegyzetei többek közt a *Litera* és a *Bárka* internetes portálján jelentek meg, és megtudható belőlük, hogy Bíró-Baloghnak gyermekorra óta nincs szaglása, a kötetzáró két beszélgetés egyikéből pedig, hogy sosem venne fel bőrmellényt.

Az irodalomhoz mindenestre különösen jó orra van, az íráshoz pedig jó keze. És a nyelve is megvan hozzá, amiről például az olyan szóalkotások iránti fogékonysága tanúskodik, mint az „árnyékszelfi”. (Radnóti sok olyan képet készített másokról, amelyeknek neki csak az árnyéka látszik.) A könyv olvastán nekem is egy sajátos összetett szó járt a fejemben, Bíró-Baloghnak az irodalmi mezőben szokatlanul nyers szókimondásával kapcsolatban (a kötet vége felé egy „bazdmeg”, „kurva” és „leszarták” is előfordul – az utóbbi a szerző *Mintaki* című könyvének szakmai recepcióját foglalja tömören össze).

Szóval: elefánt a porcelánboltban? Lehet, de akkor porcelánelefánt.

Bíró-Balogh Tamás: A megvadult írógép. *Jegyzetek az irodalomtörténet-írásról.* Budapest, 2019, Fiatal Írók Szövetsége. 312 oldal, 3000 forint.

Hát ez igazán szörnyű

Nem volna semmi baj, ha színházi kérdésekben jobban bíznék magamban, mint Ascher Tamásban. Akkor most azt mondanám: nem sikerült. Értem, érteni vélem, hogy miről van szó, hogy meg kell találni azt a pontot, amikor minden elromlik. Vagyis az megvan, lehet persze azt is mondani, hogy ez tetszőleges pont a történelemben, mert valami valahol biztosan rossz. De szeretném magam megkímélni ettől a szembenézéstől, az mégsem állapot, hogy ha véletlenül nincs semmi bajunk, akkor menjünk el a színházba, és szerencsés esetben csak azon az estén van kutya kedvünk, de lehet, hogy egész héten, hónapban. Mert nincs remény, az emberek már csak ilyenek, minden pillanatot elmulasztanak, amely a boldogsághoz, úgy értem, az általános és nagy boldogsághoz vezethet. Van egy mottója is az előadásnak: az apák ették meg az egrest, és a fiak foga vásott bele. Legfeljebb az lehet a kérdés, hogy mi az egrest esszük, vagy a fogunk vásik.

Na, most én ezt nem akarom halani. Nem akarom tudomásul venni, ennek megfelelően kissé bágyadtan nézem a színpadi eseményeket, és azt mondom: legyen ez a németek gondja. Ezek az 1913-as északnémet gyerekek majd rosszul végzik, és nem azért végzik rosszul, mert egy örült befolyása alá kerülnek, vagy mert azt hiszik, hogy le lehet szabadon lövöldözni a szomszédos és még távolabbi országok polgárait, továbbá koncentrációs táborba lehet küldeni a saját honfitársaikat, hanem azért, mert valami rossz beléjük nevelődött. Szörnyű

emberek vették körül őket már gyermekkoruktól fogva, erőszak és képmutatás volt az alapvető élményük a társadalomról, és ahogy az utódok egy-két centivel magasabbak szoktak lenni az elődöknél, úgy lett bennük is az erőszak és a képmutatás egy-két fokozattal magasabb. Akit vernek, az öl. Akit megszegyenítenek, az is öl.

Legyen a németek gondja? De nem lehet, hogy épp most van itt 1913? Az utolsó békeév? Hogy jobb, ha figyelünk, mert harminc év múlva jön valaki bajuszos ismerős?

Mindegy. Bizonyos szempontból mindegy, mert ott, a zsöllyében kornyadozva mégis arra gondolok: nem lehetne ezt így elmondani, összefoglalni, elmesélni, de nem eljátszani? Vagy mindenkinek azt mondani, aki eljött, hogy: meglepetés! Ma nem játszunk el semmit, inkább levetítjük önöknek Michael Haneke filmjét, *A fehér szalag* a címe, valamivel rövidebb, mint a mi előadásunk, csak egy óra az itteni bő másfél helyett. Németül beszélnek benne, így megmarad az a megnyugtató élményük, kedves nézők, hogy azért ez nem rólunk, nem önökről szól. Szép és jó és fölkavaró, az ember nem szeretne utána német lenni, de hát nem is vagyunk azok.

Mielőtt tovább haladnánk ezen a sínen, azért nézzük meg, hogy mit ad a színházi változat. Bizonyos értelemben épp színházat nem. Már ha elfogadjuk a rutinunkat színházi formának, ebben az esetben azt, hogy van egy rejtély a történet elején, az orvos lova felbukott a falu közepén, és mintha lett volna ott valami ma-

dzag, hurok, botlató, ami a baleset-
hez vezetett, de azt utóbb már nem
találta meg senki. Aztán sűrűsödnek
a rejtélyek, történik egy-két bűn-
eset, és kiderül, hogy a falut, mint
valószínűleg minden falut, várost,
világvárost, súlyos lelki betegek lak-
ják, szigorú lelkész, aki nemcsak üti
a gyermekeit, de meg is szégyeníti
őket, fehér szalagot kell viselniük,
ami jelzi nekik és a környezetüknek,
hogy bűnösök. Mit követtek el? El-
késtek az ebédről, vagy valami ha-
sonlót. Peregnek a jelenetek, és tud-
juk, hogy megyünk a megoldás felé,
a végén kiderül majd, ki botlasztotta
el a lovat, a lelkészbarom vagy az
orvosbarom, vagy az egyetlen gyanú
fölött álló személy, a nem barom ta-
nító. Ha Agatha Christie írta volna
a darabot, már tudnánk is a megol-
dást, nyilván az utóbbi, csak még azt
kell kideríteni, hogy miért.

Nem Agatha Christie írta a dara-
bot. Ennek megfelelően teljesen mel-
lékes, hogy ki a tettes, mondhatni,
mindannyian tettesek, felnőttek és
gyerekek, gazdagok és szegények,
boldogtalanok és még boldogtalanab-
bak egyaránt, mindenki bűnös, aki
így él, mert ez az élet mérget bocsát a
levegőbe, és megnyomorítja nemcsak
a saját lelket, hanem a következő és
és az azután következő generációt is.

Legyen a németek gondja, ők sze-
retnek szembenézni a múltjukkal.
Mi meg nem szeretünk. Mi nevetni
szeretnénk, feloldódni valami általá-
nos marhaságban vagy inkább szel-
lemességben, ha már a Katonában
vagyunk, szóval értőn szeretnénk ne-
vetni valamin, ami a beavatottaknak
való, és ami megerősíti bennünk az
érzetet: nem rólunk van szó. A szom-
szédéről. Meg a szomszéd szomszédjá-
ról. De leginkább a németekről.

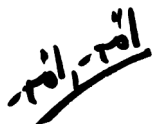
Van itt más, aminek örülni le-
het. Beengedték a Katonába Pin-
tér Bélát, és tessék, valami tényleg
történik. Az elkényelmesedett és
elszellemúriasodott Katona megint
színházzá vált. Nemszeretem szín-
házzá, hősök és sztárok nélküli társu-
lattá, amely most éppen befogad, ott-
hont és teret ad, nem tudok stílusbeli
különbséget fölfedezni az idegenek és
a saját emberek között, Takátsy Pé-
ter épp olyan, mint az alternatívok
közül jött, és még zongorázni is tudó
Friedenthal Zoltán, vagy a Vígből
szabadult Bata Éva. Közben az egész
előadást átjárja az alternatív szín-
házi légkör. Egynemű, fekete háttér
előtt mindenki több szerepet játszik,
és minden szerep könnyen követhető.
A nézőtérrel, legalábbis, mert amúgy
nem értem, hogy lehet ezt csinálni,
ha nem is egyszerre, de három má-
sodperc különbséggel száraz és szí-
gorú lelkésznek lenni, és átváltozni
ötéves, értelmi sérült kisfiúvá, ahogy
azt Bezeredy Zoltán teszi. Megy ám
itt a virtuozitás, és ezt most tény-
leg nem gúnyból mondom, úgy kap-
csolgatják át magukat, a hangjukat,
mozgásukat a fejükben, mintha tény-
leg nem volna benne semmi különös.
Vagy talán épp ez a lényeg, mintha
a recsegő hangú, tar fejű, profi szí-
nész hirtelen visszaváltozna azzá,
ami főiskolás korában volt. Vagy azt
az örömet, nem felhőtlen, hanem na-
gyon is felhős örömet élné át, amit
akkor: most ilyen vagyok, most meg
amolyan, ezért lettem színész, hogy
több életet élhessek a rendelkezésre
álló időben.

A Pintér-hatásnál maradva: miat-
tuk szenvedünk. Úgy értem, a dra-
maturg Enyedi Éva, a Pintér Béla
és Társulata oszlopa színésznőként
és dramaturgként, és, ha jól értem,

az egész az ő ötlete volt, neki jutott eszébe, hogy a Haneke-filmből darabot is lehet faragni, és ha lehet, akkor ő meg is faragta. Nem szabályos darabot, és még csak azt sem tudom mondani, hogy olyan rengeteg örömmel volna benne. Mintha nem működne az az igazán bevált teszt, hogy az a jó előadás, amit újra meg akarok

nézni. Mit néztek rajta? Legyen a németek ügye.

Michael Haneke: : A fehér szalag – Katona József Színház. Rendezte: **Ascher Tamás**. Díszlet: **Khell Zsolt**. Jelmez: **Szakács Györgyi**. Zene: **Dargay Marcell**. Fordította: **Szeredás András**. Főszereplők: **Bezerédi Zoltán**, **Fullajtár Andrea**.

Csengery Kristóf

Filmzenéből koncertzene?

114

Ha azt kérdeznék, mit nevezek zenének, hebegnék valamit, de legfőképp kitérnék a kérdés elől, meghagyva a definíciókat a lexikonoknak. E sorokat írva sem néztem meg, hogy a kezem ügyében lévő kézikönyvek milyen meghatározást tesznek közzé e tárgyban. Nem szeretem a meghatározásokat: vaskalaposak, nem mindig számolnak az élet szabálytalanságaival. Én például ha általában a zenéről gondolkoznék, valószínűleg szignifikáns mozzanatként érezném azt, hogy zene a hangoknak olyan tudatosan elrendezett csoportja, amelyet *önmagáért* hallgatok. Hát igen, ez szépen hangzik, de akkor máris itt egy probléma: a filmzene nem zene? Mert azt nem *önmagáért* hallgatom, hanem úgy, hogy valamit illusztrál, tudatosan nem is mindig figyelek rá. Alkalmazott művészet, ahogy szakszerűen mondják.

Persze nagyon sok és sokféle filmzene van, olyan is, amely eredetileg nem annak készült. Mozart K. 421-es *d-moll vonósnégyesének* második, *Andante* tétele Pier Paolo Pasolini *Az ezeregyéjszaka virága* című filmjében kap döntő szerepet, Bach

Erbarme dich-áriája a *Máté-passió*-ból Andrej Tarkovszkij *Áldozathozatal* című filmjében fokozza a torokszorító élményt. Ezek a muzsikák nem filmzenének készültek, mégis tökéletesen megállják a helyüket illusztratív szerepben. Van aztán olyan klasszikus zene, amely filmzenének született ugyan, de hangversenydarab lett belőle, és akként hasonlóképpen nevezetes: Prokofjev *Nyevszkij-kantátája*, amely eredetileg Szergej Eisenstein *Jégmezők lovagja* című filmjéhez készült, de aztán függetlenedett attól. És van olyan filmzene, amely nem vált ugyan el a filmtől, sőt éppenséggel elválaszthatatlanná vált tőle, mégis a képekkel teljesen egyenrangú élményünk a film nézése közben: ilyen Philip Glass *Koyaanisqatsi* című terjedelmes vokális-hangszeres műve, amely Godfrey Reggio azonos című (magyarul *Kizökkent világ* címmel forgalmazott), szöveg nélküli kultuszfilmjének kísérőjeként vált egy generáció kultuszzenéjévé. Nem hiszem, hogy szokták volna a film nélkül előadni (én legalábbis külön még soha nem hallottam), annyira ösz-

szenőtt vele, mégis sokkal több egy-szerű hangulati aláfestésnél: a film képsoraival egyenrangú műalkotás.

Ki lehet filmzeneszerző? Bárki, aki zenét szerez. Lajtha László foglalkozott filmzenével, őt követve pedig számos magyar komolyzenei komponista Ránki Györgytől Farkas Ferencen (Várkonyi Zoltán Jókai-adaptációi) és Szőllősy Andrásan át (Zsurzs Éva *Fekete városa*) Petrovics Emilig (Fábrí Zoltán: *A Pál utcai fiúk*), Jeney Zoltánig (Huszárik Zoltán: *Szindbád*), Vidovszky Lászlóig (Bódy Gábor: *Psziché*) és Selmeczi Györgyig, aki néhány éven át úgyszólván ügyeletese volt a magyar filmzenének, valósággal záporoztak a keze alól az effajta munkák. De a filmzeneszerző már a kezdetektől lehetett könnyűzenész is, és ma is lehet az, sőt manapság már több a könnyűműfajbeli filmzene-komponista, mint a klasszikus. Presser Gábor, Szörényi Levente írt filmzenéket, és dzsesszmuzikusok is, például Vukán György (Fábrí: *Az ötödik pecsét*), Gonda János (Gaál István: *Sodrásban*, Szabó István: *Apa, Szerelmesfilm*).

Előfordul, hogy a zeneszerző nem filmzene-komponistának készül, ám a filmzene pályája egy pontján megtalálja, beszippantja őt magát, és valósággal fölzabálja a személyiségét, alkotói életét. Ez történt a zseniális osztrák zeneszerzővel, Erich Wolfgang Korngolddal, akiről csodagyerekkorában Mahler is elragadtatással nyilatkozott, s akinek sok-sok remek posztromantikus műve közül talán csak pompás *Hegedűverseny* szerepel valóban rendszeresen a koncertprogramokon, máskülönben elhanyagolják, és ebben jelentős szerepe van annak, hogy a nácik elől

Max Reinhardt tanácsára Amerikába menekült zeneszerző Hollywoodban fényes sikerű filmzene-komponistává vált, s ma leginkább ebbéli minőségében emlegetik. Úgy tartják, lényegében ő volt a szimfonikus filmzene „feltalálója”. Hasonló sors jutott a Korngold két Oscar-díjával ellentétben hármat elnyerő, magyar származású Rózsa Miklósnak, aki szintén nagyon ambicionálta, hogy „igazi”, koncerttermi zeneszerzőként ismerjék el, gigantikus filmsikerei azonban (többek közt Michael Powell: *A bagdadi tolvaj*; Korda Zoltán: *A dzsungel könyve*; Alfred Hitchcock: *Elbűvölve*; William Wyler: *Ben Hur*; Billy Wilder: *Sherlock Holmes magánélete*) minden mást elhalványítottak.

Stílusegység? A kor követelményei? Effélék nem kötik meg a filmzeneszerző kezét. Sem saját stílusához nem kell hűnek lennie (Szőllősy *Fekete városában* és Jeney *Szindbád*-zenéjében hallunk nosztalgikus, tonális részeket, pedig „igazi” életművében egyikük sem írt dūr-moll zenét), sem a kor követelményeihez. Sőt magának a filmzenének sem kell egységesnek lennie: lehet az egyik jelenet zenéje tonális, a másiké hangnem nélküli, az egyiké romantikus, a másiké dzsessz. A filmzene vállaltan és szélsőségesen eklektikus műfaj, amelynek szerzője bármit magába szívhat és feldolgozhat, akár a plágium közelébe sodródva – minden megengedett számára. Egyetlen szempont számít: az, hogy az adott jelenet zenéje híven fejezze ki a cselekmény éppen aktuális mozzanatának hangulatát, világítsa meg a szereplők lelkiállapotát, sugalljon és sejtessen, adjon hozzá érzelmi-pszichológiai többletet ah-

hoz a jelentéshez, amelyet a kép és a szöveg közöl velünk.

Gyakran visszatérő probléma, hogy a filmzenéket megpróbálják „önállósítani”, s ez nem mindig jár egyforma sikerrel. Persze nem a filmdalokra gondolok: a két világháború közötti korszak swing stílusú magyar filmszlágerei ma is élnek és hatnak, s a *Grease* vagy a *Szombat esti láz* számai (Gibb fivérek) filmek nélkül is hódítanak évtizedek óta. De amikor Ennio Morricone egyik-másik filmzenéje elkezd külön életet élni, olykor úgy érezzük, hogy az *Egy maréknyi dollárért* vagy a *Volt egyszer egy vadnyugat* zeneszerzőjének eredetileg illusztratív funkciójú muzsikái képsorok nélkül nem állják meg a helyüket: kiüresednek, és giccsközbe sodródnak (például *A Jó, a Rossz és a Csúf* egyik részlete, a *The Ecstasy of Gold* a Metallica koncertjeinek állandó intrójaként). Bármilyen fontos hangulati elemet adott is hozzá a nagy olasz rendező filmjeihez Fellini hű alkotótársa, Nino Rota, nem biztos, hogy ezek a zenék filmek nélkül is képesek teljes értékű élményt adni, pedig Rota nagy kultúrájú, klasszikusan képzett zeneszerző volt, aki saját jogon is írt koncertzenéket.

Hasonló élményben volt részem nemrég, amikor meghallgattam minden idők egyik legsikeresebb filmzeneszerzője, John Williams (1932) filmzenéinek részleteit, amelyeket a nyolcvanhét éves amerikai zeneszerző korunk egyik legsikeresebb hegedűművésznője, az annak idején – gyerekkorában – még Herbert von Karajan által felfedezett Anne-Sophie Mutter kérésére írt át zenekari kíséretes hegedű-szólódarabokká. Nem állítom, hogy sokat

vártam ettől a CD-től (*Across the Stars* – Deutsche Grammophon), de még így is jelentős volt a csalódás: a *Csillagok háborúja*, a *Harry Potter*-adaptációk, a *Drakula*, a *Sabrina*, a *Schindler listája* és más filmek zenéje ebben a szándékoltan mutatós-elegáns „concertante-stílusban” magamutogatóvá és giccsessé vált, azt a sugallatot közvetítve, hogy ezek a hangok alighanem filmzeneként is giccsesek. Csak éppen a filmet nézve ezt nem vesszük észre, mert a képsorok felfokozott érzelmi tartalma legitimál egy olyan zenei kifejezőmódot, amely igényes ízléssel önmagában nem volna elfogadható.

Úgy hozta a véletlen, hogy nem sokkal a lemez élménye után mentem el a Zeneakadémiára, hogy meghallgassam a filmzenéket máskor is szívesen vezénylő *Hollerung Gábor* betanításában és magyarázataival, együttese, a *Budafoki Dohnányi Zenekar* előadásában Williams *Harry Potter-szvitjét*, amelyet karmester és muzsikuskárdája már máskor is tolmácsolt együtt. Sejthető, hogy a CD rossz tapasztalata után arra számítottam: a *Harry Potter*-adaptációk (egyébként a filmekben nagyszerűen funkcionáló és hatalmas szakmai tudással megírt) zenéje koncertszvitként hasonlóan kiábrándító lesz, mint a hegedűdarabokká átdolgozott egyéb Williams-filmszlágerek.

Nem így történt. A kétrészes koncert első felében *Hollerung Leonard Bernstein* hajdani ismeretterjesztő hangversenyeinek közvetlen stílusában, egyszerűen és sok humorral avatott be a zene jellegzetességeibe, stílusáthallásaiba (Wagner, Csajkovszkij, Richard Strauss, Rimzskij-Korszakov, Sibelius, Stravinsky, dzsessz stb.) és működési elveibe,

sok-sok rövidebb-hosszabb részletet mutatva meg a műből, majd a második részben a teljes szvitet tolmácsolva zenekarával. Ekkor következett a meglepetés: a szvit koncertdarabként is tökéletesen működik. Hogy miért, arra valószínűleg műfaji magyarázat adható. Az Anne-Sophie Mutter számára átdolgozott részletekből szólóhangszeres darabok lettek, ezek a zenék viszont megmaradtak szimfonikus tételeknek, és az egész tételsor, noha a tételeket szünetek választják el egymástól, mégis úgy működött, mint egy romantikus szimfonikus költemény, vállalva a filmben is maximálisan érvényesülő ábrázoló-illusztratív jellegét, és diadalmasan érvényesítve azt a briliáns hangszereelési tudást, színtantáziát, dallam-invenciót, amely Williamst jellemzi.

Arra jöhettünk rá a szvit hallgatásakor, hogy ez a filmzene tulajdonképpen eredeti funkciójában is a romantikus szimfonikus költemény elvei szerint működik (alkalmazza egyébként a wagneri vezérmotívum- és a liszti tématranszformáció-technikát is), ezért tud olyan zökkenőmentesen átköltözni a koncertterembe, és ott is tökéletesen hatni. Ki tudja, ezt a gondolatmenetet megfordítva talán azt is megkockáztathatjuk, hogy Liszt, Richard Strauss, Dukas, Sibelius és mások szimfonikus költeményei voltaképpen filmzenék film nélkül?

John Williams: Harry Potter-szvit. Budafoki Dohnányi Zenekar, vezényelt **Hollerung Gábor**. Szeptember 29., Zeneakadémia.

ral-ral

Vadas József

117

Keleti udvarház párizsi passzázzsal

Egyetemistaként nemegyszer tértem be a népszerű Jégbüfébe, megfordultam a mellette berendezkedett IBUSZ sablonosan szocmodern irodájában is. Később gyakorta jártam a passzázs idegen nyelvű könyvesboltjában, nem ismeretlen tehát számomra a Kígyó és a Petőfi Sándor utca sarkán álló hatalmas épület. Ahogy két bejáratán olvasható: a PÁRISI UDVAR, amely 1908 és 1912 (vagy 1913) között épült, Schmahl Henrik tervei szerint. Stílusának eredetisége és esztétikumának jelentősége azonban csak jóval később tudatosult bennem. Amikor Barabás Márton festő barátom vendégeként a ház ötödik emeleti műtermének ab-

lakából olyan látvány tárult elém a homlokzat magasban is fantasztikus lényként megformált színes kerámiaelemeiről, amilyenhez hasonlóval csak évtizedekkel később találkoztam újra. Barcelonában, a magyar mester katalán kortársa, Antoni Gaudí egyik fő műve, a Párizsi udvarral egyidős Casa Milà (1906–1910) kilátóként szolgáló tetőteraszán.

Négy és fél éves rekonstrukció után – a „The Unbound Collection by Hyatt” márka szállodájaként – Schmahl Henrik műve immár egykori szépségében szemlélhető.

Eredetileg báró Brudern József üzletháza állt a helyén; Pollack Mihály

tervezte 1817-ben. Ahogy a ránk maradt fotón látható: szerény külsején elsősorban a homlokzat timpanonos lezárása utal a magyarországi klasszicizmus korára. Ennél érdekesebb a belső; a kortárs nyugat-európai urbanisztika ma is életképes olyan premodern leleményeinek társa, amilyen a kicsivel korábbi párizsi Passage des Panoramas (1807) vagy a nem sokkal későbbi Burlington Arcade (1818) Londonban. Azoknál egyszerűbb és kisebb is volt, ezzel együtt a későbbi nagyáruházak és a jelenkori bevásárlóközpontok figyelemre érdemes előzményének tekinthetjük. Sárgaréz hálós üveggel fedett belső utcájának mind a két oldalán ugyanis tizenhat (a korabeli tudósítások szerint zömmel lábbeliket készítő/forgalmazó) üzlet kapott helyet. A Tudományos Gyűjtemény 1822-es beszámolója freudi elszólással – az épület és a folyosó viszonyát felcserélve – szintén a passzázs értékeit hangsúlyozza: „Mind különössége, mind ritka szépsége által nevezetes a báró Brudern-ház a párizsi utcában.”

A régiség- és könyvgyűjtő báró, aki értelmiségi szalont is vitt a reformkorban, 1831-ben meghalt. Ekkor a Teleki család tulajdonába került az épület, amelynek egy részét a belváros rendezése során már 1883-ban, majd a század végén szinte teljesen elbontották. Végül Bethlen Klementinától (a húszas évek miniszterelnökének testvérétől) 1906-ban a Belvárosi Takarékpénztár vásárolta meg a rendkívül értékes (és drága) telket, hogy ott emeljen magának új székházat. (Addig a szemközti, Koronaherceg utca 3. sz. házában működtek.) Ezt követően hirdettek tervpályázatot azzal a nagyvonalú programmal, hogy a leendő épület „komoly és méltóság-

teljes benyomást gyakoroljon”. A közforgalmi terekre vonatkozó higiéniai és tűzvédelmi előírásokon túl azzal a minimális esztétikai kikötéssel, hogy „[t]ornyok és erkélyek kerülendők, ezzel szemben balkonok létesítendőek”. A beérkezett 43 pályaműből néhányat díjaztak, illetve megvásároltak, egyikkel sem lehettek azonban megelégedve. Noha a versengők között olyan rangos alkotópárosokat is találunk, mint a szomszédos Klotild-palotát építő Korb Flóris és Giergl Henrik, illetve a bontakozó szecesszió képviselőjében Komor Marcell és Jakab Dezső, a *Magyar Építőművészet* hasábjain közzétett rajzok alapján utólag is csak azt mondhatjuk: munkáikat indokoltan tették ad acta. Nem kevésbé szerencsés döntésnek bizonyult, hogy az épület megtervezésére Schmahl Henriknek adtak egyenes megbízást, aki már a maga idejében sem szokványos módon oldotta meg feladatát. Egyebek között azzal, hogy új életre keltette a korábbi épület legfőbb nevezetességét, a *Vasárnapi Újság* által 1906-ban elsíratni vélt Párizsi udvart. (Az elnevezés az Erzsébet híd építése miatt a szomszédban lebontott „Párizsi ház”-ból, esetleg Boulevard Montmartre-i rokonából származtatható.)

Schmahl Henrik 1846-ban született Hamburgban. Komolyabb tanulmányokat ott valószínűleg nem folytatott, mert 1868-ban kőműveslegényként bukkan fel Pesten. Az 1870 és 1874 között emelt Vámház építésében már segédpallér. Ybl Miklós itt figyel fel képességeire: bevonja ezután készülő műveinek (Operaház, Várkert bazár és kioszk) munkálataiba, amelynek során folyamatosan oktatja. A tehetséges fiatalember fokozatosan mindazt elsajátítja, amire egy építésznek szüksége van. (Schickedanz Albert

valamivel korábban ugyancsak Ybl irodájában és szintén önképzéssel alapozta meg karrierjét.) Schmahl Henrik a nyolcvanas évek elejétől már önállóan tervez; bizonyoság rá az Andrássy út négy neoreneszánsz stílusú palota-bérháza, amelyek közül három ma is áll. Azt követően pedig, hogy 1884-ben önállósítja magát, egyre sikeresebb: csupán a Teréz körútra kilenc házat tervez a következő években. Ez utóbbiakkal kezd fokozatosan átalakulni stílusa: a historizmus szellemi közegében marad ugyan, de az olasz quattrocento ihlető élményét a francia és a német reneszánsz, majd a velencei gótika érdekesebb (olykor már-már egzotikus) elemei váltják fel. Ez a keleti (arab és mór) hatásba torkolló irányváltás először az építész anyaghasználatában – a vakolatarchitektúrát felváltó mázas téglapreferálásában – mutatkozik meg. Hogy aztán a Rákóczi út két reprezentatív épületének – a 7. sz. alatti Steinerház (1891) és az Uránia mulató (1896) – homlokzatának orientális jegyeket asszimiláló középkori díszítőmotívumai révén váljon munkássága záró korszakában – a Takarékpénztár esetében is – formavilágának karakteres sajátosságává.

Schmahl Henrik pályájának monografikus feldolgozása híján egyelőre pontosan nem tisztázott: milyen élmények hatására következett be ez a fordulat. Ybl munkássága a reneszánsz bővületében teljesedett ki, és ebben a szellemben születtek tanítványának első művei is. De Schmahl minden bizonnyal ismerte mesterének korai – még gótizáló – főművét, a fóti templomot. Tudunk továbbá velencei tanulmányútról, az pedig a róla szóló írásokban visszatérő felvetés, hogy hathatott rá a granadai Al-

hambra motívumvilága. Nem elképzelhetetlen, hogy járt Andalúziában; ha mégsem, akkor is ismernie kellett Owen Jones 1856-ben megjelent nevezetes gyűjteményét, amelyben 16 oldalon 72 illusztráció szerepel a mór építészet e remekéről. (Az annak idején építész-iparművész körökben bestsellernek számító Grammar of Ornament 2004 óta magyarul is elérhető.) A kilencvenes évek, amikor Schmahl pályája csúcsára ér, Lechner jóvoltából egyben a magyar szecessziós építészet kibontakozásának periódusa – olyan művekkel, mint az Iparművészeti Múzeum (1891–1896), a Földtani Intézet (1896–1899) vagy a Postatakarékpénztár (1899–1901). Nyilvánvaló – főként ma már, történeti távlatból – a két alkotó motívumkincsének különbsége; míg ugyanis Lechner nem kis részben „indus”-nak titulált megoldásaival „a magyar formanyelv” kimunkálását tekintette egyik legfontosabb feladatának, addig a Hanza-városból ide települt Schmahl Henriket hasonló szempontok érthetően nem foglalkoztatták. Nem kevésbé lényeges azonban az, ami összeköti őket. Mindketten nyitottak voltak az új anyagok (a vas és az üveg) használatára, s mint a két takarékpénztár mutatja, a szemléletük is hasonló. Anélkül, hogy egészében azonosultak volna az európai építészet gyakorlatától idegen (népművészeti és belső-ázsiai, illetve arab és mór) kultúrával, számos elemének méregtelenítő alkalmazása révén függetlenítték magukat a múlt klaszikus kelléktárának használatára szorítózkodó akadémiizmus életidegen arzenáljától. Szakítottak a fennálló hatalmat – benne a pénz mindenhatóságát – e műfajban kötelezően érvényesítő neobarokk stílussal is.

Ez a jövőorientált felfogás első sorban a külsőn érzékelhető. Most már, hogy az épület háromezer négyzetméternyi téglaburkolatát az elmúlt években megtisztították, a plasztikák hiányait pótolták és a színes felületeket újraalkották, még nyilvánvalóbb a ház tömegének zárttsága és rajta a tojánhéjszínű falak egyszerűsége, amelyen közös tőről fakadó árnyalatnak hat a mustársárga, a téglavörös, a faközöld, a kávébab és a kakaópor koloritjának megannyi halványbarnában oldódó változata. Schmahl nem csupán a horror vacuitól idegenkedett, elvetette a mór stílus másik jellemző vonását is: a vörös-kék-sárga/arany trikolóriját; nála éppenséggel az Owen Jones által „másodlagos színek”-nek nevezett árnyalatok dominálnak. Nem kevésbé merész húzás volt részéről, hogy a szabálytalan trapéz alakú telken álló ház két utcai homlokzatát átlósan lemeztve kapcsolta össze, és az így keletkező keskeny fronton impozáns főbejáratot alakított ki a bank számára. Annak idején mögötte helyezkedett el az intézmény lelke, a pénztárterem, amelyet Spiegel Frigyes személyében egy (csak) mostanában újra felfedezett szecessziós építész és lakberendező tervezett. Mögötte volt a trezor, mellette-fölötte az alsó két szinten a pénztintézet irodái kaptak helyet, a két udvar köré szervezett tömbök felső emeletein pedig három-hat szobás nagypolgári lakásokat alakítottak ki. A lépcsőházakban négy lift gondoskodott kényelmes megközelítésükről.

Az épület fő attrakciója mindazonáltal a száz évvel korábbi utódaiként a hajdaninál lényegesen impozásabb formában újraformált Párisi udvar, amely – a sok évtizedes kosztól megtisztítva és tökéletesen helyreállítva

látszik csak igazán – a szó szoros értelmében pazar látványt nyújt. Szerényebb méretű, mint nevezetes analógiái: a budapestihez hasonló saroképületbe rejtett Kaisergalerie (1873) Berlinben, illetve a milánói Galleria Vittorio Emanuele (1878) vagy a nápolyi Umberto (1887–1901). Ez utóbbiak egész épülettömbök között húzódnak, méretükkel arányosan monumentális benyomást keltve, noha művészi igényességben aligha hasonlíthatók a Párisi udvar csokoládébarnára hangolt minuciózus architektúrájához és fölötte az üvegezett kétkupolás boltozat varázslatos miliójéhez. Schmahl alkotásában a plasztikusra préselt luxfer üvegprizmákat a Haas és Somogyi, a hasonlóképp finoman geometrikus mintájú üveglakokat Róth Miksa műhelye készítette. Mögjük rejtve száz villanykörte gondoskodott róla, hogy ne csak láthatók legyenek, hanem egyszersmind összképükben is gyönyörködhesünk. A Zsolnay-gyár is részt vett az építkezésben (a második emeleti balkon és alatta a homlokzati fríz díszítésével), a színes mintás padlóburkolatot a Villeroy & Boch szállította, a kerámiaelemek nagy része szintén német gyárakból való. Szervesen illeszkedtek ebbe az emelkedett környezetbe profiljukkal az üzletek (a híres Neruda utódaiként a Molnár és Moser drogéria, a gomb- és paszománykereskedés, a menyasszonyi kelengyét forgalmazó, valamint a művirág- és dísztollbolt). Továbbá itt bérelt irodát és az ötödik emeleten műtermet Uher Ödön fényképész is, akinek a Koronaherceg (a mai Petőfi Sándor) utca 2. sz. alatt (a Brudern-ház maradványában) készült századfordulós fényképeit ma árveréseken hirdetik. Nagysza-

lontán született, a szakmát Bécsben tanulta, majd 1891 és 1895 között Nagykanizsán dolgozott, ahol a Dél Zalai Takarékpénztár Bazár (!) épületében vitt üzletet. 1906-ban a Magyar Fényképészek Országos Szövetségének első elnöke, Klósz György és Erdélyi Mór alelnökök társaságában, 1911-ben pedig filmkészítésbe fogott. (Lehet, hogy ő hívta fel a Belvárosi Takarékpénztár vezetőinek figyelmét az Uránia Tudományos Színház, azaz az első magyar film forgatási helyszínének építésére?)

Budapest ostromakor súlyosabb sérüléseket nem szenvedett az épület, állapota a szocializmus évtizedei alatt indult folyamatos és fokozatos romlásnak. Az utcai frontján 1952-ben létesült Jégbüfé mellett talán csak az tekinthető kedvező fejleménynek, hogy a felső szinten lévő helyiségek – Uher egykori rezidenciájával egyetemben – műteremlakásként a Művészeti Alap tulajdonába kerültek. Az államosítással megszűnt Takarékpénztár helyiségeibe az IBUSZ költözött, sajnos azonban a hajdani szecessziós belsőt valósággal kibebezték, és nem éppen vonzó szocmodern enteriőrre alakították. Nem kevésbé szomorú adalék az is, hogy az új Erzsébet híd munkálatai során 1960 táján, majd a nyolcvanas években is renoválás címszóval a károsodott elemeket – érdemi felújítás helyett – elbontották. Hiába működtek üzletek továbbra is a Párisi udvarban, forgalmuk egyre csökkent a passzázs mind elhanyagoltabb állapota miatt, így a rendszerváltást követően szép lassan el is költöztek. Mivel a nagy méretű és elképesztő műgonddal megvalósított épület rendbetétele igencsak drága vállalkozásnak ígérkezett, a belvárosi önkormányzat hosszú ideig

hiába keresett rá vevőt. Végül 2014 nyarán vásárolta meg valamivel több mint kétmilliárdért a Mellow Mood Hotels, és ennek hatszorosáért varázsolt belőle az Archikon építésziroda és belsőépítészeti stúdiók közreműködésével 110 szobát, 16 lakosztályt, két rezidenciát és konferenciatermeket magában foglaló luxushotelt.

Az állványok tavaszi lebontása után – a megszépült külsőnek adózó első, elragadtatott reakciókat követően – hamarosan aggályok kaptak nyilvánosságot. Kiderült, hogy az 1976-tól műemléki védeltséget élvező épület tetejére egy attól stílusában merőben eltérő modern szintet húztak, amely visszahúzott volta és az elé telepített zöld zóna ellenére az utca másik oldaláról nézve egyelőre zavaróan megbontja az összképet. (Amíg a cserjék meg nem nőnek.) A másik vitatott kérdés a Párisi udvar funkciójának megváltozásával kapcsolatban vetődött fel. Üzletek ugyanis – a korábbi ígéret ellenére – nem nyíltak a passzázsban, amely így sajnálatos módon megszűnt közhasznú tér lenni. Boltok helyett Café & Brasserie névre keresztelt elegáns étterem és kávézó kapott benne helyet. Szabad tehát ide a bejárás: a Párisi udvar mind a Petőfi Sándor utca felől a szálloda fogadóterén keresztül, mind a másik, Kígyó utcai kapun át közvetlenül is megközelíthető. Bárki gyönyörködhet hajdani mestereinek, illetve mai restaurátorainak nem mindennapi felkészültségében. Leginkább a Ferenciek tere 11. sz. ház lakói jártak rosszul, mert otthonukból távozva és hazatérve az átalakítás miatt immár a fél háztömböt meg kell kerülniük.

Érintettként Kőszeg Ferenc nem csak azt tette szóvá az *Átlátszón* személyes élményeket is taglaló írásá-

ban, hogy a fenti kellemetlenségek miatt az új tulajdonosok/üzemeltetők meg sem próbálták kárpótolni őket. Oknyomozó újságíróként egyszermind háttorzongató összefüggésekre hívja fel a figyelmet. Két évvel korábban a *Magyar Narancs*ban Keller-Alánt Ákos már megírta, hogy „Orbán Viktorral kapcsolatban álló arab befektetők építenek luxusszállót a Belváros kiemelt pontján”. Terjedelmes cikkében Kőszeg a jordániai származású üzletemberek múltját, eddigi tevékenységüket ismertette utal a NER politikától nem független gazdasági közegének viszolygató természetére. Minthogy a sötét részleteket is felvillantó események túlmutatnak az építészekritika illetékességi körén, érzjük be annyival, hogy a Párizs Property két ügyvezetője, Zuhair Awad és Sameer Hamdan a nyolcvanas években tanulni érkezett Budapestre. 1997-ben alapították Mellow Mood néven azt a céget, amely munkásszállások átalakításával olcsó szállások – youth hostelek – létesítése révén alapozta meg karrierjét, amely aztán a Fidesz 2010-es győzelme után ívelt meredeken felfelé. Ekkor lettek tucatnyi vendéglátóhely – többek között a Klotild-palotából kialakított és tavaly értékesített Buddha-Bar Hotel – üzemeltetői. Innen származó jövedelmük mellett még az állami Eximbank nagyvonalú (a költségek mintegy felét biztosító) kölcsönére is szükségük volt a jóindulatúan kiemeltnek nyilvánított, azaz számos engedélyezési procedúrától mentes beruházás megvalósítására. Mindez sajátos dimenzióba helyezi a szóban forgó projektet.

Az épületnek az ötvenes és hetvenes évek között végbement állagromlása elsősorban nem azért követke-

zett be, mert a szocialista gazdaság életképtelen volt, vagyis nem tudta produkálni a századfordulón európai rangú metropolisszá fejlődő Budapest megannyi pazar épületének helyreállításához szükséges anyagokat és anyagiakat. Hol ezért, hol azért, szűkös erőforrásainak elosztásakor másra helyezte a hangsúlyt. Tehette ezt annál könnyebben, mivel akkoriban még a szakma sem tekintette maradandó (szellemi) értéknek a múlt századforduló művészetét. Ma sem sokkal jobb a helyzet, legfeljebb más értelemben. Nem a Schmahl Henrik szelleme előtti tisztelgés jegyében épült újjá a Párizsi udvar. A befektetés támogatói-lebonyolító között bizonyára sok olyan személy akad, akinek kifejezetten tetszik a ház, vélhetően jobban is, mint a most százéves Bauhaus szellemi holdudvarának megannyi ránk maradt modern emléke. De az épület – úgy vélem – nem esztétikai megfontolásból újult meg. Alighanem a helyreállításban és az üzemeltetésben rejlő kivételes üzleti lehetőség a fő motívum. A passzázs kávézójának tonett stílusú karosszékeiben helyet foglalva és a környezetben (a rekonstruált telefonfülkék, a Chesterfield bőrfotelok és a feketére lakkozott art decós pultok látványában) gyönyörködve meg a fotókon publikált decens szobaberendezések tudatában is ezért keserédes számban az ezerforintos kapucsínó.

A Párizsi Udvar/Mellow Mood Hotels. Generáltervező: Archikon Építésziroda (Nagy Csaba, Pólus Károly, Pásztor Ádám, T. Major Kriszta, Batta Miklós). Belsőépítész: Kroki Stúdió (Göde András, Kéry Balázs), Food & Beverage (Henry Chebaane, Blue Sky Hospitality). Kivitelező: Market Építő Zrt.

A halott körme tovább nő

Hogy mennyire jó festő a főhajó sztárja, az a kontrollcsoporton mérhető igazán. De most ne beszéljünk a társbélőrkről. Se Lajta Gáborról, aki a bal oldali oldalhajóban figurázik, se Szotyory Lászlóról, aki a jobb oldalt tölti ki hígan feldobott olajvásznaival, sőt még a kereszthajót és a szentélyt elfoglaló Kondor Attiláról se, aki szépen mélabús könyvtárt ábrázoló enteriőrjeivel legalább egy tovatúnt értelmiségi légkörrel kárpótolja az egyre inkább elmagányosodó Műcsarnokot. Ők azért kerülhettek ide, az „újfigurativitást”, „közérthetőséget” és „antiavantgárdot” képviselő Szegő György vezette MMA-intézménybe, hogy sokaságukkal hitelesítsék a főszereplő érvényes igazságát. A történet valójában Konkoly Gyuláé.

Azé a festőé, akit egy szűkebb szakma – a képzőművészetet termelő, fogyasztó, minősítő, azaz a „művészeti szcena” egésze – magasan pontoz. Egyrészt azért, mert el nem múló érdemeket szerzett még a hatvanas évek végén a nyíltan politizáló Iparterv-tárlatokon. Másrészt azért, mert a konzekvenciákat levonva a félperifériás magyar létből merészelt kitörni, és Párizsban (Bécsben, Rómában) kipróbált mindent, amit kortársként érdemes volt akkoriban megcsinálni. Harmadrészt azért, mert jó ritmusérzékkel pontosan megsejtette, hogy az úgynevezett „lázadást” mikor érdemes abbahagyni, továbbá beilleszkedni egy valószínűsítően kényelmes fogyasztói civilizációba. (A posztmodernbe? Inkább

a merkantilba.) Negyedrészt azért, mert most már hiányzik a színpadról Csernus Tibor.

Konkoly mai stílusa ugyanis megérthetetlen a nála öt évvel korábban (1964) párizsivá lett rangidős festőkollégája nélkül. Ő volt az, aki – Pernecky Géza találó terminus technicus szerint – a hazai *szürnaturalizmus* vezető mestereként és az akkori hivatalosság által kiutált bujdosóként addig kereste a cuppantós-vakarós neoavantgárd stílusból az újragondolt figurativitás felé vezető utat, ameddig nemcsak a pop-artra jellemző világkritikát hagyta el, hanem magát a modernitást is feladta. A művészet halott, a festészet pláne – vélte oly sok csalódott kortársával együtt. De az oly sok csalódott kortárs – sajnos vagy szerencsére – annyira mégsem ismerte a mesterség klasszikus szabályait, hogy egészen a 17. századi barokkig, azaz Caravaggioig hátráljon, s hogy a furfangos félabsztraktot fel merje cserélni a jezsuita tenebrosó színházias illuzionizmusával. Akárhogy is történt, s akármiképpen is értékeljük: Csernus addig kerülte a trendet, míg maga is trendalkotóvá vált. A halott festészetet „megmentő” posztmodern neo-neo-neohistorizmus bajnoka lett. A maga szempontjából igaza volt, hiszen a halott körme is tovább nő.

Csernus példájából Konkoly azt tanulta meg, hogy nem érdemes tovább műgyantával, csorgatással, harde edge-dzsel kísérletezni, megkülönböztetés nélkül elegendő ezeket a forradalmi huncutságokat. Továbbá

alkalmazott grafikával sem érdemes örökké foglalkozni – ezzel kereste kenyerét jó hosszú ideig külföldön –, mert a presztízs hamar elkopik. Az olaj, az akril, a nagy méret, a perfekt tudás viszont szolid és vonzó, alázatos és meggyőző eszközök. Karbantartják azt a technikát, amely mindig meghatja a hamis realizmusra oly fogékony és a rentábilis befektetésre oly érzékeny felső középosztályt. Tehát *Tiszta szívvel festeni* kell újra – ez a koalíciós kiállítás címe –, s láss csodát, a forma bejött. Az egykori lázadó Konkolyt fölváltotta egy befogadható és minden szempontból sikeres Konkoly. Ma ő az új Csernus. A 68-78 alcím pedig életének utóbbi évtizedére utal: ezt termelte midőn újra magyarrá vált.

De fontosabb a fölkinált látvány tartalma. Ötvenegy kiállított festmény szól „a lét napsütötte partjairól”, arról az örök strandról, ahol nincs se válság, se kosz, se bánat, se kín. Lévi-Strauss nagy könyvének címe fordul ki itt önmagából: a Szomorú helyett a Vidám Trópusok főként azokra a nézőkre számítanak, akik nem last minute árfekvésben, pláne nem fapadoson közelítik a Rák- és Baktérítő között elterülő tengermelléki sávot. Egy két évvel korábbi Konkoly-interjúból kiderül, hogy a többször lefestett Habumaplázs Riótól északra fekszik, az Amazonashoz közel. A kiállítás másik értelmező szövege pedig Burkina Fasót jelöli meg, mint ihletet adó színhelyet. Tagadhatatlanul vonzó, drága, exkluzív utazási célpontok. De nem a táj, inkább az ember minősége az új Konkoly-kép értelme és értelmezője.

Vannak férfiak is a hazai viszonylatban XXL-esnek számító (nem ritkán 180 × 200, vagy 240 × 200

centiméteres) képeken, és aligha véletlenül valamennyi magántulajdonban is van. Ha fut a szekér, telik a magándekorációra.) Ezek a hímek pirszingesek, tetkósak, brutálisak. Arcukra akkor is kiül a kangörccs, ha deréktól lefelé a nézői képzeletre bízzák méreteiket. Igaz, nem ők a főszereplők, ők csak a „kulturális” háttérret és a személyes biztonságot szavatolják. Látszik: bodyguardok ők, odacsapnak, ahová köll.

A lényeg a pipihusi. A vágy egyáltalán nem titokzatos, hanem banálisan átlátszó tárgya. Félmeztelenül és pokrócon hemperegve, nyelvet nyújtva és vörös fanszörzettel, szűzikeként és már ereszkedő izmokkal, de mind szex, szex és megint csak szex üzemmódra állítva. Félreértés ne essék, ezek az aktok, félaktok vagy lenge ruhájú lányok-asszonyok ikonográfiájuk szerint egyáltalán nem pornográf helyzetek hősnői. Nem is lehetnének azok, mert előképeik közönséges „polgári” fotográfiák, egy részük „talált tárgy”, más részüket a művész maga készítette a tengerpartokon. Más kérdés, hogy a figurák metaüzenete miféle aurát sugároz a néző, illetve a potenciális fogyasztó felé. Ahogy a hatvanas évek második felében a DDR-ből disszidált Gerhard Richter fotórealista festményein benne rezeg a pártállam szabadsághiányos, szívós, sűrű légköre, anélkül, hogy szájbarágósan direkt szimbólumokat használt volna, úgy Konkoly manipulált, nagyított, másolt fotóin is benne van egy láttatott világ, sőt annak a világnak az erkölce, sőt magyarázata is.

Ezek a női testek akkor is mesélnek magukról, ha szájuk néma, és igazolványaikat a szállodai széf-

ben tartják. Arcukra égett a gondatlan gondtalanság, a fesztelen feszesség. Ezeket a csipőket nem a harmadik világ kalodavarrodái formálták, inkább szobabiciklik és wellnessmasszőrök. Lobogó sörényüket se szokták védőháló alá dugni, inkább hair-konditioner kezeléssel fényesítik, dúsítják, játsszon csak velük a tengeri szellő. Engedik magukat fogdosni (*Leukipposz lányai*, 2010, *Kék-sárga kontinuitás*, 2013), állják a hímek gusztáló tekintetét (*Red skin*, 2014, *Boy loves girl*, 2011), és közönyük éppoly sértetlen, mint hófehértől ébenfeketéig terjedő színskálából válogatott és krémezett meg olajozott legfelső hámrétegük, a jó bőrük. Attól olyan kívánatosak, hogy nem tökéletesek. Vidáman kerülnek a photoshopot, igazuk van, meg is tehetik.

Pedig éppenséggel lenne ok idegeskedésre. A *Weekend a Zuydcoote* (2010) című vásznon egy Boeing olyan alacsonyan száll a fürdőzők fölé, mintha a homokpadra készülne lezuhanni, szinte ismételve szeptember tizenegy felejthetetlen dramaturgiáját. A *Délkelet-ázsiai zászló* (2011) három bikinise mögött meg akkora cunami készül lecsapni, mint azon a bizonyos ezredforduló utáni karácsonyon Szumátra szigetén. Ők mégsem félnek, meg is tehetik. Legalábbis ők azt hiszik.

E nők minden porcikáján látszik, hogy az élet vegetatív oldalát tökéletesen megoldották. Megoldotta vagy a kitartójuk, vagy a kitartottjuk, vagy a rosszul összeszerelt társadalom random módon működtetett vakszerencséje, amely egyenesen a Paradicsomba röpítette őket. Aki nézi őket, irigy lesz, pedig bunkók, önzők és hiúk. Ez is a cél, mert hát a

világ is bunkó önző és hiú. (A festményeken gyerekek nem szerepelnek, kövér öregasszony is csak kétszer és hátulról, legyen némi kontrasztja a hosszú sorban vizet spriccelő széplányoknak.)

Konkoly képein jelen idő volt tegnap is, ma is az van, holnap is az lesz. Mi más probléma maradna hát, mint a hormonok gondja és a szaporodás ügye. Nem a látvány, hanem e létezés a pornográf bennük. Ha egészen meztelenek lennének, akkor régi korok idilljét, az aranykort idéznék. De így, monokiniben, bermudában, napszemüvegben nem azok. A strandplázák cuccai, mint a létező világ talmi kellékei, megfosztják őket eredendő ártatlanságuktól. Az erkölcs előtti állapotból átemeli őket egy erkölcsöt tagadó világba, az amoralitásból az immoralitásba.

„Micsoda színek! Micsoda változatlanság! Micsoda telje a tárgyaknak és alakoknak! Ennek az embernek mindene van, csak igazsága nincs” – így fakadt ki 1761-ben Denis Diderot az aktuális szalon-kiállításon François Boucher képei láttán. A rózsaszínű popók bősége, a királyi udvar közelsége tette volna ily ellen-szenvessé a rokokó egyik legnagyobb festőjét a felvilágosodás egyik legnagyobb filozófusának szemében? Persze az is. A polgári tisztesség nem szívelte a nudit, a citoyen tartás pedig mélyen undorodott az alattvalói nyalakodástól. A nagy festő pedig szeretett popókat festeni, és mély meggyőződéssel szolgálta XV. Lajos udvarát. Az enciklopédista azonban ráérezett valami másra is, ezért idézem Konkoly ürügyén. És nem csak azért, mert egyik 2016-os képének címében maga is megidézi a francia mestert. (*Boucher Velencében*).

Diderot arra az *ürességre* gondolhatott, amely a bujálkodó aktokat, a rózsás lugasokat, a pompás kellékeket egy semmirekellő osztály vágyképeivé züllesztette. A tengerparti festett vásznak valódiságához nem fér kétség, hiszen fotón alapulnak. Igazságuk azonban bizonyításra szorul: nézőjük, csodálójuk, vevőjük nem ilyen, de sajnos nagyon szeretne ilyen lenni. Pucéran flörtölni akár egy oroszlánna (Diána, 2009),

de legalább eséllyel részt venni egy cici-szépségversenyen (*Hegyi lányok 1.*, 2009). Fantáziájának horizontján már ott is ring egy jacht a tengeren „colával” és minden más jóval, ami csak a kiváltságosoknak jár.

Már ameddig jár.

Konkoly Gyula: 68–78. Kurátor: **Rockenbauer Zoltán**. Múcsarnok, 2019. szeptember 18. – november 17.

László Ferenc

Magyarország választ

Sztárban sztár leszek!

126

Különös és kiismerhetetlen valami a magyar televíziós címadásgyakorlat. Persze nemcsak a televíziózásé, hiszen a filmcímek magyarítása körül úgyszintén legendásan balkezes a praxis: voltaképp nem is kizárt, hogy részben ugyanazok az ötletemberek felelősek a mozis meg a tévés címadások sorscsapásaiért.

Vegyük csak az árvaságra jutott TV2 néhány műsorát! Itt van például a Palik László arcvonásaival horrorisztikussá tett ügyességi vetélkedő, a *Fuss, család, fuss!*, amelynek címválasztását nyilvánvalóan a *Run Lola Run* (magyarul: *A lé meg a Lola* – ugye, ugye...) vagy a *Go, Trabi, go!* ihlette. Csakhogy a „család” szót megszólítás gyanánt alkalmazó cím a megcélzott és remélt dinamizmus helyett inkább nehézkesnek és kimondásra-emlegetésre kevésbé csábítónak bizonyul. Vagy itt van a *Hal a tortán*, amely címvá-

lasztás egyetlen betűváltoztatással vágyott kacagató szóviccet teremteni, ám ehelyett akarva-akaratlanul csupán egy gyomorforgató kulináris katasztrófa képét sikerült felidéznie. No és persze itt van mindjárt a jelen kritika tárgya: a *Sztárban sztár leszek!*, ahol a címadás suta zavara teljességgel adekvát, lévén a produkció mélyen fekvő és egyszerűsmind mégis oly látványos problémamahalmazát beszél ki.

Merthogy kezdetben volt a *Sztárban sztár*: a 2013-ban útjára indított utánczóshow, amelyben – a műsor-készítői fikció szerint – mindenféle énekessztárok jelmezébe, parókájába bújtak más jó hangú sztárok, akik közül a legjobb imitátor végül elnyerhette a „Magyarország legso-koldalúbb előadóművésze” címet. A sztárok azonban itt is, ott is hamar elfogytak, minek következtében a műsor ötödik évadának döntőjét Hor-

váth Tamás nyerte meg, méghozzá tökéletes illúziót keltő Szabó Dávid-utánzása révén. Hála a közönség-sikernek, a formátum és vele a cím elfajzása is hamar megtörtént: 2016-ban képernyőre került a *Sztárban sztár* „gyermek- és duettverziója”, a *Sztárban sztár + 1 kicsi* (a cím hátterében természetesen a *Két pasi meg egy kicsi* ihlető mintájával).

Az idén pedig megérkezett a tehetségkutatót mimelő *Sztárban sztár leszek!*, amely a kezdet kezdetén még a *Sztárban sztár: Talent show* munkacímet viselve hívta utánzásra azokat a lelkes amatőröket, akik valamiért nem a párhuzamosan meghirdetett *X-Faktort* preferálták. És ők jöttek, immár nem is csupán civilek meg hétpróbás örök próbálkozók (Bikicsunáj), hanem – jelül az idők változásának – színművészek is, éspedig a művészsínházi és alternatív közeg legközepéről. A katonás Tasnádi Bence meg a K2-s Borsányi Dániel azután rövid úton és vajmi kevéssé meglepő módon a kiválasztottak közé is került, vagyis eljutott az élő adásokig.

A *Sztárban sztár leszek!* ugyanis már túlhaladt a selejtezők kötelező szaunás szakaszán, azaz a lenyűgözött rajongást a kiröhögéssel meg a műbalhékkal váltogató műsorfázison. Mi több, az úgynevezett középöntőkön is túl vagyunk immár, ahol a zsűritagok csapatkapitány mentorokká átlényegülve összeválogatták a maguk négy-négy „gyermekét”. Elvégre nem lehet elegendő a stylistok, fodrászok, maszkmesterek, énektanárok és koreográfusok csapata – a sikeres imitációhoz nélkülözhetetlen a mentori jótanács is, pláne ha az olyan megfellebbezhetetlen szaktekintélytől érkezik, mint

amilyen Pápai Joci vagy a már emlegetett korábbi *Sztárban sztár*-győztes, a *Megasztár*-ból meg a *Csillag születik*-ből hajdan egyaránt irgalmatlanul kirotált Horváth Tamás.

A legelső, mindösszesen majd három és fél órányi műsoridőn elterülő élő adásra éppenséggel az önkormányzati választás estéjén került sor, a nap végén egy újabb jövőformáló szavazásra felhívva a tévénező népeiséget. Méghozzá egy a közéletnél sokkalta nehezebb szavazásra: itt ugyanis az alapértelmezett nagyszerűség egyöntetűen mesés produkciói között kellett választani. A konstans lelkesedés szintjére felszórólt kedélyű Till Attila által színpadra szólított versenyzők ugyanis egyszerűen nem képesek hibázni. Így aztán mindjárt a legelső számnál, Misurák Zsuzsa Zséda-utánzásakor (úgy kell a jó Zséda-imitáció, akár egy falat kenyér!) előnti a műsort a felsőfokok áradata. „Minden jó volt: hang, karakter...” – halljuk, és persze a zsűritagokban is felmerül az indokolt kérdés: „Hová lehet innen tovább?” „Idehoztad nekünk élőben” – méltatják Misurák asszony Zsédáját, s az egyik zsűritag, a jószemű Horváth Tamás még azt is megállapítja, mily üdvösnek bizonyult, hogy „visszavetted az agarakat”. (Parti Nagy Lajos, ezt ugye felírtad magadnak?) Nem is csodálható tehát, hogy mindjárt az első versenyző, az „éneklő titkár” 28 pontot kapott az elérhető harmincből, és hogy a két, kőszívűen mindössze 9 pontot adó zsűritag egybehangzóan a kiválasztás-súlyozás szempontjával mentette rút tettét.

„Nem tudom, hogy mit raktál bele ebbe a lányba” – mókázik mentortársával az önfeléd Berezki Zoltán az emlegetett produkció értékelé-

se közben, esélyt adva a nézőnek, hogy legalább e taplóságon felháborodván valami kis magyarázatot leljen lappangó rossz érzésére. Mert bizony ott az a rossz érzés, a fene egye meg: csak bennünk lehet a hiba (lásd még: a telefon sír), de kínosan amatőrnek hallottuk az oly hevesen méltatott versenyző énekét. A hölgy hangja szinte mindvégig remegett, és incifincinek tetszett, különösen úgy, hogy az előadásra kijelölt sláger, a *Szeress most!* nyilvánvalóan kényelmetlenül magas fekvésű lehetett számára. S habár fentebb botor módon ironizáltunk a Zséda-imitáció nélkülözhetetlenségén, még az is elmondandó e versenyprodukcióról, hogy a színpadi mozgás sutasága látványosan elütött Zsédenyi Adrienn rutinjától.

És ez így ment tovább a műsor nagyobbik felében: hol a nehezen leplezhető vokális esetségeket, hol a sminkhez semmit hozzá nem tévő imitációs kudarcokat, hol meg a színpadképtelenség jeleit eltódítva, szigorúan a „le a kalappal az egész lényed előtt” regiszterében. Valamint szembeötlő előzékenységgel válogatva a számokat és a kopírozandó színpadi és hangkaraktereket a versenyzők számára, hiszen többségük hamar nagy bajba kerülne az extra műsorkészítői figyelmesség nélkül.

Igazi jó, életerős, dögös női hang például talán csak Lengyel Johannának áll a rendelkezésére, született színpadi lény gyanánt meg mintha

csak a két profi színész próbálná eladni magát. A jó adottságokkal rendelkező és a maga közegéből elvágyódó Tasnádi Bence ráadásul énekesként is képes figurálni, míg a röhej felé menekített Borsányi Dániel Dolly-paródiája leginkább csak a személyiségzavar meg az önkontroll tárgyában kínált hasznos információkat: a látottak alapján az egyik van, a másik nincs az előadónak. Sebaj, a nőnek öltözött férfi effektusa mindig megteszi a magáét a show- és revűszínpadon!

Így, miközben az október 13-i adás szüneteiben menetrend szerint felfelbukkannak a választási hírek és eredmények (persze szigorúan a reklámok mellett), a néző akár valamiféle grandiózus és agyas metaforának is vélhette a *Sztárban sztár lesznek!* egész produkcióját. Ahol csodálatosnak tódított kandidánsok versengenek, olykor drasztikusan félreismerve önnön képességeiket, váltig manipulált feltételek között, a legeslegjobb esetben is csupán sikerült imitációját nyújtva valami eredeti(bb) mintának. Méghozzá úgy, hogy a győzelem értelme mindközben makacsul megválaszolatlan kérdés marad: voltaképpen mire is jó, ha valaki az elismerten legjobb Csipa/Korda György/Fatima/Zoltán Erika-imitátorrá válik? Magyarorszag, válassz!

TV2, október 13.